

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN ETNİK MENŞEİ MESELELERİ

—
PROF. DR. M. FUAD KÖPRÜLÜ
—

I.

J. MARQUART'IN "OSMANLILAR'IN MOĞULLUĞU,
NAZARİYESİ VE KAY=KAYI BİRLEŞTİRMESİ.

Meşhur alman âlimi J. Marquart 1914 de W. Bang ile beraber çıkardığı *Komanlar*'a ait mühim eserde¹ *al-Bîrûnî* ve *'Awfi*'ye dayanarak, bunlarda adı geçen *Kay* kavim veya kabiylesinin, Osmanlılar'ın mensup olduğu *Kayı*'lardan başka bir kavim olmadığını, ve *Kay*'ların esasen türk değil moğol olmaları münasebetiyle *Kayı*'ları da türkleşmiş bir moğol kabiyesi saymak iycaap ettiğini ileri sürmüş, ve *Osmanlılar'ın aslı* hakkındaki zeylinde de "*Kayı*'ların *Anadolu*'ya hicretleri,, hakkında eski osmanlı kroniklerindeki rivayetleri, azçok *tenkıydli* bir şekilde, sair bâzı islâm kaynaklarının mâlûmatıyla de karşılaştırarak, *Komanlar* hakkındaki bu mühim tetkîye ilâve etmişti².

Çok geniş bir *érudition* sahibi olan ve arasıra yeni ve mühim buluşları ve görüşleriyle ilim dünyasında haklı bir şöhret kazanan bu büyük âlimin, zaman zaman *çok cür'etli* ve hattâ *hayâlî* faraziye-

¹ W. Bang und J. Marquart, *Osttürkische Dialektstudien* (Abhandt. der. K. Gesellsch. der Wiss. zu Göttingen, phil. - hist. Kl., N. F., t. XIII, N. 1), Berlin 1914. Muhtelif yazılardan mürekkep olan bu cilt içinde W. Bang'ın türkçede *palatalisation* hâdisesi münasebetiyle *Codex Comanieus* hakkında filolojik mühim bir tetkîyî (S 1-12), yine onun, bu eski türk metnindeki bir ilâhi hakkındaki mühim mekalesi (S. 241-276), ve nihayet J. Marquart'ın *Komanlar* hakkındaki asıl büyük eseri (S. 25 - 238), ve sonra da bâzı Zeyil'ler vardır.

² Aynı eser, S 39-40; ve Zeyil II, S. 187-194.

yeler ortaya attığı, ve kendisini tamamiyle hissi birtakım *préjugé*'lerden kurtaramadığı da mâlûmdur: meselâ bu büyük ve kıymetli eserinde Osmanlılar hakkında yürüttüğü mutalealar, bir ilim adamına yakışmıyacak kadar indî ve hissi olduğu için, ilmf bir tenkiyd mevzû olmağa bile değmez. İlim ile alâkası olmayıyan bu cehetleri bir tarafa bırakacak olursak, J. Marquart'ın bu eserinde Osmanlılar'ın menşei hakkında ileri sürdüğü nazariyeyi şöylece hulâsa edebiliriz: o, bir taraftan *Kay = Kayı* birleştirmesini (*identification*) artık bir hakikat gibi kabûl ederek, *Kayı*'ların "türkleşmiş Mgollar,, olduğunu iddia ediyor; diğer taraftan da, bir kısım eski osmanlı kronikçilerinin ve hemen umumiyetle sonraki Şark ve Garp tarihçilerinin "Osmanlılar'ın XIII. asırda *Anadolu*'ya hicretleri,, hakkındaki klâsik nazariyelerini, kendisi bu mevzûa tamamiyle yabancı olmak itibariyle, hiçbir ciddi tenkiyde tâbi tutmadan, olduğu gibi alup tekrarlıyordu¹.

Komanlar hakkındaki bu mühim eser, ilim dünyasında, lâıyk olduğu ehemmiyetle karşılandı: F. Giese, yazdığı küçük bir hulâsa ile, bundan çıkan yeni neticeleri türk ilim âlemine tanıttığı gibi², J. Miskolczy³, P. Pelliot⁴, W. Barthold⁵, burada ileri sürülen birtakım mes'eleler hakkında, bâzan çok mühim, tenkiylerde bulundular; fakat, Şark'ın ve Garb'ın birçok dillerinde yazılmış bir yığın eserden istifade etmiş olan büyük âlimin ilmf salâhiyeti ve ezici *érudition*'u, ortaya attığı bu yeni nazariye'lerden bâzılarına derhâl ilmî bir hakikat mahiyeti verdi ki, işte *Kay =*

¹ Eski osmanlı kronikçilerinin masallarını hiçbir tenkiyde tâbi tutmadan kullanmaktaki bu çocukça safdilliğin mes'uliyeti, Marquart'a değil, kendisinden evvel «osmanlı tarihinde mütehassıs geçinen» Şark ve Garp müelliflerine aittir. Bu mes'ele tamamiyle ihtisasının dışında bulunduğu için, bu büyük âlim, bu hususta «en büyük salâhiyet sahibi» sayılan müelliflere müracaat etmekte ve onlara inanmakta mâzurdu.

² F. Giese, *Türk el sine ve tarihine ait bâzı yeni alman neşriyatı*, Edebiyat Fakültesi Mecmuası, Sayı 3, temmuz 1332, S. 286-294. Bu hulâsada, Marquart'ın «*Kayı*'ların etnik mahiyeti, *Kay = Kayı* birleştirmesi, bunların XIII. asırda Hôrâsân'dan Anadolu'ya muhaceretleri» gibi, osmanlı tarihiyle çok alâkalı mes'elelerden hiç bahsedilmemiştir.

³ Történeti Szemle, 1918.

⁴ Paul Pelliot, *A propos des Comans*, Journal Asiatique, Onzième série, Tome XV, N. 2, avril-juin 1920, S. 125-185.

⁵ *Russkij istoričeskij Zurnal*, VII. 1921, S. 138-156. Ayrıca şu eserin mukaddimesine bakınız: J. Marquart, *Wehrot und Arang*.

Kayı birleştirmesi de bunlar arasında bulunuyordu. Kıymetli türkoloğ Prof. J. Németh, 1921 de çıkan küçük bir mekalesinde “*Kay*=*Kayı*’larla onların komşusu ve akrabası olan *Kun* = *Koman* (Kuman)’ların lehceleri arasındaki benzeyişlerin, bu nazariye ile tarihî bakımdan mükemmel surette izzah edilmiş olduğunu, hattâ osmanlıca’da evvelce olup da sonra yavaş yavaş kaybolan bâzı dil hususiyetlerinin bu kaybolmasını selçuklu te’sirlerine atfetmek lâzım geldiğini, ve ancak yazı diline hâkim olan yüksek muhitlerde bu *ıay*ı an’anesinin devam ettiğini,, söyledi¹. Büyük müsteşrik ve türkoloğ Prof. C. Brockelmann da 1920 de “Osmanlılar’ın cediti olan *Kay* = *Kayı*’ların türkleşmiş Moğollar olduğu hakkında Marquart tarafından ileri sürülen fikrin, Mahmûd Kâşğari’nin ifadesiyle de teyyüt ettiğini,, söylemişti².

İşte bu suretle türkoloğlar arasında kolayca taraftarlar kazanmağa başlayan bu “Osmanlılar’ın *moğol aslından* geldiği,, nazariyesine karşı, yalnız, çin ve moğol tetkiklerinin büyük üstadı Prof. Paul Pelliot şüpheli davrandı: Osmanlılar’ın mensup oldukları *Kayı*’ların, tarihçi Reşideddin tarafından “yirmi dört Oğuz buyunun başında,, zikredildiği hâlde, al-Bîrûnî’nin eserinde *Kayı*’ların Kırgız ve Dokuz-Oğuz’ların şarkında gösterilmesi onu, bu *Kay*=*Kayı* birleştirmesi hakkında çok haklı bir şüpheye düşürdü; ve, muhaceretleri hakkında henüz sarıh ve doğru bilgilere sahip olamadığımız bu *Kayı* kabilesi hakkındaki hükümlerin, pek inanılacak mahiyette olmadığını,, çok haklı olarak, ileri sürdü³ Büyük âlim, her zamanki derin görüşü ile, bu faraziye-

¹ Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft, 1921, N. 57, S. 278.

² C. Brockelmann, *Alturkestanische Volksposie I*, Asia Major, 1920 (Prof. Hirth şerefine çıkarılan *Hirth Anniversary Volume*’de), ayırbasım, S. 14; bu mekalenin türkçe tercümesi: Edebiyat Fakültesi Mecmuası, ağustos- teşrinievvel 1339, Ş. 128. Aynı fikir, onun şu risalesinde de ileri sürülmüştür: *Das Nationalgefühl des Türken im licht der Geschichte*, S. 17. Mahmûd Kâşğari’nin eseri üzerinde ciddi tetkiklerde bulunan bu kıymetli âlimin, orada *Kayı*’ların dilleri hakkındaki ifadenin Marquart’ı te’yt ettiğini söylemesi, pek mantıkîdir; nitekim ben de, ondan daha evvel, *Türk edebiyatında ilk Mutasavvıflar*’da aynı şeyi söylemiştim. Lâkin, yine Mahmûd’un *Kayı*’ları onlardan tamamıyla ayırdığına dikkat etmemiş olması, çok garip ve hakikaten anlaşılmaz bir şeydir.

³ Paul Pelliot, *Aynı mekale*, Ş.136.

nin çürüklüğünü hisseder gibi olmuş, lâkin bu kitaba ait ileri sürdüğü sair birçok kuvvetli tenkiydler arasında, bu mes'eleyi daha fazla derinleştirmemişti. Bu sırada henüz Maḥmûd Kâşğarî'nin eserinden istifade etmemiş olan P. Pelliot'un, tenkiydini daha ileri götürmemesi kolaylıkla anlaşılabilir; lâkin, bu eser üzerinde büyük bir dikkatle çalışmış olduğu o sıralardaki neşriyatından açıkca anlaşılın C. Brockelmann'ın, bu "Osmanlılar'ın moğolluğu,, nazariyesini bu kadar kolaylıkla ve hararetle kabul etmesinin sebebini, ancak J. Marquart'ın geniş ilmî şöhretinde ve umumiyetle kabul edilen büyük salâhiyetinde aramak lâzımdır sanıyorum¹.

II.

MARQUART NAZARİYESİ'NİN TENKIYDI:
KAY = KAYI BİRLEŞTİRMESİNİN YANLIŞLIĞI.

J. Marquart'ın, filoloji ve tarih sâhalarında çok yanlış mutalealara ve istidlâllere sebep olan ve türkoloğlar arasında adetâ "isbat edilmiş bir hakikat,, gibi telâkkıy edilmeğe başlanan bu nazariyesi hakkındaki ilk tenkiyd, bu mekalenin muharriri tarafından ortaya sürüldü: 1919 da neşredilen *Türk Edebiyatında ilk Mutasavvıflar* adlı kitabımda, Maḥmûd Kâşğarî'nin eserinden istifade ederek, XI. asırda türk dünyasının şark hudutlarında bulunan *Kay*'ların "esasen Türk olmamakla beraber, Türkler'le uzun ve sıkı ihtilâtları neticesinde dil bakımından *türkleşmiş* ve fakat hususî dilleri de daha büsbütün kaybolmamış bir kavim olduğunu,, ve bu kavim ile Maḥmûd Kâşğarî'nin Oğuz boyları arasında zikrettiği, *Kayığ* yâni *Kayı*'ların birbirine karıştırılmaması lâzım geldiğini, ve Marquart'ın bu iki ayrı etnik zümreyi birleştirmekle tamamiyle yanıldığını izzah ettim². Büyük bir cildin küçük bir haşiyesinde ileri sürülen bu tenkiyden sonra, Marquart'ın bu kıymetli eseri hakkında yuka-

¹ Marquart'ın, hiç salâhiyeti olmayan bir sâhada ileri sürdüğü yeni bir nazariye'nin böyle tenkiydsizce kabûlü, ilmî ihtiyata hiç uygun olmayan bir harekettir. P. Pelliot'un bu husustaki şüpheli hareketi ise, bu büyük âlimin ne ince bir tenkiyd hassasına malik olduğunu bir daha göstermektedir.

² M. Fuad Köprülü, *Türk edebiyatında ilk Mutasavvıflar*, İstanbul 1919, S. 145-147.

rıdan zikredilen birtakım tenkiydler neşir edildi ise de, *Kay* = *Kayı* birleştirmesi ve buna dayanan "Osmanlılar'ın moğol menşei," nazariyesi hakkında, yukarıda söylediğimiz gibi, P. Pelliot 'nun şüpheli mutalesından başka, hiçbir itirazda bulunulmadı; hattâ J. Nemeth ve C. Brockelmann gibi türkoloğlar buna iştirak ettiler. Bunun üzerine 1922 de çıkan bir mekalemde tekrar bu yanlışlığı düzeltmeğe çalıştım¹; ve nihayet, 1925 de çıkan bir mekalemde, bu nazariyenin yanlışlığı üzerinde bilhassa ısrar etmek lüzumunu duydum; ve mes'eleyi daha etraflı bir şekilde tahlil ve ıyzah ettim².

Ma h m ü d Ka ş ğ a r ı, XI. asırda henüz göçebe hayatı süren *Cumul*, *Kay*, *Yabaqu*, *Basmil*, *Tatar* kavimlerinin ayrı dilleri olmakla beraber aynı zamanda türkçe bildiklerini söylediği gibi, bunların coğrafi sâhaları hakkında da mâlûmat vererek, türk dünyasının en şark uclarında yaşadıklarını, *Cumul*'ların *Caruk'* larla *Uygur*'lar ve diğer dört kabiyenin de *Yemak*, *Başkurt'* larla *Qırğız*'lar arasında bulduklarını söyler. al-Bîrûnî ve bu hususta ona istinad eden *Yâkût-ı Hamawî* ile, *Tabâ'i, al-Hayavân* müellifi *Marwazî*'nin verdiği bilgilere dayanan *Cewâmî al-Hikâyât* muharriri 'Awfî ise, *Kay*'ların ve *Kun*'ların sâhasını *Qırğız*, *Kimak* (*Yemak*) ve *Dokuz-Oğuz* (*Toguz-Guz*)'ların

¹ M. Fuad Köprülü, *Anadolu'da İslâmiyet*, Edebiyat Fakültesi Mecmuası 1922, ayırbaşım, S. 79-81. Osmanlılar'ın yâni *Kayı* boyunun muhacereti hakkında burada ileri sürülen fikir, sonraki yazılarımda tashih edilmiştir. O zaman, XIII. asırdaki muhaceret hakkındaki klâsik nazariye'yi büsbütün inkâr edememekle beraber, *Kayı*'lara mensup mühim kütlelerin, Selçuklular devrinde, sair *Oğuz* zümreleriyle beraber Anadolu'ya gelmiş olduklarını, ve *Osman*'ın maiyyetinde, başka unsurlara mensup insanların da toplanmış bulunduğunu, söylemişim.

² M. Fuad Köprülü, *Oğuz etnolojisine ait tarihî notlar*, Türkiye Mecmuası, C.I. 1925, S.185; ayırbaşım, S. 5-9. Bu mekalede *Kay*=*Kayı* birleştirmesinin esassızlığı üzerinde durularak mes'elenin kısa bir tarihi yapılmış, ve buna ilâve olarak, Moğollar ve Başkurtlar arasındaki *Kay* bakiyyeleri ile, Hazar - ötesi Türkmenleri arasındaki *Kayı* bakiyyelerinden, ve Anadolu'nun bâzı sâhalarında *Kayı* adını taşıyan yer adları'ndan bahsolunmuştur. Burada, *Kayı*'ların Anadolu'ya «ilk büyük *Oğuz* muhacereti zamanında geldikleri» ehemmiyetle tasrih edilmiştir; çünkü, bunu yazdığım sırada, 1922 denberi tetkik etmekte olduğum «XIII. asırda *Kayı*'ların *Horasân*'dan Anadolu'ya geldikleri» rivayetinin, hiçbir tarihî kıymeti olmadığı neticesine varmış bulunuyordum.

daha şarkında gösterirler¹.

J. Marquart'ın istinad ettiği bütün bu metinlerin, şüphesiz, XI. asrın ilk yarısına ait olan bu müşterek ifadeleri ile, Maḥmûd Kâşğarî'nin yine o asrın ikinci yarısı ortalarına ait ifadesi arasındaki göze çarpan başlıca fark, bu sonuncunun *Kırgız*'ları daha şark'ta göstermesinden ibarettir ki, bu farkın da, ya bir yanlışlık'tan ileri geldiği, yahut o asırda *Kay*'ların garb'a doğru herhangi bir hareketini ifade ettiği tasavvur olunabilir. Maḥmûd Kâşğarî'nin verdiği mâlûmat, görülüyor ki, Marquart'ın "*Kay*'ların etnik bakımdan *moğol* oldukları,, hakkındaki nazariyesini te'yt etmekte, ve yalnız, bunların, XI. asırda Türkler arasında yaşayan sair bâzı kabileyeler gibi, türkçe de bildiklerini yâni iki dilli olduklarını da anlatmaktadır; ve bu hâdise yâni onların *bilinguisme*'i, türkleşmekte olduklarının açık bir alâmetidir.

İşte bu izyahlardan da pek iyi anlaşılabilir ki, J. Marquart'ın XI. asırda türk dünyasının en şarkında bulunan bu *Kay*'ların moğolluğu hakkındaki mutaleası, Maḥmûd Kâşğarî'nin verdiği bu yeni bilgiler sayesinde, teyyüt etmiştir; ve C. Brockelmann'ın bu husustaki ifadesi de, bu bakımdan, doğrudur. Ancak, cür'etli faraziyelerden pek çok hoşlanan âlim profesör, bu *Kay*'larla, Oğuz boylarından olup umumiyetle Osmanlılar'ın cediti olarak kabûl edilen *Kayığ* = *Kayı*'ları "aynı etnik zümre,, sayarak birleştirmekle, aldanmıştır. Çünkü, coğrafi sâhaları birbirinden tamamiyle ayrı olan bu iki ayrı *etnik* zümreyi, Maḥmûd Kâşğarî, pek haklı olarak, birbirinden ayırmakta, ve *Kayı*'ları, türk dünyasının şarkındaki henüz müslüman olmamış sair birtakım moğol-türk zümreleri arasında saydığı hâlde, *Kayığ* = *Kayı*'ları, XI. asırda Büyük Selçuklu sülâlesini yetiştiren müslüman Oğuz boylarından biri olarak göstermektedir. Daha Maḥmûd Kâşğarî'nin eseri meydana çıkmadan evvel de, elde

¹ Bütün bu mes'eleler hakkında Marquart'ın kitabına, ve Pelliot ile Barthold'un bunu bâzı ceheetlerde tashih ve ikmâl eden makalelerine bakınız. *Türk edebiyatında ilk Mutasavvıflar*'da da bu muhtelif türk kavimleri hakkında, Maḥmûd Kâşğarî'nin verdiği yeni mâlûmatı da ihtiva eden, oldukça geniş tafsilât vardır. Mamafih, en toplu ve vâzih bir şekilde mâlûmat almak için, bakınız: W. Barthold, *Orta-Asya Türk tarihi hakkında dersler*, İstanbul 1927. Ayrıca, onun *İslâm Ansiklopedisi*'ndeki *Türk* maddesinde bulunan etnografik hulâsasına da bakınız.

bulunan bir yığın tariht kaynaklar sayesinde, Marquart'ın - sırf bir fonetik benzeysiye dayanan - bu *Qay* = *Qayı* birleştirmesinin esaslılığını meydana koymak zor değildi; lâkin XI. asırda yalnız *Qayığ* = *Qayı*'lardan değil *Qay*'lardan da bahseden ve bu iki zümrenin her bakımdan ayrılığını kat'i surette meydana koyan Maḥmûd Kâşğarî sayesinde, Marquart nazariyesinin esaslılığı, büsbütün kat'î bir şekilde meydana çıkmış oldu.

İşte 1919, 1922 ve 1925 de bu mes'ele hakkında yazdığım tenkıydlerde, yukarıki mülâhazalara dayanarak, Marquart'ın ne kadar aldandığını göstermiş, ve P. Pelliot'nun bu husustaki şüphelerinde ne kadar haklı olduğunu meydana koymuştum. Bundan sonra, büyük müsteşrik ve tarihçi Prof. W. Barthold, 1925 yılının sonlarında *İslâm Ansiklopedisi*'inde çıkan *Qay* maddesinde, Maḥmûd Kâşğarî'ye dayanarak, bu *Qayığ* = *Qayı*'ların aslâ *Qay*'lar olamayacağını, al-Bîrûnî ve 'Awfî'nin *Uzak-Şark*'ta gösterdikleri *Qay*'ların etnik bakımdan moğol olmaları pek muhtemel olmakla beraber, Oğuz boylarından olan *Qayığ* = *Qayı*'ların bunlardan tamamıyla başka bir kavim olduğunu söyleyerek, benim tenkıydlerimi harfi harfine tekrar etmiş oldu. Mekalesinde tasrih edilmemekle beraber, Barthold'un bu hususta benim tenkıydlerimi okuduğunu ve onlara iştirak ettiğini söyleyebilirim: 1925 ağustosunda kendisiyle *Leningrad*'taki devamlı buluşmalarımızda, bana bunu söylemişti. Marquart'ın kitabı hakkında 1921 de yazdığı mekalede bu mes'eleden hiç bahsetmediği hâlde sonradan bu tenkıyde bulunması, ve delil olarak sadece benim mutalealarımı tekrar etmesi de buna kâfi bir işarettir. Nitekim, 1926 da İstanbul'da Türkiyat Enstitüsü'nde verdiği konferanslarda, *Marquart nazariyesi*'nin, Maḥmûd Kâşğarî'nin verdiği mâlûmat sayesinde "şimdiki türk ilmi eserlerinde esaslıca isbat edildiği gibi", cerh edilmiş olduğunu kat'î surette ifade etti ki¹, büyük âlimin burada iyma ettiği eserler, benim tenkıydlerimi

¹ *Aynı eser*, S. 96: «Marquart, *Qayı* uruğunun adını, Bîrûnî vesair bâzı menbâlara atfen, Şark'ın pek uzak taraflarında sakin *Qay* kavminin ismiyle birleştirmeye çalışmış, hattâ bu esasa istinaden Osmanlılar'ın moğol aslından olduğu hakkında bir nazariye iycat etmiştir. Şimdiki türk ilmi eserlerinde esaslıca isbat edildiği gibi, Marquart'ın bu fikri Maḥmûd Kâşğarî'nin verdiği mâlûmat ile cerh edilmiştir. Vâkıa Maḥmûd halis türk olmayan kavimler sırasında *Qay* kavmini de zikrediyor; fakat bunun,

ihtiva eden ve yukarıda adları geçen yazılarımdır. W. Barthold, büyük alman müsteşrikının bu nazariyesini kabûl etmemekte bana iştirak ettiğini, daha sonra yine *İslâm Ansiklopedisi*'nde çıkan *Türk* maddesinde tekrarlamış, ve benim *Türkiyat Mecmuası*'ndaki mekalemi zikir etmiştir¹.

İşte bu suretle, benim *Kay=Kayı* birleştirmesi hakkındaki tenkiydlerime W. Barthold gibi salâhiyetli, büyük bir âlimin de iştirâki neticesinde, "Osmanlılar'ın moğol aslından olduğu,, hakkındaki *Marquart nazariyesi*'nin esassızlığı anlaşılmiş oldu; ve bundan sonra, osmanlı tarih ve filolojisiyle uğraşan mütehassıslardan hiçbiri tarafından bahis mevzûu edilmedi. Yalnız ben, 1934 de Paris Üniversitesi'nde *Osmanlı imparatorluğunun menşe'leri* hakkında verdiğim serbest derslerde, Osmanlılar'ın mensup oldukları *Kayı* boyundan bahis ederken, artık yanlışlığı isbat edilmiş ve taraftarı da kalmamış olan bu eski nazariyeyi kısaca hatırlatmakla iktifa ettim²; ve nihayet V. Minorsky de, islâm coğrafyacılığının en eski yâdigârlarından olup (M. 982) de yazılmış bulunan *Hudûd al-Âlam* adlı meşhur eserin -kıymetli ve geniş notlar ve haşiyeler ilâvesiyle yaptığı- ingilizce tercümesinde, Marquart tarafından ortaya atılan *Kay=Kayı* birleştirmesine karşı ilk tenkiyidin benim tarafımdan ileri sürüldüğünü kaydederek, buna iştirâk ettiğini anlattı³.

III.

MARQUART NAZARİYESİ'NİN TÂDİL EDİLMİŞ
YENİ ŞEKLİ: Z. V. TOĞAN'IN YENİ NAZARİYESİ.

Benim ve bana iştirâk eden W. Barthold'un tenkiydlerimizin üzerinden uzun yıllar geçtikten sonra, Prof. Zeki Velidî Togan 1941 de neşrettiği *Osmanlılar'ın Orta-Asya'daki cedleri* adlı küçük

yine Maḥmûd'un eserinde *Oğuz* kabiyesi olmak üzere zikrolunan *Kayığ* (*Kayı*) ismiyle herhâlde hiçbir alâkası yoktur».

¹ Bu maddeyi ihtiva eden *Ansiklopedi* cüzü 1931 de neşredilmiştir (fransızca neşir, C. IV, S. 952, birinci sütunda).

² Fuad Köprülü, *Les Origines de l'Empire ottoman*, Paris 1935, S.84.

³ *Hudûd al-Âlam*, transl. and explain. by V. Minorsky, GMNS. XI., London 1937, S. 285.

bir mekalesinde¹, Marquart nazariyesini yeniden — fakat, biraz tâdil edilmiş bir şekilde — müdafaa etti. Barthold'un "Kay'larla Kayığ'lar arasında hiçbir etnik münasebet olmadığı,, iddiasına karşı tenkiydlerde bulunarak, tıpkı Marquart gibi, Osmanlılar'ın Kayığ Oğuz kabilesine değil, Uzak-Şark sâhasında mevcudiyetleri X. asır islâm müellifleri tarafından ifade edilen Kay'lara mensup olduklarını, ve hattâ bugünkü Hazar-ötesi Türkmenleri arasındaki Gay = Kay isimli bir oymağın da yine bunlardan olduğunu, ve bunların XII. asırda Kara-Hıtaylar devleti tarafından Horâsân hudutlarına askerî bir kıt'a olarak getirildiğini iddia etti; ve umumiyetle Kay kabilesinin eski tarihi hakkında da, birtakım yeni malzeme'ye dayanarak, mâlûmat verdi.

Bugün "Orta - Asya türk tarihi,, mes'elelerinin en salâhiyetli mütehassıslarından biri olan Z. V. Togan'ın, yıllardanberi artık ehemmiyetten düşmüş sayılan Marquart nazariyesi'ni böyle yeniden ve birtakım yeni malzeme'ye dayanarak bâzı tâdillerle tekrar ortaya atması, bu mes'elelerle uğraşanlar için, büyük alâka ve memnuniyetle karşılanacak ehemmiyetli bir ilmi hâdise'dir. Büyük alman âlimi tarafından ortaya sürülerek iptida bâzı taraftarlar da kazanmış olan bu nazariye, ilk önce benim tarafından tenkiyidlere uğratılmış olduğu için, Z. V. Togan'ın bu mekalesi, doğrudan doğruya beni hedef tutan bir tenkiyidten başka bir şey sayılamaz. Âlim arkadaşımın, bu mekalesinde, beni değil de sadece W. Barthold'u zikretmesi, herhâlde bir dalgınlık eseri olsa gerektir; çünkü, yukarıda anlattığım gibi, büyük rus âlimi, bu mes'elede, bana iştirâk etmekten ve benim tenkiydlerimi tekrarlamaktan başka birşey yapmamıştı. İşte bundan dolayı, Marquart nazariyesi'ni azçok tâdil edilmiş bir şekilde yeniden canlandırmak gayesini güden bu küçük ve ehemmiyetli müdafaa'ya karşı, müs'bet yahut men'fi, açık bir vaz'iyet almak, yâni, oldukça zengin yeni malzemeye dayanan bu tetkikykin netîcelerini kabûl yahut red etmek vazife ve mes'uliyeti, doğrudan doğruya bana düşmektedir.

Her şeyden evvel şunu açıkca söylemeliyim ki, iptida bundan yirmi beş yıl önce ileri sürdüğüm bir fikri, sırf kendi tara-

¹ A. Zeki Velidî Togan, *Die Vorfahren der Osmanen in Mittel-asien*, ZDMG, Band 95, Heft 3, Leipzig 1941, S. 367-373.

fımdan ileri sürülmüş olduğu için, körükörüne bir inâd ile müdafaa etmek, tabiatime ve itiyadlarıma uymayan bir şeydir. Bilhassa tariht meselelerde, yeni meydana çıkacak herhangi bir vesika yahut vesikalar, o hususta evvelce ileri sürülmüş fikirleri ve nazariyeleri birdenbire çürütebilir. Vazifesini ve mes'uliyetini bilen her tarihçi, meydana çıkarılan yeni malzeme kendisinin herhangi bir fikrini tâdil veya tashih ettiği yahut büsbütün çürütüp ehemmiyetten düşürdüğü zaman, bunu samimiyet ve memnuniyetle itirâf etmek mecburiyetindedir. Hakikî ilim adamı, yeni deliller karşısında, saçma te'villerle eski iddialarını müdafaaaya çalışan bir inadcı değildir; bunun tam aksine olarak, yalnız *réalité*'yi arayan, ve bilgilerinin *nisbî* olduğuna inandığı için, yanlışlarını derhâl itirâf eden adamdır.

İşte ben, bu değişmez ana prensibe tamamiyle sâdık kalarak, Z. V. Togan'ın mekalesini, büyük bir memnunlukla ve tamamiyle tarafsız bir okuyucu gibi, tetkık ettim. Değerli arkadaşımın meydana attığı yeni deliller, yirmi beş yıl evvelki fikirlerimi değiştirecek ve *Marquart nazariyesi*'ni kabûle beni iknâ edecek mahiyette olsaydı, millî tarihimizin ehemmiyetli bir mes'elesi hakkında yeni bir hakikat ortaya koyduğundan dolayı, eski fikrimi düzeltmekten büyük bir sevinç duyacaktım. Fakat ne yazık ki, geniş *érudition* mahsûlü olan bu küçük mekale, vardığı neticeler bakımından, bana çok müphem ve çok yanlış göründü; ve *Marquart nazariyesi*'nin, burada ileri sürülen yeni delillere ve bâzı tâdillere rağmen, müdafaa edilemeyecek kadar çürük ve hayâlî olduğu, bence, bir defa daha sabit oldu. Bu husustaki düşüncelerimi ve delillerimi anlatmadan evvel, okuyucuların mes'eleyi daha açık ve daha tarafsız olarak kavrayabilmeleri için, Z. V. Togan'ın delillerini ve vardığı neticeleri, kabil olduğu kadar açık, doğru ve bilhassa tasnifli bir şekilde, hulâsaya çalışacağım. Bu yedi sahifelik küçük mekale, bilmem neden, çok karışık ve tasnifsiz olduğu için, bunu vâzih bir şekilde hulâsa etmekte çok büyük sıkıntı çektiğimi de itiraf etmeliyim. Bunu söylemekle, pek tahmin etmemekle beraber, buradaki hulâsada bâzı küçük yanlışlıklar olmuş ise, bu husustaki mâzeretimi şimdiden anlatmak istiyorum. Bu küçük *hulâsa*'daki bütün fikirlerin Z. V. Togan'a ait olduğunu, herhangi bir yanlışlığa yer vermemek için, tekrar edeyim.

IV.

Z. V. TOĞAN'IN

YENİ NAZARİYESİNİN HULÂSASI.

Z. V. Toğan, şu son yıllarda Konya'da bulunmuş olan Karamanlılar tarihi'ne ait—biri 756-1355, diğeri de 925-1517 yıllarında yazılmış—iki kaynağa dayanarak¹, Osmanlılar'ın cediti olan Ertuğrul'un, maiyetindeki *Qayı* kabilesiyle beraber 'Alâeddîn Keykubâd ve Celâleddîn Hâmârizmşâh arasındaki mücadele sırasında 1230 da *Rûm'a* yâni Anadolu'ya geldiğini söylüyor; ve bu *Qayı* kabilesinin "*Merv civarında Mâhân*" dan hicret ettikleri, rivâyetinin, tarihî vâkıalara uygun olup, bugün *Amu-Darya* civarında yaşayan *Âli ili* Türkmenleri'nden *Gay=Qay* ların bunların bir bakıyyesi sayılabileceğini kabûl ediyor. Eski islâm metinlerinde *Gay* غای، *Qayıq* قیق، *Qayığ* قیق، *Qayı* قای şeklinde tesadüf edilen bu isim, eski devirlerde ve zamanımızda muhtelif türk ve moğol kabileyte teşekkülleri içine girmiş *müstakil* bir kabileyte ifâde etmektedir. Bu kabileytenin Şark'taki bir gurubu, daha XI. asırdan evvel, *Moğolistan*'ın şimalinde *Angara* suyu civarında, *Yenisey Kırgızları*'nın şarkında oturuyordu; XI. asrın başlarında ise *Moğolistan*'da

¹ Bu eserlerden biri (H. 756 - M. 1355) de Aksaray'da müderris İsmâ'î İb. Moğammed Şerîf tarafından yazılmış *Tezkirat al-'Ibar wa'l-Âşâr fi Baht al-'Umam wa'l-Amşâr* adlı arapça kitap, diğeri de (H. 925 - M. 1517) de 'Abdülkâdir al-Efesusî'nin yazdığı *Târih-i Âli-Qaraman* adlı farsça kitaptır. Şu son yıllarda daha bu gibi bâzı eserlerle birlikte âdetâ esrarlı bir şekilde meydana çıkan ve içlerinden yalnız bir tanesi yâni farsça *Üst Şahnâmesi* tabedilmiş olan bu kitapların *authentic* olmaları hakkında, bunları görmüş olan M. Halil Yınanc şüpheli bir ifadede bulunmuştu; ben de, basılmış olan *Selçuklu Şahnâmesi*'ni tetkik ettikten sonra, bunun hiçbir suretle inanılmaya lâyık bir kaynak olmayıp, sonradan ve acemice uydurulmuş bir eser (*apocryphe*) olduğu neticesine varmıştım (bu hususta izahat için, bakınız: M. Fuad Köprülü, *Anadolu Selçukluları tarihinin yerli kaynakları*, Belleten, C. VII, Sayı, 27, 1943, S. 381 ve 392). Z. V. T., bahsettiği iki eseri başlıca kaynak olarak kullandığı için, herhâlde, bunların inanılmaya lâyık oldukları kanaatine varmış demektir. M. H. Yınanç'ın şüphesi ve basılmış *Selçuklu Şahnâmesi*'nin mahiyeti karşısında, bu müsbet kanaatin sebeplerini ve delillerini bildirmesini kendisinden beklemekteyiz.

bulunuyordu. G a r p'taki diğer bir gurup ise, M a ħ m û d K â ş-ğ a r i'de *Oğuzlar*'ın bir kısmı olarak *K a y ı ğ* şeklinde gösterilmiştir. İşte bütün bu ş e k i l l e r, aynı kabiyle isminin "muhtelif lehçelere göre aldığı muhtelif telâffuz şekilleri,"nden başka birşey değildir.

Z. V. Togan'a göre, bir *Q a y ı* gurubunun *Horâsân*'da daha islâm lı ğ ın z u h u r u n d a n e v v e l, bulunduğu da, tahmin olunabilir. *Sind*'de bulunan ve okçulukta ki mehâretle riyle meşhur olan *Kaykân* (veya *Qıyqân*)'ların, ¹ E m e v î l e r devrinde *Ön-Asya*'da islâm ordularında bulduklarını, ve Hiuen Tsanğ'da adı geçen *Ki-Kiang*'ların da bunlar olduğunu, ve eğer bunlar türk idiyeler *Qayı-Hanlılar* yâni *Q a y ı*'lar olduğunu söyleyen Z. V. T., *Ṭ a b a r î* gibi eski islâm kaynaklarında zikredilen ملك ق ترك خاقان yâni "Qay meliki Türk Hakan," ile, *Avesta*'daki *Gay*'ların ve çin yıllıklarındaki *Gıyay* (veya *Gey*)'lerin, ve *Ab-bâsîler* devrindeki كينغ Kayıglıg (?) adlı bir kumandanın bunlarla alâkalı olduğunu ileri sürüyor; ve bunların, yine *Q a y ı ğ* ismi altında, *Ab-bâsîler* devrinde *Ön-Asya*'da bulduklarını da ayrıca iddia ediyor.

Q a y ı ğ'ların daha Selçuklular devrinde yâni 1230 muhaceretinden evvel *Ön-Asya*'da bulunup bulunmadıklarını araştıran Z. V. T., *İbn Bîbî*'nin asıl farsça nüshasında bu hususta hiçbir kayıt bulunmadığı hâlde, yine buna istinat eden Y a z ı c ı o ğ l u'nun yaptığı ilâveler arasında *Qayı* kabiyle ismine tesadüf edilmesinin - başka kaynaklar tarafından te'kit edilmedikçe - hiçbir kıymeti olamayacağını söyleyerek, 1230 dan evvel bunların gerek *H * â r i z m l i l e r*'e, gerek Selçuklular'a y a b a n c ı olduklarını ifade ediyor. *al-Bîrûni*'ye ve çin annallerine dayanan Z. V. T., bunların XI. asırda *Çungarya*'ya geldiklerini, ve XII. asırda ise bâzı *Qayı*'ların, *Tatar*'larla birlikte, *Horâsân*'daki bâzı askerî hâdiselere iştirak ettiklerini iddia ediyor.

Bundan sonra, Şeref uz - Z a m â n 'ın — *Awfi* ve *İbn Muhannâ*'

¹ Z. V. T., bunların *Sind*'deki eski bir türk kolonisi olduklarına dair Sir Aurel Stein'in salâhiyetine dayanmaktadır (*An archeological tour in Waziristan*, Memoires of the Archeological Survey of India, N. 37, 1929, S. 36). Eski Türkler'in *Ok* kullanılmadaki meharetleri, yalnız islâm kaynaklarında değil, umumiyetle bizans ve lâtin kaynaklarında da te'yit edilmektedir.

daki bâzı kayıtlar sayesinde mevcudiyeti bilinmekle beraber — nushası ancak şu son yıllarda meydana çıkan ve 'A w f i 'nin "XI. asırda türk kabiylelerinin garba doğru hareketleri," hakkındaki mühim parçasının me'hasız olan *Ṭabâ'i' al-Ḥayavân* adlı mühim eseri hakkında V. Minorsky tarafından neşredilen hulâsanın¹ buna ait parçalarını tercüme eden Z. V. T., *Ḳay*'ların Maḥmûd Kâşğarı zamanında *Yabaḳu*, *Basmil* ve *Tatar*'lar ile komşu olarak *Çungarya*'da ikamet ettiklerini ve Kara-Ḥanlılar imparatorluğu içinde de bulduklarını söylüyor; ve 'A w f i 'nin *Lubâb al-Albâb*'ında ve Ḥamdullâh Mustawfi'nin *Nuzhat al-Ḳulûb*'unda bulunan farsca küçük bir manzûme'nin delâleti ile, XII. asırda Kara-Ḥıtaylar ordusunda *Tatar*'larla birlikte *Ḳay*'ların da bulunduğunu, ve *Buḥârâ*, *Semerkand* gibi büyük merkezlerde Kara-Ḥıtaylar tarafından konulmuş muhafaza kıt'aları olarak hizmet ettiklerini, ve bu suretle XII. asır ortalarında Büyük Selçuklular imparatorluğu hudutlarına kadar ilerlemiş olduklarını, ileri sürüyor. Böylece, sonradan *Ḥorâsân*'a geçerek *Mâhân* civarlarında yerleşen ve 1230 da da *Anadolu*'ya gelen *Ḳay*'lar, Z. V. T.'a göre, bunlar — yâni evvelce *Çungarya*'da yaşayan şark gurubuna mensup *Ḳay*'lar — olmak ıycap ediyor.

İşte, Z. V. T.'in "Osmanlılar'ın *Orta-Asya*'daki cedleri," olarak kabûl ettiği *Ḳay* = *Ḳayı* kabiyesi hakkında verdiği mâlûmatın hulâsası, bundan ibarettir. Burada ileri sürülen birtakım şüpheli birleştirme (*identification*)'lar bir tarafa bırakılsa bile, *Ḳay*'larla *Ḳayı*'ları aynı kavmi zümre olarak telâkki eden müellifin meydana koyduğu şu iki mutalea, bilhassa tetkıkya lâyıktır :

1) Büyük Selçuklular ve bilhassa Anadolu Selçukluları zamanında Ön-Asya'da *Ḳay* = *Ḳayı* kabiyle ismine hiç tesadüf edilmez. Binaenaleyh bu kabiyle, 1230 daki muhaceretinden evvel, onlarca aslâ tanınıyordu.

2) Müellifin zikrettiği farsca manzûmeye göre, Osmanlılar'ın cediti olan *Ḳay*'lar, XII. asırda Kara-Ḥıtaylar tarafından *Mâverâünnehir* şehirlerine yerleştirilerek, ancak bu suretle *Ḥorâsân* hudutlarına kadar yaklaşabilmişlerdi. Lâkin bunlar, J. Marqurat'ın

¹ V. Minorsky, *Une nouvelle source musulmane sur l'Asie centrale au XI. siècle*, Comptes-Rendus de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres. Paris 1937, S. 317 - 324.

sandığı gibi aslen moğol değil, türk'dürler.

J. Marquart'ın *Kay = Kayıg* birleştirmesi hakkında benim ileri sürdüğüm muhtelif tenkiydlere karşı da, Z. V. T. sadece şu iki delili göstermekle iktifa etmektedir :

1) Kendilerinin, *Kayı* (yahut *Kayı-Han*) aslından gelen Osmanlılar'la akraba olduklarını iddia eden bir kısım Amu-Darya Türkmenleri'nin eski *Gay = Kay* ismini taşımaları.

2) Osmanlılar hakkındaki bütün kaynakların, bunların mensub oldukları kabiiyle ismini hiçbir zaman *Kayığ* şeklinde zikretmeyip umumiyetle *Kayı* şeklini kullanmaları. Osmanlılar'ın, *Kayığ* ismi altında Oğuzlar arasına girmiş olan garbî *Kay* gurubuna mensup olmadığına bu da bir delildir.

Z. V. T.'in eski *Marquart nazariyesi*'ni, elde ettiği yeni malzeme sayesinde, bâzı cehetlerde oldukça tâdil edilmiş bir şekilde, müdafaa eden mekalesinin bu hulâsasından sonra, burada ileri sürülen mutâleaların ve istinad edilen yeni delillerin tahlil ve tenkiy dine girişebiliriz.

V.

BU NAZARİYENİN TENKIYDI:

KAY = KAYI BİRLEŞTİRMESİNİN VE "XII. ASIRDA MAVERAÜNNEHİR'DE
KAY'LARIN MEVCUDİYETİ, İDDİASININ ESASSIZLIĞI.

Çin kayaklarının ve *Avesta*'nın verdikleri isimlerle *Kay* ismi arasında kurulmak istenen münasebetlerin kıymet derecesi hakkında fikir yürütmek tamamiyle salâhiyetimin dışında olmakla beraber, açıkca itiraf edeyim ki, Z. V. T.'in ileri sürdüğü bu *birleştirme* tekliflerinin hiç olmazsa büyük bir kısmı, bana, inandırıcı bir mahiyette görünmüyor. Sind'deki *Kaykân*'lar hakkında islâm kaynaklarının verdiği mâlûmat da, bunların *Kay* veya *Kayığ*'larla alâkası hakkında bir kanaat verecek kadar sarih değildir. Arap alfabesinin mâlûm kifayetsizliği, birtakım harf şekillerinin yakınlığı ve noktalı harflerin çokluğu sebebiyle, müstensihler elinde değişe değişe her türlü okunmağa müsait türlü türlü şekiller alan *has isimler*'e dayanılarak kurulan faraziyeler, kuvvetli tarihtel delillerle te'yit edilmedikçe, nihayet bir fantezi'den ileri geçemez kanaatindeyim. Nitekim Z. V. T. da, bu gibi birtakım mes'-

elelerde şüpheli ve ihtiyatlı davranarak, kat'î hükümler vermekten çekinmektedir. Ancak, bu gibi çok şüpheli mes'elelerin dışında olarak, onun daha şimdiden kat'î bir mahiyet atfettiği ve ilmî bir hakikat olarak kazanılmış saydığı birtakım *neticeler* daha var ki, bunlara iştirâk etmek de bana tamamiyle imkânsız görünüyor.

Bunların başında, Marquart'ın eski nazariyesini yâni *Kay* = *Kayığ* birleştirmesini zikredeceğim. XI. asırda Maḥmûd Kâşğarî'nin *Oğuz* boyları arasındaki *Kayığ*'lardan tamamiyle ayırdığı ve coğrafi sâhalarını — daha eski diğer islâm kaynaklarına aşağı yukarı uygun surette — onların çok şarkında olarak tesbit ettiği “iki dilli „ *Kay*’ları, aynı kavmi zümrenin biri şark’da kalmış diğeri garb’a — daha İslâmiyet’in zuhurundan evvel *Horâsân* hudutlarına — gelmiş iki şübesi addetmek hususunda arkadaşımızın ileri sürdüğü yeni deliller, bâna çok zayıf göründü: ne tariht, ne de filolojik hiçbir veskaya, hiçbir müsbet esasa dayanmayan bu *faraziye*, Maḥmûd Kâşğarî'nin sarîh ifadesi karşısında, sadece fonetik bir benzeyişe dayanan bu *Kay* = *Kayığ* birleştirmesini te’vil ve izzah maksadiyle uydurulmuş bir ihtimâl olmaktan fazla bir kıymet taşıyamaz. Hazar-ötesi’ndeki *Göklen* Türkmenleri arasında *Gay* = *Kay* adını taşıyan bir aşiyretin bulunması ve bunların kendilerini Osmanlılar’la *akraba* saymaları, sonra, Osmanlılar hakkındaki kaynaklarda *Kayığ* şekline değil *Kayı* şekline tesadüf olunması, böyle bir *birleştirme* için, tariht bakımından, aslâ bir esas teşkil edemez. *Oğuz* lehçesinde birçok misâllerine tesadüf ettiğimiz umumî bir fonetik hâdise olarak, kelime sonundaki *g* sesinin düşmesiyle, eski *Kayığ* şekli sonradan *Kayı* şeklini almıştır. *Göklen*’ler arasında *Kayı* isminin *Gay* = *Kay* şekline girmesi, de *Oğuz* lehçesinin fonetik esasları ile pek kolay izzah edilebilecek *lisanî bir hâdise*’dir; ve bütün bunlar, Marquart’ın ve Z.V.T.’in *birleştirme* nazariyelerini te’vit edecek filolojik bir delil olmaktan çok uzaktırlar. Esasen, Marquart gibi, Z.V.T.’in da bu *birleştirme* mes’elesi hakkında ileri sürdüğü bütün deliller, çok zayıf ve vuzuhdan mahrum bulunuyor: X. asırdaki *Kay*’lar ile Maḥmûd Kâşğarî’de zikredilen *Oğuzlar*’a mensup *Kayığ*’lar, aynı etnik zümrenin iki şübesi iseler, bunun tariht veya filolojik delilleri nedir? Bunlar ne zaman birbirlerinden ayrıldılar? Daha İslâmiyet’in zuhurundan evvel *Horâsân* hudutlarında bulu-

nan ve önce Emevîler sonra da ‘Abbâsîler devrinde *Ön-Asya*’ya gelen *Kayığ*’lar, sonra neden ortadan kayboldular? Z. V. T. Selçuklular zamanında bunların artık mâlûm olmadığını söylerken acaba aldanmıyor mu? O hâlde Maḥmûd Kâşğarî’nin bahsettiği Oğuz *Kayığ*’larına ne diyebileceğiz? Eğer bu birleştirme doğru ise, X. asır kaynaklarında sadece *Kay* ismi ile anılan *Uzak-Şark*’taki kabiyle, sonradan niçin *Kayığ* adıyla Oğuz’lar arasına karıştı? Filoloji bakımından *Kay* isminin *Kayığ* şekline girmesine imkân var mıdır? İşte bir yığın suâller ki, J. Marquart gibi Z. V. T. da, bunlara inandırıcı cevaplar bulacak yerde, bütün bu mes’eleleri sükût ile geçiştirmeyi tercih etmektedir.

Gerek ben ve gerek W. Barthold, büyük alman âliminin bu birleştirmesini kat’î surette reddederken, tıpkı Marquart gibi, *Uzak-Şark*’taki *Kay*’ların aslen moğol olmaları ihtimâlini kabûl etmiştik. Hattâ ben, Maḥmûd Kâşğarî’nin sarîh ifadesine ve bâzı rus etnoğraflarının verdikleri mâlûmata dayanarak, bunların türkleşmiş Moğollar olması ihtimâlini ileri sürdükten başka, bu kabiyyenin bakiyyeleri olabilecek bâzı etnik zümrelerden de bahsetmişim¹. Z. V. T., “eskidenberi muhtelif türk ve moğol kabiyle teşekkülleri içine girmiş olan,” bu *Kay*’ların aslen türk oldukları fikrinde bulunmak suretiyle Marquart’ dan ve bizden ayrılıyor. Lâkin, bunların, komşuları olan *Cumul*, *Yabaqu*, *Basmil*, *Tatar* zümreleri gibi, türkçe bilmekle beraber ayrı bir dilleri de olduğu hakkında Maḥmûd Kâşğarî’nin sarîh ifadesinin nasıl izzahı lâzım geldiğini hiç bahis mevzûu etmiyor. İşte görülüyor ki Z. V. T. *Kay*’ların aslen türk olduklarını iddia ederken bile bu hususta hiçbir delil zikrine lüzum görmemiştir.

Z. V. T.’in bu mekalesinde en yeni ve orijinal kısım, *Kay*’ların XII. asırda *Mâverâünnehir* ve *Horâsân*’da kalabalık ve kuvvetlice bir zümre olarak mevcudiyetleri ve rôlleri hakkında tafsilât veren satırlardır. Eğer bu mâlûmat doğru olsaydı, şimdiye kadar tarihî kaynaklarda hiç bahsedilmeyen mühim bir hâdiseyi, küçük bir edebî vesîka sayesinde, öğrenmiş olacaktık. Yukarıda izzah etmiş olduğumuz gibi, Z. V. T., ‘Awwî ve Ḥ. Mustawfî’de

¹ *Türk edebiyatında ilk Mutasavvıflar*’da ve *Türkiyat Mecmuası*’ndaki mekalemizde (ayrılışım, S. 8). Aşağıda VII. numaralı kısma bakınız.

mevcut ve XII. asır Horâsân şairlerinden Hâkîm Kûşkakî'ye ait bir manzûmeye dayanarak, *Çay*'ların XII. asır ortalarında Kara-Hıta y ordularıyla beraber *Mâverâünnehir*'e, Büyük Selçuklu imparatorluğu hudutlarına geldiklerini, *Buhârâ* ve *Semerkind*'de muhafız kıt'aları vazifesi gördüklerini, *Horâsân*'da Sancar ordularıyla harp ettiklerini, tarihî bir hakikat olarak, kabul ediyor; ve işte buna dayanarak, XIII. asırda *Anadolu*'ya Ertuğrul maiyyetinde gelen *Çayı* aşiyretinin — umumiyetle sanıldığı gibi Oğuz *Çayığ*'larından değil — bu *Çay* zümresi arasından ayrılmış bir kısım olduğu neticesine varıyor. Hâlbuki Marquart, Osmanlılar'ın mensup olduğu *Çayığ*'ların, aslen moğol olup sonradan Oğuz boyları arasına girmiş bir *Çay* zümresi olduğunu iddia etmişti; görülüyor ki, Z. V. T.'in mekalesinin esasını teşkil eden ve büyük alman âliminin eski nazariyesini tâdil edilmiş bir şekilde canlandıran ceheet, işte budur. Diğer bir ifade ile, bu mühim mekâlenin, ihtimâllere ve tahminlere değil doğrudan doğruya çağdaş bir edebî metne dayanan başlıca *müsbet* tarafı, bu noktada toplanmış bulunuyor. Osmanlılar'ın *Orta-Asya*'daki cedleri mes'alesini, şimdiye kadar bilinenlerden büsbütün ayrı bir şekilde halletmek gayesini güden, ve bizim tenkiydlerimiz netîcesinde çoktanberi itibardan düşmüş olan *Marquart nazariyesi*'ni birkaç noktadan tâdil ve ikmâl etmekle beraber esas itibarıyla onu yeniden kıymetlendirmek isteyen bu yeni nazariye'nin, "ne derece sağlam bir esasa dayandığını,, iyice anlamak için, üzerine kurulduğu *temel taşı*'nı, yâni, Hâkîm Kûşkakî'nin bu küçük manzûmesini tetkîyk edelim.

X. asırdan başlayarak, bilhassa XI - XIII. aşırılarda - hattâ daha sonraları - yetişmiş iran şairlerinin eserlerinde, tarihî bakımdan çok mühim birtakım kayıtlara, bir yığın kıymetli mâlûmata tesadüf edildiği, mâlûmdur. Tarihçiler tarafından ekseriya ihmâl edilen bu gibi edebî metinlerden ne büyük istifadeler te'min edilebileceğini, muhtelif vesîylelerle, göstermişim¹. İşte bu edebî eserlerde, çok defa, türk kabîyle adları'na da tesadüf edildiğini pek iyi bilen Z. V. T, öyle anlaşılıyor ki, sair tarihî kaynakların *Çay*'lar hakkındaki sükûtunu telâfî için, edebî metinlere de muracaat lüzü-

¹ M. Fuad Köprülü, *Anadolu Selçukluları tarihinin yerli kaynakları*, Belleten, C. VII, Sayı 27, S. 448 ve sonrası.

munu duymuş, ve nazariyesine esas teşkil eden mühim manzûmeyi bu suretle meydana çıkarmıştır. Daima tekrarladığım bir mutâleayı burada yine tekrar ederek söyleyim ki, bu gibi manzûmelerden tarihî bir vesika olarak istifade edilmek istenince, çok sıkı bir *tarihî tenkiyd düşüncesi* ile hareket etmek zarureti vardır. Çünkü, bunlarda tesadüf edilen kabiyle isimleri'nden bâzıları, şairin yaşadığı muhitte tesadüf edilen yahut o muhit ile herhangi şekilde münasebetleri olan adlar olabileceği gibi, bâzanda da, *içtimâî réalité* ile hiç alâkaları olmayup sırf eski bir *edebî an'ane'*ye uymak maksadiyle kullanılmış olabilir¹. Asıl tarihî vesikalara dayanmadan, yahut, her zaman ve muhit için, sair çağdaş şairlerin eserlerini de tetkik etmeden, bunlardan acele hükümler çıkarmak, büyük yanlışlıklara sebep olabilir. Daha doğrusu, filolojik ve tarihî tenkiydin bütün iycaplarına uymak, bu gibi mes'elelerde, birinci şarttır. Bilhassa Z. V. T. 'in yaptığı gibi, üzerine bütün bir tarihî nazariye kurulmak istendiği zaman, bu itinayı son haddine çıkarmak zarureti vardır. Hâlbuki, şimdi çok açık bir şekilde meydana koyacağımız veçhile, Z. V. T., yapması kendisi için çok kolay bir *filolojik tenkiyd*'i henedense ihmâl ettiği için, istifade ettiği manzûmenin mânâ ve mahiyetini tamamiyle ters anlamış, ve bunun neticesi olarak da, kurmak istediği yepyeni bir tarihî nazariye, şimdi açıkca izzah edeceğimiz çok basit bir *filolojik tenkiyd* ile, kendiliğinden yıkılmıştır. Bakınız nasıl:

I. Z. V. T. 'in nazariyesine *temel taşı* vazifesini gören manzû-

¹ Gazneliler ve Selçuklular devri şairlerinin meselâ *Yagma* ve *Çigil* kabiylelerine mensup türk kölelerinin güzelliğinden bahsetmeleri, muhitlerinden edindikleri hakiki bir intibâ mahsülü idi. Hâlbuki, yalnız bu köleler değil, hattâ onları yetiştiren bu kabiylelerin isimleri bile ortadan silindikten sonra dahi, yeni şairler, eski üstadların - artık *klişe* hâline gelmiş olan - bu tâbirlerini, mânâlarını dahi lâyıkıyla bilmeyerek, kullandılar. XIX. asırda Kaçarlar sarayı etrafındaki şairlerde bile tesadüf edilen bu gibi edebî klişelerin, artık hiçbir tarihî *réalité*'yi ifade edemeyeceği pek tabiidir. XVI. asırdanberi tertip edilen birçok fars lugat kitaplarında — meselâ *Burhân-ı Kâfi* da — bu gibi birtakım eski türk kabiyle adları, meselâ *Yagma* ve *Çigil* kelimeleri, «Türkistan'da güzelleriyle meşhur bir yer» tarzında izzah edilir ki, bu, bu kelimelerin doğru mânâlarının artık unutulmuş olduğunu, ve sonraki şairlerin bunları sadece bir *klişe* olarak kullandıklarını anlatmağa kâfidir. Osmanlı şairleri de, o te'sir altında, ara sıra bu gibi kabiyle adlarını kullanmışlardır. Aşağıya bakınız (S. 243, Not 2).

me, onun zannettiği gibi “Sultan Sancar’ın 9 eylül 1141 de *Kaṭvân*’da Kara-Ḥıta ylar’a mağlûbiyeti münasebetiyle söylenmiş,, değildir. Gerçi Ḥamdu llâh Mustawfî, böyle bir iddiada bulunuyorsa da¹, onun bu iddiasının tamamıyla yanlış olduğu, bu hususta ondan daha eski ve daha mühim bir kaynak olan, ve büyük bir ihtimâlle ona me’haz vazifesi gören, ‘Awfî’nin ifadesinden kat’i surette anlaşılmaktadır: ‘Awfî — galiba bu mes’elede Ḥ. M.’ye de kaynak vazifesi görmüş olan — *Lubâb al-Albâb* adlı eserinde, Selçuklular devri Ḥorâsân şairleri arasında, Ḥakîm Kûşkakî’den bahsederken: “bu şairin ekser *hicvîye*’lerinin, Sultan Sancar’ın nîmetlerine karşı küfranla mukabele ederek, merdlik ve insanlık iycabı sebat ve mukavemet gösterecekleri yerde bunu yapamayan, ve bu yüzden bu saltanatın zayıflanmasına sebep olan cemaatin aleyhinde yazılmış olduğunu,, söyler; ve şairin manzûmelerinden birkaç misâl getirir². Bu misâllerden birincisi, Ḥ. M.’nin yalnız beş beytini almış olduğu o manzûmenin daha tam bir şeklidir ki,

¹ Ḥamdu llâh Mustawfî, *Nuzhat al-Kulûb*, GMS, XXIII, 1, 1915, S. 257: «کاسان و تاتار وقی که شاعری درحق غلمان سنجری که درخیل کفار قرا خطای سستی کردند، گفته است، بیت:

به نسبت ازقی و تاتار وکاسان	زهی شمشیرزن ترکان برد
رسانیده بمیری از نخاسان	شهارا پادشاه هفت کشور
همه درپیش دکان روسان	ولی از کودکی بر سینه خفته
طلب کرد از شما ناحق شناسان	فلک کفران نعمتهای سنجر
بشمیر از کس زنتان خراسان	مسلم بین که چون بیرون کشیدند

Bu metni neşir eden ingiliz müsteşriki G. Le Strang, notda bu şiirin «*Awfî*’nin *Lubâb al-Albâb*’ının ikinci cildinde 174 üncü sahifede munderic olduğunu» kaydettiği hâlde, orada ق şeklinde bulunan bu ismi, kendi metninde *Fay* ق şeklinde bırakmış, ve ingilizce tercümesinde de, bu büyük yanlışlığı yine tekrarlamıştır (GMS, XXIII, 2. 1919, S. 250). Mütercimim buraya ilâve ettiği bir nottan, *Yâ Ḥakîm Ḥama wî*’nin *Coğrafya Kâmûsu*’nda «*Sogd* civarında yâni *Semerkand* havâlisinde bir şehir ismi» olarak gösterilen *Fay* ismi ile bu *Ḥay* ismini karıştırdığı anlaşılıyor ki, bu da *Ḥay* kabileyle ismini bilmediğine açık bir misâldir.

² Moḥammed ‘Awfî, *Lubâb al-Albâb*, edited by E. G. Browne, Vol II. London 1903, S. 174-175. ‘Awfî’nin metni şudur: «قصر هزل او رفیع حکیم کوشکی که قصر هزل او رفیع العباد بود و اساس جد اوبی اعطاء، مدح او همه قدح و اطراء او همه مجاہ و آنچه گفته است همه مطبوع و لطیف است، و اکثر اهاجی او درحق جماعتی است که نعمت سنجری را بکفران مقابله کردند، و درمواقف مردمی و مردمی ثبات نمودند، تا خورشید دولت معزی بکسوف مبتلا شد. چون اورا بفوات این دولت دلسوزی هرچ مکامل تربود، و درحق آنجماعت اشعار لطیف و مجویهای مطبوع گفت، یکی ازان جمله اینست...» Bundan sonra, yukarıda zikredilen bir manzûme ile ikinci bir manzûme daha kaydedilmekte, ve onun, daha bu mahiyette birçok manzûmeleri bulunduğu, fakat bu kadarla iktifa edildiği beyan olunmaktadır.

Z. V. T.'ın nazariyyesine esas teşkil eden *tek vesîka*, işte budur. Gerçi 'A w f f' nin ifadesi, bu manzûmenin hangi tariht hâdisе mü-nasebetiyle yazıldığını müphem bırakıyorsa da, bunun Kara-Hıta-y-lar'ın *Kaṭvân* zaferi münasebetiyle değil, 548 de Ḥ o r â s â n O ğ u z-lar ı'nın ısyanı bastırmak isteyen Selçuklu ordusunun inhizamı ve S a n c a r'ın esareti dolayısıyla¹ söylenmiş olduğu, metindeki birtakım sarâhat ve delaletlerden derhâl ve kolaylıkla istidlâl olunabilmektedir:

به نسبت از قی و تاتار و کاشان	ایا شمشیرزن ترکان پردل
بناز و نعمت و دولت تن آسان	یکایک در خراسان پروریده
رسانیده بمیری از نخاسان	شمارا پادشاه هفت کشور
بسی در پیش دکان رواسان	بروز کودکی خفته کهومه
شده چون دیو از آهن هراسان	بهر شهری ز نام غز شنودن
طلب کرد از شما ناحق شناسان	فلک کفران نعمتهای سنجر
زهی خربندکان ناسپاسان	زهی درماندکان بی حمیت
چنین بیرون دهد ازدست آسان	کسی خود زادبود و ملک واقطاع
بشمشیر از کس زنتان خراسان	مسلم بین که چون بیرون کشیدند

Bütün *Ḥ o r â s â n* şehirlerinin O ğ u z adını duyunca korkula-rından nasıl titrediklerini ifade eden ve tariht hakikate de uygun olan bu manzûme okununca, bunun *Kara-Hıta-y-lar* harbine değil, O ğ u z ı s y a n ı'na ait olduğu, hiçbir izyaha lüzum kalmadan, kendili-ğinden kat'î surette anlaşılıyor. 'A w f f' nin, yine bu şaire ait olarak nakil ettiği ve a y n ı v e s i y l e ile söylendiğini tasrih eylediği ikinci manzûme de, yine bu O ğ u z ı s y a n ı münasebetiyle söylenmiştir ki, burada *Belḥ* şehrinin O ğ u z-lar tarafından zaptedildiği zikir olun-duğu gibi, ayrıca, âsi O ğ u z reislerinden biri olduğunu bildiğimiz Ṭ u ṭ i B e y'in ismi de geçmektedir:

من ترا دیده ام نه از قوطی	دی مرا کتف مردکی در بلخ
مردکی شاعر و نه از لوطی	کفتمش تی زجام و باخرزم
با یکی ساز سخت مخروطی	مانده در بلخ من اسیر غزان
کیر خر در کس خر طوطی	وای اگر من بفاریاب رسم

¹ Yıllarca süren bu büyük O ğ u z ı s y a n ı hakkında tafsilât için bakınız: M. F u a d K ö p r ü l ü, *Anadolu Selçukluları tarihinin yerli kaynakları*, Bel-leten, C. VII, Sayı 27, S. 478-483.

‘A w f i’nin ifâdeleri ve bahis mevzuu olan manzûmenin tam metni karşısında, H. M u s t a w f i’nin bunu *Kara-Hıtaylar* harbine ait sanmasının ne kadar yanlış olduğunu, kat’i surette anlaşıyor¹. Z. V.

¹ ‘A w f i, eserinin birinci cildinde, bu devrin şöhretli âlimlerinden ve nüfuzlu ricalinden olup *Ķâzî’l-Ķuzâtılık* vazifesinde bulunan ve muhtelif eserlerinden başka *MaĶâmât-ı Ħamîdî’si* o devrin en parlak nesir örneklerinden sayılan Belh’li Ħamîdeddîn ‘Ömer b. MaĦmûd’dan bahsederken, onun sair bâzı manzûmeleriyle beraber, bir kıt’asını naklediyor; ve bunun, Sancar’ın *Kara-Hıtaylar*’a mağlûbiyeti münasebetiyle söylenmiş olduğunu anlatıyor ki, şair burada Ħakîm Kûşkaki’yi rüyada gördüğünü söylemekte ve manzûmesini güya ondan rivayet etmektedir (*Aynı eser*, C. I, 1905 S. 200). Manzûme şudur:

زبان كشاده بمدح مبارزان سپاه	حكيم كوشكي را بنخواب ديدم دوش
خبي كزارده هر يك حقوق نعمت شاه	زره طلعه و طنز و تماخره ميكفت
دريغ بر بر فرق شما قبا و كلاه	فسوس زير ركاب شما كجيت و سمند
كز پختيد چو از بيش توبه خيل كناه	ز بيش كافر كفران نعمت آورده
كه كشت صبح سپيد شما چوشام سپاه	نديده كرد سپاه سپاه پوش هنوز
زهي جماعت غز لاله الا الله	ز بس تعجب كفار جمله ميكفتند

Bu manzûme pek açık olarak gösteriyor ki, Ħamîdî’nin güya Kûşkaki’nin ağzından söylediği bu küçük şiir, âsi Oğuzlar karşısında firar eden Sancar ordusunun «sözde kahramanları» aleyhindedir; ve ‘Awfî’nin bunu *Ķara-Hıtaylar* harbine ait zannetmesi, tamamiyle yanlıştır. Belki de, son beyitte kâfîler’den bahsedilmesi, onu bu hususta şaşırtmış olmalıdır. Eski iltikatçı (*compilateur*) müelliflerin, yazılarında tenkid fikrinden ne kadar mahrum olduklarına bu da bir delildir. Bunu gördükten sonra, H. M u s t a w f i’nin yukarıda bahsettiğimiz yanlışlığını hayretle karşılamaya bir sebep kalmıyor. Mamafih bu yanlışlık, bu esere pek kıymetli haşiyeler yazan Mîrzâ MoĦammed Ķazvî’nin gözünden kaçmamıştır. Onun bu husustaki mutalealarını olduğu gibi tercüme etmeyi, yukarıki izahlarımızı tamamiyle te’yit ettiği cehetle, faydalı bulduk: «Bu manzûmenin *Ķara-Hıtaylar*’a karşı uğranılan mâlûbiyet dolayısıyla yazıldığını ifade eden ‘Awfî ve bu hususta ona uyan sair tezkereciler, büyük bir hatâyâ düşmüşlerdir. Zira umumiyetle kabul edildiği gibi, Ħakîm Kûşkaki’nin Sancar emirleri aleyhindeki hicvîyeleri, tamamiyle, *Oğuz ısyanı*’na âittir ki, 548 de başlamıştır; Ķazî Ħamîdeddîn burada yine Kûşkaki’nin ağzından Sancar’ın emirlerini hicvî etmektedir. Bu şairin ilk mısraından, bunun, Kûşkaki’nin ölümünden sonra söylendiği anlaşılıyor. Bu itibarla, 536 da yâni Oğuz ısyanından 12 sene evvel vukua gelen Ķara-Hıtaylar’ın zaferine ait olmasına imkân yoktur. Hakikat şudur ki, Ħamîdî’nin bu kıt’ası da, yıllarca süren ve Horâsân’ın harap olmasına sebep olan Oğuz ısyanı hakkında söylenmiştir; esasen bu manzûmenin buna ait olduğunu anlatan sarahatler de vardır: Evvelâ *Guz* isminin tasrih edilmesi, ikincisi, «ز بيش كافر كفران نعمت آورده» mısraının ancak Oğuzlar’a ait olabileceği; çünkü, iptida Sultan’ın tebeası oldukları hâlde nankörlük ederek ona ısyanda bulunanlar, onlardır; Ķara-Hıtaylar hiçbir zaman Sancar’ın nîmetini yemiş, onun tebeası olmuş değillerdi ki nankörlükleri bahis mevzuu olsun». M. M.

T. eğer yalnız *Nuzhat al-Kulûb*'u görmüş olsaydı, manzûmenin oradaki eksik şekli ve H. M.'nin yanlış mutaleası, kendisini şaşırabilirdi. Hâlbuki, bu metni neşreden G. Le Strange, haşiyede bu manzûmenin 'A w f f'in ikinci cildinin 174 üncü sahifesinde de bulunduğunu kayıd etmiştir ki, Z. V. T.'in, galiba bunu göz önünde tutarak *Lubâb al-Albâb*'a da müracaat ettiği, mekalesinde manzûmenin ilk mısraını H. M.'nin eserinden nakil ederken, bunun başındaki *زمى* kelimesinin yanına 'A w f f'deki metinde mevcûd *ل* kelimesini de yazmasından anlaşılıyor¹. Böyle olduğu hâlde, 'A w f f'deki manzûmelerin hiç şüphe gotürmez sarîh delâletlerine rağmen, H. M.'nin yanlış mutâleasına nasıl olup da aldandığını, ve bu manzûmelerin hiçbir şüpheye yer bırakmayan sarâhatlerinden nasıl gaflet ettiğini, hâlâ bir türlü halledemiyorum.

II. Burada Z. V. T.'in yanlışlığı diğer bir noktayı daha tebaruz ettirmek isterim: o, Kûskak'ın manzûmesinde zikredilen *Kâsân, Tatar* ve *Kay*'ları "Kara-Hıta ylar ordusunda mevcut unsurlar,, gibi telâkkîy etmiştir. Hâlbuki, şimdi bu şiirin *Oğuz ısyanı* münasebetiyle söylenmiş olduğu meydana çıkınca, Z. V. T.'in tercümesine göre, bu unsurların, Sancar ordusunu mağlûp eden *Horâsân Oğuzları* arasında bulunmaları iycap eder ki, bunun da imkânsızlığı ve mânâsızlığı meydandadır. Görülüyor ki Z. V. T. bu manzûmeyi yanlış anlamış ve yanlış tercüme etmiştir. Çünkü, bu manzûmenin hangi hâdise ile alâkalı olduğunu hiç bilmemek ve elimizde sadece Z. V. T.'in mekalesine nakil ettiği ilk iki beyit mevcut olsa bile, bu *Kâsân, Tatar, Kay*'ların "düşman tarafında,, değil, "Sancar maiyetindeki ordu içinde,, buldukları,

Kazvîni, bundan sonra, bu manzûmede bahsedilen *siyahlar giyinmiş askerler* (سياه سپاه پوش) ifadesinin de Oğuzlar'a ait olduğunu, çünkü onların siyah renkli elbise giydiklerini ilâve ederek, Kûskakî hicivlerinin de, «Oğuzlar'dan kaçan Sancar emîrleri'nin bu firarları münasebetiyle söylendiğini» tekrar ediyor (aynî eser, C. I, S. 344, 345). Göçebe Oğuzlar arasında *siyah* rengin bir şiar olduğuna ait tarihî ve edebî kaynaklarda bir yığın mâlûmat varsa da, burada ondan bahse lüzum görmüyoruz (bu hususta *İslâm Ansiklopedisi*'ne yazdığımız *Bayrak* maddesine bakınız). Z. V. T., eğer bu haşiyeye dikkat etmiş olsaydı, yapmış olduğu hatânın mahiyetini kolayca anlardı.

¹ *Lubâb al-Albâb* metninde doğru olarak *ل* şeklinde yazılan bu kelimeyi, Z. V. T., mekalesine *ل* şeklinde almıştır ki, vezni bozmaktadır. Esasen bu küçük mekalede bu çok ehemmiyetsiz nüsha farkını tesbit etmeğe niçin lüzum görüldüğünü de anlayamadım.

ve bunların birer “kabiyle teşekkülü,, değil, “tek tek satın alınarak yetiştirilmiş köleler,, olup, devletin en mühim mevkilerine çıkarılmış buldukları, manzûmeden kolayca anlaşılabilir.

III. H. Mustawfî'nin yanlış tefsirine aldanan Z.V.T.'in, *yeni* ve çok *cür'etli* bir *tarihî nazariye* kurmak için kullandığı bu yegâne edebî vesîkayı, *filolojik* ve *tarihî* tenkıydin en iptidâî esaslarına bile riayet etmiyerek, kullandığı ve hattâ, ilk beyti dahi yanlış anladığı, işte böylece kat'î olarak meydana çıktıktan sonra, artık temelsiz kalan bu yeni nazariyenin, “müdafaa edilebilecek hiçbir tarafı bulunmadığı,, emniyetle söylenebilir. Şimdi, bu tenkıydimizi tamamlamak için, Kûşkaki'nin manzûmesinde “Sancar ordusunda mevcudiyetlerinden bahsedilen,, *Kâsân*, *Tatar*, ve *Qay*'lar hakkında biraz mâlûmat verelim :

Kûşkaki'nin açık ifadesine göre, bunlar, Sultan Sancar'ın kölelerinden olup teker teker *Horâsân*'da büyük bir ftina ile büyütülmüş, maddî ve mânevî nîmetlere, lutuflara mazhar edilmiş, kendilerine *İkta*'lar verilmiştir. Bilhassa 'Abbâsîler'den başlayarak, *Yakın-Şark*'ta kurulmuş bütün islâm ve türk devletlerinde, Sâ mânîler'de, Gazneliler'de, Büyük Selçuklular'da ve onların bütün istitâlelerinde gördüğümüz, eski ismiyle *gulâm* ve sonraki adıyla *memlûk* sistemi'nin, mahiyeti, muhtelif şekilleri, inkişafı, bu sistemin doğup büyümesinde müessir olan tarihî ve coğrafî âmiller, şimdiye kadar ciddî bir şekilde tetkik edilmiş değildir. Hâlbuki, Ortaçağ islâm ve türk devletlerinin siyasî bünyelerini, ve umumiyetle bu devir tarihini, lâyıkıyla anlayabilmek için, bu mes'elelerin ciddî bir şekilde aydınlatılması, birinci derecede bir ihtiyaçtır.

Bu husustaki tetkiklerimizin neticelerini yakında neşretmek ümidinde olduğumuz için, burada bu büyük mes'eleden bahsedecek değiliz. Yalnız, kısaca şunu söylemekle iktifa edelim ki, menşei ftibariyle *tribal* bir devlet olan Selçuklu devleti, Sâ mânîler'in ve Gazneliler'in siyasî ve idarî an'aneleri te'siri altında, sür'atle *büyük bir islâm imparatorluğu* mahiyetini almış, ve bunu iycap ettiren tarihî zaruretler, hattâ daha ilk hükümdarlar zamanından başlayarak, *gulâm sistemi*'nin bu imparatorlukda dahi çok geniş bir nisbette tatbikını intac etmiştir. Muhtelif Selçuklu şûbeleri, hâkim oldukları sâhaların coğrafî mevkilerine ve ticarî

münasebetlerine göre, türlü unsurlara mensup kölelerden mürekkep *askerî küt'alar* teşkil ediyorlardı. İşte Horâsân Selçukluları'nda, henüz islâm medeniyeti dairesine girmemiş muhtelif türk ve moğol kabiylelerine mensup kölelerin mühim bir kemmiyet teşkil etmeleri, bundan dolayıdır. Hükümdarların, prenslerin, büyük devlet adamlarının, doğrudan doğruya *kendi şahıslarına bağlı* muhafaza küt'alarını, yâni hassa kuvvetlerini teşkil eden bu köleler arasından, devletin en büyük askerî ricali, en yüksek vali ve kumandanları yetiştirdi¹.

Muhtelif zaman ve mekânlardaki türk devletlerinde bu kölelerin en çok hangi etnik zümrelere mensup olduğunu öğrenmek için, dar mânasiyle tarihî kaynakların yardımı pek azdır. Bundan dolayı, bu eksikliği tamamlamak için, sair edebî kaynaklara, muhâzarât, ahlâk ve siyaset kitaplarına, şaiirlerin divânlarına müracaat etmek, ve bu köleler arasından yetişmiş büyük

¹ Daha Sâmâniler zamanından başlayarak Gazneliler ve Selçuklular devirlerinde bu kölelerin nasıl tedarik edildikleri, nasıl yetiştirildikleri, devletin en yüksek mekamlarına geçmekte nasıl idarî bir *hiérarchie*'ye tâbi oldukları, muhtelif tarihî kaynaklarda izah edilmektedir. İslâmî bir terbiyeye ve tamamıyla askerî, sıkı bir disipline tâbi tutulan bu köleler arasında, azçok ilmî ve edebî kültür sahibi olanlara da, arasına tesadüf edilirdi. Bunlar, cismanî ve ruhî kabiliyetlerine göre, lâyük oldukları mertebelere yükselirlerdi. Sıkı bir içtimâi eleme (*sélection*) neticesinde mevki kazanabildikleri için, bu köleler arasından, mahir kumandanlar, kudretli idare ve siyaset adamları, ve nihayet, büyük devlet kurucuları yetişmiştir: Gazneliler, Dehli Türk sultanlığı, ve nihayet Mısır-Suriye Memlûk imparatorluğu, etnik bakımdan Türkler'e tamamiyle veya kısmen yabancı sâhalarda, bir avuç memlûk kuvvetinin kurduğu kudretli siyasî teşekküllerdir. Ortaçağ türk devletlerinin siyasî ve idarî bünyelerine göre, büyük devlet adamlarından her birinin, doğrudan doğruya kendi parasiyle satın aldığı memlûklerden mürekkep bir maiyet kuvveti bulundurması, zaruriydi. Büyük vezir Niẓâm al-Mülk'ün köleleri o kadar mühim bir kemmiyet teşkil ediyorlardı ki, onun ölümünden epey zaman sonra bile, askerî ve siyasî bakımlardan ehemmiyetli rôller oynayabilmişlerdi. Öldürülen emîrlerin yahut saltanat ailesine mensup prenslerin köleleri, hükümet tarafından, ya hükümdarın hassa kuvvetine ilhak edilmek, yahut, muhtelif emîrler ve prensler arasında dağıtılmak suretiyle, toplu olarak muhalif bir rôl oynayabilmelerine karşı geliniyordu. Elde mevcut, oldukça zengin kaynaklar sayesinde, bu büyük mes'elenin - şimdiye kadar yapıldığı gibi dar bir çerçeve içinde değil, fakat bütün Ortaçağ boyunca u m u m î ve mukayeseli bir surette - tetkik edilerek tamamiyle aydınlatılması kabul olduğu hâlde, eski göreneklere ayrılmaayan dar görüşlü tarihçilerin şimdiye kadar bunu tetkik lüzumunu hissetmemeleri, hayretle karşılanacak bir şeydir.

ricalin biyografilerine, yahut, bâzan onların isimlerine ilâve edile-
rek *etnik* menşe'lerini açıkça gösteren lâkab'larına müracaat etmek
mecburiyeti hâsıl olur. Muhażarât, ahlâk ve siyaset kitaplarında,
daha ziyade, kölelerin mensup buldukları etnik zümrelerin müş-
terek psikolojileri hakkında bilgilere, bu sistemin nasıl tatbik edilmesi
lâzım geldiği hakkında siyasî ve idarî mutalealara tesadüf olunur ¹.
Divân'larda ise, onların ekseriyetle hangi etnik zümrelere mensup
olduklarına, siymâlarının şekline, kostümlerine ait kıymetli mâlûmat
vardır. Gazneliler ve Selçuklular devirlerinde - hattâ daha sonraki
devirlerde- yetişen şairlerin manzûmelerinde, çok defa, büyük bir
ekseriyeti muhtelif Türk- ve kısmen Moğol- zümrelerine mensup
olan bu kölelerin güzelliklerinden, yahut, başka hususiyetlerinden
bahis olunur. Muhtelif türk sülâlelerine mensup hükümdarlara takdim
edilen *kasîde*'lerde, türk kölelerinin güzelliklerini tavsif ile
başlayan manzûmelere—daha Gazneliler devri şairlerinden baş-
layarak— sık sık tesadüf edilmektedir ². İşte bütün bu gibi edebî

¹ Büyük arap edibi Câhîz'in 'abbâsî ordularında mühim bir rôlleri olan
muhtelif kavimler ve orada Türkler hakkında yazdığı şeylerden başlayarak,
Siyâsetnâme ve *Kâbüsnâme* gibi birçok eserlerde, bu hususta çok dikkate de-
ğer mâlûmata tesadüf edilir. Osmanlı tarihçileri arasında, Gelibolulu 'Âlî'nin
Künh al-Ahbâr'ında bu hususta çok mühim bir fasıl vardır. Uzun zamanlardanberi
hazırlamakta olduğumuz «Ortaçağ Türk dünyasında milliyet şuûrunun tekâ-
mülü» adlı tetkikimizde, Ortaçağ esnasında umumiyetle islâm kavimle-
rinde *kavmiyet* şuûrunun inkişafı mes'elesinden de toplu bir şekilde bahsedil-
miştir. Bu hususta şimdiye kadar yazılan şeylerin çok basit ve hemen umumi-
yetle yanlış olduğunu söylemek mübaleğalı olmaz. Yalnız, *Su'ûbiye* ceryanı
hakkında garp müsteşrikları tarafından çok ciddi tetkikler yapılmış olduğunu
itiraf etmek lâzımdır (bu hususta bibliyografya mâlûmatı için bakınız: W. Bart-
hold ve Fuad Köprülü, *İslâm medeniyeti Tarihi*, İstanbul 1940, S.
168—176).

² 'Unşurî ve Farruî gibi ilk Gazneliler devrinin büyük iran şairle-
rinde rastladığımız bu gibi manzûmelerin, Selçuklular devrinde ve onları tâkib
eden sair türk sülâleleri zamanında *İran*, *Hindistan* ve *Mâverâünnehir*'de pek
ziyade çoğaldığını görüyoruz: XII. asır şairlerinden Abu'l Ma'âlî al-Râzî,
Şahâbeddîn Ahmed Semerkandî, Zâfer-i Hemedânî, Sûzenî-i
Nesefî ve daha bu gibi birtakım şairlerin, hâmlerinin saraylarındaki «çekiç
gözlü» türk kölelerinin güzelliklerini medih ile başlayan kasîdeleri, buna
bir misâldir. Sonraki asırlarda da kuvvetle devam eden ve nihayet acem şiirinde
bir nevi *edebî klişeler* vücade getiren bu tabii cereyan, yukarıda söylediğimiz gibi,
menşei itibarıyla, bir *réalité*'ye dayanıyordu. Hâlbuki XVI. asırda Baburlular sara-
yında yaşayan bir şairin Sûzenî'ye nazire olarak yazdığı bir kasîdede, tıpkı
onun gibi, XII. asırda türk kölelerinin mensup oldukları kabîylelerden bah-

vesikalar sayesinde, muhtelif zaman ve mekânlardaki türk devletlerinde, kölelerin en ziyade hangi unsurlara mensup olduklarını tesbit ve tâyine muktedir olabiliyoruz.

XII. asırda *Horâsân*'da Sultan Sancar'ın köleleri arasında *Çinli, Tatar, Kâsân, Kırgız, Yağma, Guz, Kıpçak, Kimak* (Yemak) gibi unsurlar arasında *Kay*'ların da bulunduğunu, Kûşka'k'ın yukarıki küçük manzûmesinden öğrenmiştik. Yine *Awfî*'nin eserinde nakledilen ve Z. V. T. 'in gözüne çarpmayan diğer bir manzûme de bunu te'yit ediyor: yine XII. asırda Selçuklular devrinde yetişmiş Rey'li şair Abu'l Ma'âlî al-Râzî — *Awfî*'de tasrih

setmesi ise, sırf bir *edebî an'ane*'nin devamından ibarettir (tıpkı *Sûzenî*'nin eseri gibi, araya türkçe kelime ve cümleleri de ihtiva eden bu manzûme, bir nevi farsca-türkçe *mülemmâ*'dır; bu manzûme için *Badâvunî*'nin «Bibliotheca Indica» külliyyatında çıkan *Muntahab al-Tavârih*'ine bakınız). Mamafî XIII - XIV. asırlar şairlerinde, pek tabii olarak daha evvelki şairlerde tesadüf edilmeyen, bâzı *yenî kabiyle* isimlerine de tesadüf edildiğini, ve bundan dolayı tarihî bakımdan bunlardan da istifade olunabileceğini, unutmamalıdır. Buna mümasil şeylere, şüphesiz çok daha nadir olarak, arap edebiyatı mahsûllerinde de tesadüf ediliyor: İran Moğolları devrinde, türlü türlü sebeplerle Memlûkler imparatorluğu'na iltica ederek yerleşen *Oyrat*'lardan bir güzel hakkında *Mağrîzî*'nin naklettiği *Ta'kîyeddîn al-Surûcî*'nin arapca - türkçe *mülemmâ* bir kıt'ası, bunların *moğolca* değil *türkçe* konuştuklarını anlatmak bakımından, büyük bir tarihî ehemmiyeti haizdir (*Hıtaf*, Mısır basması, C. II, S. 23). Edebî kaynaklara göre XI - XII. asırlarda türk köleleri, en ziyade şu kabiylelere mensupdular: *Bulgar, Tatar, Çigil, Kıpçak, Halluh* (Çarluğ), *Guz* (Oğuz), *Kay, Yemak* (Kimak), *Yağma, Hazar Türkmen*. Umumi olarak *Türk* adına daima tesadüf edildiği gibi, nadir olarak da *Çin, Hatay, Hırhız* (Kırgız) isimlerine de tesadüf edilir (bakınız: *Fuad Köprülü, Yeni Farisîde Türk unsurları, Türkiye Mecmuası*, C. VII - VIII, İstanbul 1942, S. 6). *Firdavsî*'nin *Şahnâme*'sinde bu zikredilen kabiyle isimlerinin bâzılarından başka, *Kümiçi* كوميچی adına da tesadüf edilmektedir ki, *Şahnâme*'de mevcut bütün kelimelerin tam bir *indeks*'ini yapan *Fritz Wolff*, bu kelimeyi, iran filolojisi ile meşgul bütün filologlar gibi, *Kamec* şeklinde yanlış okumuş, ve mahiyetini anlamıyarak umumî surette «düşman» mânâsını vermiştir (*Glossar zu Firdosis Schahnâme*, Berlin 1935). Hâlbuki, bütün lugat kitaplarında bu mânâda izah edilen ve muhtelif tercümelelerde de tabii bu suretle geçen bu kelimenin, bir sıfat değil, *Hotta'* da yaşayan bir kabiyle adı olduğu - *Mağdîsî, Bayha'kî, Gardîzî* gibi kaynaklar ile *Nâşîr Hüsrev*'in *Vech-i Dîn*'inde zikredilmesi itibariyle - *Gazneliler* tarihi ile uğraşanlar arasında eskidenberi mâlûmdur (V. Minorsky, *Hudûd al-Âlam*, GMNS, 1937, XI, S. 361-368; W. Barthold, *Turkestan down to the Mongol Invasion*, GMNS, V, 1928, S. 70, 248, 297, 298, 301. V. Minorsky, bu Türk kabiyesi hakkında mühim mâlûmat vermektedir).

edilmemekle beraber Sultan Mes'ûd b. Moḥammed Selçukî'ye verildiğini kuvvetle tahmin ettiğim — bir kasidesinde, onun muhtelif unsurlara mensup köleleri arasında *Kırgız, Çinli, Yagma, Tatar, Oğuz, Kıpçak*'lardan başka, *Kay*'ların da mevcut olduğunu tasrih etmektedir ¹:

کل بتائی همہرا تخم ز یغما و تاتار	سروہای همہرا بیخ بخرخیز و بچین
و اندرو از قی و کیمک مہمشک عذار	اندرو از غزو و خنچاق بت سیم ذقن
دیدہ مردم نظارہ ازایشان چو بہار	یارب این بچہ ترکان چہ بتانندکہ ہست

Umumiyetle Gazneliler ve Selçuklular devri şairlerinin, yukarıda adı geçen muhtelif türk ve moğol zümrelerinden sık sık bahis ettikleri hâlde, *Kay*'lardan pek az bahis etmeleri, bu zümreye mensup kölelerin diğerlerine nisbetle daha az olduklarını anlatabilir. Ben, şimdiye kadar, Gazneliler devri şairlerinde *Kay* adına hiç rastlamadığım gibi, Selçuklular devri eserlerinde de, Kûşkaki ve Râzî'nin bu iki manzûmesi müstesna olmak üzere, başka bir kayda tesadüf edemedim. Mamafih, X-XII. asırlar İran şairlerinin divânları bu bakımdan metodik surette araştırılacak olursa, daha başka kayıtlara tesadüf edilmesi imkânsız değildir ². Râzî'nin *Kay*'lardan bahseden bu manzûmesi, onların Selçuklu saraylarında köle olarak bulduklarını te'yid etmek suretiyle, Z. V. T.'in bu husustaki nazariyesi aleyhine yeni bir delil daha teşkil ediyor.

¹ Awfî, *Lubâb al-Albâb*, II, S. 232 - 236. Bunun, Selçuklu Sultanı Mes'ûd b. Moḥammed'e ait olduğunu, kasidedeki « مفخر عالم ابوالفتح مظفرکہ ازو » mısraındaki *Abu'l Fath* lâkabından istidlâl ettim; çünkü bu lâkab, bilhassa bu Sultan'ın ve daha evvelde Melikşâh'ın lâkablarından idi (Şadreddin 'Alî, *Ahbâr'ud-Dewlat is-Salcûkıyya*, M. İkbâl neşri, Lâhor. 1933. S. 56, 200). Bu şairin yine Awfî tarafından zikredilen *Abu'l Hasan* 'Alî namına diğer bir kasidesi de, bunun Melikşâh devrine mensup olamayacağını, ve ancak Mes'ûd devri şairlerinden sayılabileceğini, hiçbir şüpheye yer bırakmayacak bir surette anlatmaktadır (M. İkbâl tarafından neşredilen bu eserin mukaddimesine bakınız).

² Tariheilerin, sadece mahdud kroniklere bağlı kalarak, sair her türlü edebî kaynaklara hiç ehemmiyet vermemelerinden dolayı, tarihi tetkiklerin ne kadar eksik kaldığını, ve bilhassa *içtimai tarih* araştırmalarında bu gibi edebî kaynakların kuru vekayinâmelerden daha ehemmiyetli olduğunu, *Anadolu Selçuklularının tarihinin yerli kaynakları* adlı mekalemde, birçok sarîh misâllerle, anlatmağa çalışmışım.

VI.

BU NAZARİYENİN TENKIYDİNE DEVAM:

"KAYI'LARIN ANADOLU'YA XIII. ASIRDA GELDİKLERİ," İDDIASINI ÇÜRÜTEN FİLOLOJİK, TOPONİMİK VE TARİHİ MUHTELİF DELİLLER.

XI. asır içinde M. Kâşğari, al-Bîrûnî, Ş. T. Marwazî gibi müelliflerin *Uzak-Şark* sâhasında bulunduğundan bahsettikleri *Kayı*'ların, XII. asır ortalarında *Horâsân* hudutlarına kadar geldikleri, ve an'aneye göre Osmanlılar'ın cediti sayılan *Kayı*'ların da bunlara mensub olduğu hakkındaki Z. V. T. nazariyesinin, bir tek edebî vesîkanın yanlış tercüme ve tefsirine dayanmış olduğunu anladıktan sonra, yine bu nazariye ile alâkalı bir iki mes'ele üzerinde biraz durmak, faydasız olmayacaktır sanırım. Z. V. T., Osmanlılar'ın, daha XI. asırda Oğuz boyları arasında gösterilen *Kayığ* boyuna mensup olamayacaklarını isbat etmek için, ayrıca bâzı mutaleâlarda ve istidlâllerde bulunuyor. Nazariyesini istinad ettirdiği temel taşının yâni yegâne *müsbet* delilinin mahiyetini meydana koyduktan sonra, bu hususta başka tenkiydlere ihtiyaç kalmıyorsa da, arkadaşımızın bu *menfi* mahiyetteki istidlâlinin de yanlışlığı'nı göstermek, osmanlı tarihine âit bu ehemmiyetli mes'elenin diğer bir cepheden daha aydınlatılması için, lüzumsuz sayılamaz.

Kayığ = *Kayı*'ların, daha İslâmlığın zuhûrundan evvel, *Horâsân* hudutlarında, ve *Abbâsîler* devrinde de *Bizans* serhadlerindeki *Abbâsî* ordularında bulduklarını kabûl eden Z. V. T., bunların "Selçuklular devrinde *Ön-Asya*'da buldukları yahut *Anadolu*'ya geldikleri hakkında ortada hiçbir delil bulunmadığını,, söylüyor; ve bu isime yalnız "Yazıcıoğlu *Ali*'nin XV. asırda *İbn Bîbî*'nin türkçe tercümesine yaptığı ilâveler arasında tesadüf olduğunu,, ifade ederek, buna da tarihî bir kıymet atfetmiyor; ona göre, "1230 yılında Ertuğrul'un idaresi altında *Anadolu*'ya gelmeden evvel, *Kayı*'lar, gerek Selçuklular ve gerek *Hârizmliler*'ce meçhûl idiler,, Tarihî kaynaklarda *Kayı*'lar hakkında bir kayda tesadüf edilememesinden dolayı bu neticeyi çıkaran Z. V. T., Ertuğrul maiyetindeki *Kayı*'ların, Oğuz *Kayığ*'larından değil, ancak "XII. asırda *Kara-Hıta*ylar tarafından *Horâsân* hudutlarına kadar getirilmiş *Uzak-Şark Kayı*'larından,, olabileceğine hüküm ediyor;

ve gerek bugünkü Hazar-ötesi Türkmenleri arasında, gerek Anadolu kaynaklarında *Ḳayığ* şekline değil *Gay*, *Ḳay*, *Ḳayı* şekillerine tesadüf edilmesini de, ayrıca bir delil olarak kullanmak istiyor. Bu nazariyenin esasını teşkil eden "XII. asırda Uzak-Şark *Kay*'larının *Ḳorâsân* hudutlarına gelmeleri „ iddiasının esassızlığını yukarıda etraflıca izzah ettiğimiz için, şimdi, fer'î mahiyette olmakla beraber, diğer iki iddia'nın mahiyetini de *filoloji* ve *tarih* bakımlarından tetkîyk edelim.

I. Yukarıda söylediğimiz gibi, *Ḳayığ* isminin sonundaki "g„ sesinin düşerek *Ḳayı* şeklini alması, oğuzca'da umumiyetle tesadüf edilen bir fonetik hâdisedir; ve elde meselâ M. Kâşğarî gibi dil tarihine ait vesikalar bulunmasa bile, oğuzca'da *Ḳayı* şeklinin eski bir *Ḳayığ* şeklinden geldiği, filoloji bakımından bir bedahet gibi telâkkîy olunabilir. Hâlbuki daha X. asırdanberi tesadüf edilen *Ḳay* şeklinin doğrudan doğruya *Ḳayığ* şeklinden gelebileceği ve mutlaka mutavassıt bir *Ḳayı* şeklinden sonra meydana çıkabileceği, filoloji bakımından muhakkaktır. Yâni, dil tarihi bakımından, *Ḳayığ* < *Ḳayı* < *Ḳay* silsilesindeki şekillerden birincisinin en eski ve sonuncusunun en yeni olması iycap eder; nitekim, M. Kâşğarî (XI. asır) de birinci, eski osmanlı kroniklerinde (XV. asır) ikinci, bugünkü *Amu-Darya Türkmenleri* arasında da üçüncü şekle tesadüf edilmesi, bu filolojik prensibin tariht vestkalları da te'yit edildiğini çok açık olarak gösteriyor. Ertuğrul maiyetindeki *Ḳayı*'lar, *Ḳayığ*'lara değil de *Kay*'lara mensup olsaydılar, eski kroniklerde bu son şeklin muhafaza edilmesi iycap ederdi; çünkü tükrçede, *Kay* adının *Ḳayı* olmasını iycap ettirecek hiçbir fonetik kâide yoktur; ve işte bu sebeple, buna mümasil bir tek lisanî hâdise dahi gösterilemez. İşte görülüyor ki Z. V. T.'ın eski *Marquart nazariyesi*'ni ve kendi iddiasını müdafaa için istinad etmek istediği bu filolojik delil, tamamiyle bu nazariyesinin aleyhindedir.

II. Büyük Selçuklu imparatorluğu'nun kuruluşundan evvel, emevî ve bilhassa abbâsî ordularında, sair Türk zümrelerine ve Oğuz şübelerine mensup memlûkler arasında *Ḳayığ*'lara mensup ferdlerin veya küçük zümrelerin de bulunduğu kabûl edilebilir. Lâkin, bilhassa Selçuklular imparatorluğu'nun kuruluşundan sonra, bunların, sair Oğuz şübelerine mensup zümreler gibi, büyük

ve epey kuvvetli kütleler halinde *Ön-Asya*'ya, *Suriye* hudutlarına, ve *Anadolu*'ya geldikleri, ve bu kıt'anın t ü r k l e ş m e s i ile alâkalı birçok askerî ve siyasî hareketlere iştirâk ederek, küçük parçalar halinde *Anadolu*'nun muhtelif sâhalarına yerleştikleri, kat'î olarak söylenebilir. Bugünkü *Anadolu toponimi*'si hakkındaki bilgilerimiz, burada hâlâ yaşayan ve yirmi dört O ğ u z boyunun isimlerini taşıyan yüzlerce köy ve yer isimleri arasında, *Kayı* isimli köylerin de mevcudiyetini gösteriyor. *Şimalî-Azerbaycan*'dan başlayarak *Şarkî* ve *Cenubu-şarkî Anadolu*'da, *Orta-Anadolu*'da ve nihayet *Garbî-Anadolu*'da ve *Trakya*'da birtakım *Kayı köyleri*'ne tesadüf olunmaktadır. Görülüyor ki, asırlar boyunca muhtelif safhalar geçiren "*Anadolu'nun fethi ve t ü r k l e ş m e s i*," esnasında, sair O ğ u z boyları gibi *Kayı*'lar da, şarktan garba doğru ilerleyerek, yavaş yavaş yerleşmişler, ve osmanlı devletinin *Balkan fütuhâtı* başlayınca, kısmen *Rumeli*'ye geçerek orada da köyler kurmuşlardır. Bu köy adlarından bâzılarının daha ilk devirlerden kalmış adlar olduğunu, bâzı tarihî vesikalarla da te'yit edebiliyoruz: meselâ *Yıldırım Bayezid*'in vakfiyesinde *Kayı ili* ismi geçtiği gibi¹, *Mehmed I.* devrinde *Sultan Öyüğü* karyeleri arasında da *Kayı* karyesine tesadüf etmekteyiz². İleride, osmanlı hâkimiyeti devrinde *Balkanlar*'daki köy adları hakkında ciddî tetkikler yapılacak olursa, bugün bildiğimiz *Tekirdağı* civarındaki bir *Kayı* köyünden başka daha birtakım *Kayı* köyelerine tesadüf edilmesi de büsbütün ihtimâl dışında değildir.

Anadolu'nun bu kadar geniş bir sâhasına yayılmış ve yavaş yavaş göçebelikten çıkararak toprağa yerleşmiş olan bu *Kayı*'lar, *Z.V.T.* ve *Marquart*'ın kabûl ettikleri "eski vak'ânüvis nazariyesi," ne göre, 1230 da *Ertuğrul* maiyyetinde gelip *Selçuklu* sultanlarına iltihak eden küçük aşiyretin bakıyyeleri midir? Bu tarihî

¹ Yıldırım Bayezid'in vakfiyeleri için, M. Halil Yinanç'ın *İslâm Ansiklopedisi*'nde *Bayezid I.* mekalesinin bibliyografyasına bakınız.

² Ahmed Refik, *Fatih zamanında Sultan Öyüğü* (*Türk Tarih Encümeni Mecmuası*, Sayı 79). Bu mühim vesikanın *Fatih* devrine değil, *Mehmed I.* zamanına ait olduğunu, Paul Wittek büyük bir dikkatle meydana çıkarmış ve bana da izzah etmişti. Lâkin bu hususta bir şey yazıp yazmadığını hatırlayamıyorum. Mes'eleyi şimdi burada izzaha lüzum görmeyerek, sadece kayıt ile iktifa ediyorum.

e f s a n e'nin gösterdiği muhaceret yolları üzerinde ve Selçuklular tarafından bunlara tâyin edildiği söylenen i s k â n sâhasında ve nihayet *Rumeli*'de tesadüf ettiğimiz *Kayı* köy adlarını bu suretle izyah etsek bile, *Anadolu*'nun daha birçok sâhalarında ve *Şimali-Azerbaycan*'daki *Kayı* adlı köylerin mevcudiyetini nasıl izyah etmek kabil olacaktır? Eğer *Kayı* adını taşıyan bütün bu köylere yalnız Ertuğrul muhacereti efsanesinin tesbit ettiği yerlerde ve ilk osmanlı sâhasında tesadüf edilseydi, ancak o zaman, bu efsanenin tarihî bir kıymeti olduğu kabûl olunabilirdi. Hâlbuki, bugünkü *Anadolu toponimisi*'nin bize gösterdiği *réalité* bunun tamamıyla aksini isbat ediyor; ve *Kayı*'ların, sair Oğuz boyları gibi, daha ilk fütuhât devirlerinden başlayarak, şarktan garba doğru ilerlediklerini öğretiyor. Bir taraftan tarihî sebepler, diğer taraftan, hükümdarların “büyük göçebe kabileleri küçük küçük parçalara bölerek ayrı ayrı sâhalara gönderüp yerleştirmek,” hususundaki siyasetleri göz önüne alınınca, bugünkü vaziyeti daha açık olarak anlamak kabildir. *Anadolu*'nun t ü r k l e ş m e s i'nde hangi kabilelerin ve ne nisbette âmil olduklarını ve umumiyetle bu kabilelerin tarihî hayatlarını anlamak hususunda, *toponimi*'nin bu büyük yardımını inkâr edebilecek hiçbir tarihçi tasavvur edemiyoruz; biz bugün, ancak bu sayede, tarihî vesîkaların kifayetsizliğini telâftiye imkân bulabiliyoruz. Oğuz kabileleri hakkında uzun yıllardanberi yaptığımız *tarihî etnoloji* tetkiklerine istinad ederek kat'i suretle söyleyebiliriz ki, tarihî kaynaklarda her nasılsa adı geçen bazı türk kabilelerinin izlerine, bugünkü yer adları'nda, hemen istisnasız olarak, tesadüf edilmektedir¹. İşte, *Kayı* kabilesi hakkında *Anadolu toponimisinin* verdiği bu sarîh ve kat'î netîceler karşısında, “tarihî vesîkalarda bu isme rastlanmadığı için ilk Selçuklular devrinde yâni 1230 dan evvel bunların *Anadolu*'ya gelmediklerini,” iddia eden Z. V. T.,

¹ *Toponimi* tetkiklerinin, eski kabilelerin muhaceret ve iskân meseleleri hakkında bizi ne kadar aydınlattığına bir misâl olmak üzere, Oğuzlar'ın en büyük kabilelerinden olup, orta ve yeni çağlarda çok mühim tarihî rôlleri olan *Avşar*'lar hakkında *İslâm Ansiklopedisi*'ndeki mekalemize bakınız. Ancak, bu gibi tetkiklerde, tarihî kaynakların yardımına daima müracaat etmek ve çok ihtiyatlı olmak, birinci şarttır. Bu mekalemizde bu iki *dissiplin*'in yâni tarih ile toponimi'nin birbirlerini nasıl tamamladığı, ve her ikisinden çıkan netîcelerin birbiriyle nasıl tetabuk ettiği, büyük bir vuzuh ile ve kat'î olarak görülmektedir.

'in bu garip mutaleası, bugünkü tarih telakkıyelerine göre, hiçbir suretle kabûl edilemez.

III. Kabiyle isimlerini tesbit hususunda çok az alâka gösteren eski kronikcilerin bu umumî ihmâllerine büyük bir kıymet atfederek buna karşı toponimi tetkıklerinin netiyecelerine her nedense hiç ehemmiyet vermeyen Z.V.T.'in "Kayı'ları ancak Ertuğrul ile Anadolu'ya getirmek,, hususunda ısrar etmesindeki büyük hatâyı, tamamiyle *tarihî* mahiyette diğer kat'î bir delil ile de isbat edebiliriz : Büyük Selçuklu imparatorluğu'nun istitâlelerinden sayabileceğimiz Artuklular hânedânının, *Kayı* boyuna mensup Oğuzlar'dan olduğu, sair tarihî vesıkaların bu hususta hemen hiçbir şey söylememelerine rağmen, sikkeleri üzerinde *Kayı* boyuna mahsus tamga'nın mevcudiyeti sayesinde, kat'î surette anlaşılmaktadır¹. Büyük Selçuklu imparatorluğu'nun ilk kuruluş zamanlarında, büyük emirlerden mühim bir kısmının Oğuz beylerinden yâni birtakım kabiyle reislerinden olduğunu, ve maiyyetlerinde, doğrudan doğruya kendi şahıslarına bağlı *kabiyle teşekkülleri* bulunduğunu düşünürsek, Artuklu devletinin kuruluşunda, bunların ilk askerî kuvvetlerini bilhassa *Kayı* Oğuzları'nın teşkil ettiğine kat'î olarak hükmedebiliriz. Bu hânedâna mensup bir emrin "Oğuz kabiyleleri arasında büyük bir nüfuza malik olduğu,, hakkında tarihî kaynaklarda tesadüf edilen bir kayıt da, bu hânedânın "*Kayı* beyleri soyundan,, geldiğini, ve bu kabiylenin — hiç olmazsa, onun büyük ve kuvvetli bir kısmının — bu hânedân maiyyetinde bulunduğunu, pek sarîh bir surette, anlatmaktadır.

Kabiyle reisleri tarafından kurulan yâni menşe'leri itibariyle *tribal* bir mahiyet arzeden bâzı türk devletlerinin, an'anelerine sâdık kalarak, kabiylelerine mahsus tamga'ları *hukukî bir senböl* olarak kullandıklarını ve sikkelerinin üzerine bastırdıkları¹, nümismatik vesıkalar bize açıktan açığa göstermektedir: İlk Selçuklu paralarında, mensup oldukları *Kınık* boyuna mah-

¹ Bu hususta bakınız: M. Fuad Köprülü, *Artuk-Oğulları (İslâm Ansiklopedisi'nde)*. Buna iptida Âli Emiri Efendi dikkat ederek, Kâtib Ferdî'nin *Mardin Mülûk-i Artukıyye tarihi* adlı risalesini bastırırken, ona yazdığı mukaddimede kaydetmişti.

sus *tamga*'nın mevcudiyetini gördüğümüz gibi¹, *Fars*'daki *S a l-*

¹ Umumiyetle kabileyeye mahsus hayvanların üzerine vurulan kabiyeye tamgalarının, *tribal* menşe'den gelen birtakım türk sülâlelerinde hukukî bir senböl olarak kullanıldığını, Büyük Selçuklular'dan başlayarak, görüyoruz: Tuğrul Bey'in sikkelerinde bulunan *ok* ve *yay* şeklinin (Ahmed Tevhid, *Meskûkât-ı kadîme-i islâmiyye Kataloğu*, S. 58-59), bunların mensup olduğu *Qınır* boyunun tamgası olduğu tahmin olunabilir. Gerçi, Maḥmûd Kâşğari'deki tamga şekli pek de *ok* ve *yay*'a benzememekle beraber, bunun «karışık ve bozuk bir şekli» olması da imkân dışında değildir. Mamafih, bunun, bütün Oğuz boylarına şamil *umumî* bir hâkimiyet timsali olması ihtimali de düşünülebilir. Tuğrul'un *tevki*' yâni *tuğra*'sının bir çomak şeklinde olduğunu Râvendî söyler (*The Râhat uş-Şudûr*, GMS, II, 1921, S. 98). Ancak, bunda bir yanlışlık olduğunu ve Tuğrul'a mahsus *tuğra* yâni alâmetin mutlaka *ok* ve *yay*'dan mürekkep bulunduğunu, tam bir emniyetle söyleyebiliriz: Bizans İmparatoru, Selçuklular'a esir düşen büyük bir kumandanını Tuğrul'un serbest bırakmasına mukabil, Bizans'taki eski camiyi ihya ettirdiği zaman, mihrabına, onun alâmeti olarak, bir *ok* ve *yay* resmi koydurmuştu (*Ibn al-Asîr*, C. X, S. 455).

Irak Selçuklularının *tuğracılık* hizmetinde bulunan büyük ricâlden Kıvâm al-Mülk Tuğrâî'nin kasîdecisi Bedreddîn Kıvâmî-i Râzî'nin *tuğra* vasfındaki bir kasîdesinden, Selçuklu tuğrasının, Tuğrul'dan sonraki zamanlarda da *ok* ve *yay* senbölünü muhafaza etmiş olduğu, sarîh surette anlaşılıyor (*Lubâb al-Albâb*, II, S. 237):

تو از تبري قلم سازی کمانی را که بر دارد همه احکام این تبر و کمان چرخ مینائی
فلک با قدرتش برزه نداند کرد چرخ را که هر ساعت کشند آنرا بیک انکشت تنهائی
خطا کفتم کمان چون باشد این خطی که بشداری خط دلیند ترکانست کرد روی زیبائی

Râvendî'nin ve daha sair kaynakların ifadelerine göre, her sultana mahsus olan *tevki* 'de, bu tuğranın üstüne yazılarak, hepsi birden sultanın *resmî alâmeti*'ni teşkil ediyordu. Meselâ Sancar'ın alâmeti hakkında Bondârî'nin verdiği kat'î mâlûmata göre, bu, «altta tuğra kavsî ve üstte *بسم الله توکلت علی الله* idi» (Th. Houtsma neşri, S. 166; Kıvâmî Burslan'ın türkçe tercümesi, İstanbul 1943, S. 155). Birbirini tamamlayan bu iki mühim kayıt sayesinde, *ok* ve *yay*'ın, yalnız Tuğrul'un şahsına ait bir arma değil, Büyük Selçuklu sultanlarının umumiyetle kullandıkları bir alâmet, yâni Selçuklu hânedânının hukukî senbölü olduğu, artık kat'î surette meydana çıkıyor ki, bu, tarihçiler arasında şimdiye kadar tamamiyle meçhûl idi.

Umumiyetle *Ok*'un, yalnız Türkler değil daha birçok eski kavimler arasındaki büyük ehemmiyeti, *kültür etnolojisi* ile uğraşanların mâlûmudur. Bütün tarih boyunca okçuluktaki büyük meharetleri ile tanınmış olan Türkler'de *Ok*'un ehemmiyeti hakkında oldukça geniş ve mukayeseli bir tetkik hazırlamış olduğumuz için, burada yalnız bunun âmm hukuk'ndaki rölünden yâni *hâkimiyet senbolü* olarak kullanıldığından kısaca bahsederek, yukarıda verdiğimiz mâlûmatı te'yit ve ıyza etmek istiyoruz: Sultan Maḥmûd Gaznevî, Selçuk ailesinden İsrâîlî yanlıda rehine olarak bulundurduğu sırada, bir konuşma esnasında, «*Horâsân*'da Selçuklular'ın yardımına lüzum görürse, onlardan ne kadar kuv-

g ur'lar sülâlesinin de Oğuzlar'ın *Salgur* (Salur) boyuna mensup olduklarını, tarihî kaynakların azçok müphem ifadelerinden ziyade, sikkeleri üzerinde bu boy'a mahsus *tamga*'nın bulunması sayesinde tarihî bir hâkikat olarak ortaya koymuştum¹; nitekim,

vet alabileceğini» sordu; İsrâîl, okluğundan üç ok çıkardı; birincisini *Horâsân*'a gönderdiği taktirde yüzbin, bu kâfi gelmezse ikincisini *Balhan*'a yolladığı taktirde ayrıca elli bin, ve nihayet üçüncüsünü *Türkistan*'a yolladığı taktirde de ikiyüz bin kişilik süvari kuvvetlerinin gelip yetiyeceğini söyledi (Moğammed al-Hüseynî al-Yezdî, *Al-Urâza fi Hikâyat al-Selcûkiyye*, K. Süsseim neşri, Leiden 1909, S. 23). Bu menkabenin bize anlattığı en mühim şey, *Ok*'un bir dâvet vasıtası olmaktan ziyade, bir hâkimiyet senbölü olmasıdır. Bunu te'yit edecek iki mühim delili, değerli fransız müsteşirî C. Cahen'in vaktiyle bana hususî bir mektupla bildirmek lutfunda bulunduğu şu vak'alarda buluyoruz: Artuklular hânedânından olup Haçlılar'a karşı mühim zaferler kazanan Balak (buna ait M. H. Yinanc'ın *İslâm Ansiklopedisi*'ne yazdığı mühim mekaleye bakınız) Baudouin II. ile birlikte bâzı bröton asılzâdelerini de esir ettiği zaman, bunlar *Ok*'un bir hükümdarlık alâmeti olduğuna dikkat etmişlerdi (*Orderic Vital*, Le Prévost neşri, Vol. IV, Livre XI, Chap. 26); kendisi neslen Türk olmamakla berabertürkleşmiş bulunan ve kurduğu siyasi teşekküle sarayındaki tarihçiler tarafından bile Türk Devleti adı verilen Salâhaddin Eyyûbî'nin de bu selçuklu an'anesine sâdik kalarak *Ok*'u hâkimiyet alâmeti olarak kullandığını görüyoruz (*Ibn Abî Uşaybi'a*, A. Müller neşri, Kısım II, S. 122-123). Mevlânâ'nın torunu Emîr Ârif Çelebi'nin, Aydınoğlu Mehmed Bey'e kendi çomağını verdiği hakkındaki menkabe (*Aflâkî*'den naklen, Fuad Köprülü, *Anadolu Beylikleri tarihine ait notlar*, Türkiyat Mecmuası II, S. 4-5), bunun da bir hâkimiyet timsâli olduğunu, yâni, Ârif Çelebi'nin bununla Aydınoğlu'na «dünyevî bir saltanat» verdiğini anlatmaktadır. Bu çomak ile, Râvendî'nin Tuğrul'un tuğrasını «çomak şeklinde» göstermesi arasındaki benzeş göze çarpmakta ise de, biz bunun daha ziyade «islâm an'anesinde başlıca hâkimiyet timsâllerinden olan» *Âşâ'* ile alâkalı olduğu fikrindeyiz (bu hususta *İslâm Ansiklopedisi*'ne yazmış olduğumuz *Âşâ'* maddesine bakınız). Bize göre, Râvendî, pek iyi bildiği bu islâm an'anesinin te'siri ile, *Ok*'u *Çomak* ile karıştırmış olmalıdır. Bu mes'ele hakkında diğer mühim bir delil daha zikredelim: Celâleddîn Hwârizmşâh'ın, kendi ordusunu toplamak için, muhtelif askerî kıt'aların başındaki kumandanlara *kırmızı ok* gönderdiğini, onun müverrihi Nasawî yazmakta ise de (O. Houdas neşri, arapça metin, S. 205; fransızca tercümesi, S. 343), bu, D'Ohsso'nun zannettiği gibi, sadece bir dâvet vasıtası değil (*Histoire des Mongol*, C. III. S. 44), yukarıda izzah ettiğimiz veçhile, bir hâkimiyet senbölüdür.

¹ Tarihî kaynaklarda umumiyetle *Salgur* üler şeklinde yazılan ve *Fars*'ta kurulup bir buçuk asır kadar yaşayan (1147-1286) bu küçük türk devletinin, Oğuzlar'ın *Salur* boyuna mensup olduğunu, daha 1925 de *İslâm Ansiklopedisi*'nde çıkan *Salur* maddesinde, ve yine aynı yılda çıkan *Oğuz etnolojisine ait tarihî notlar* adlı mekalemde yazmış, ve Reşideddin tarihinin Oğuzlar

Ak-Koyunlular devleti paraları üzerinde, bunların mensup oldukları *Bayındır* boyuna ait *tamga*'nın bulunması da, tarihi kaynakların şهادetiyle pek iyi uymaktadır¹. Göçebe Türk kabilelerinde, en eski zamanlardanberi, kabileyeye ait hayvanlara *mülkiyet alâmeti* olarak vurulan bu *tamga*'ların, sonradan, bunlar tarafından teşkil edilen siyasî hey'etlerde de böylece millî bir alâmet olarak kullanılması, ve hâkimiyet senbôlleri arasında bu *tamga*'lara da tesadüf edilmesi, pek tabiidir. İşte bütün bu gibi delillere dayanarak, Artuklular'ın paralarında *Kayı tamgası*'nın mevcudiyetini, bu devleti menşe' itibariye *tribal* bir devlet saymak ve mensup olduğu kabileyeyi tesbit etmek hususunda, belki en kat'i bir vesîka olarak kullanabiliriz.

IV. Bir taraftan toponimi tetkiklerinin neticeleri, diğer taraftan nümismatik vesikaların delâleti karşısında, *Kayı*'lara mensup Oğuzların, en ehemmiyetlisi galiba Artuklular maiyyetinde olmak üzere, oldukça kesif kütleler hâlinde, XI. asırdanberi kısım kısım *Anadolu*'ya gelmiş olduklarından şüphe etmeğe aslâ imkân kalmıyor; ve böylece, Z. V. T'nin, bunları "ancak 1230 daki - tarihî olmaktan ziyade efsanevî - muhaceret zamanında *Anadolu*'ya gelmiş,, saymakla tamamiyle yanlış olduğu da, kendiliğinden, anlaşılıyor. Eğer arkadaşımız, Artuklular'ın *Kayı*'lardan olduğuna dikkat etmiş olsaydı, hiçbir suretle böyle yanlış bir iddiaya kalkışmazdı.

Marquart nazariyesi hakkında daha yirmi beş yıl evvel ileri sürmüş olduğum tenkidlerin kâfi derecede kuvvetli olduğundan

hakkındaki kısmında verilen mâlûmat ile, H. Mustawfi'nin *Târîh-i Guzîde*'sine dayanmıştım. W. Barthold, bu delilleri kâfi derecede kuvvetli bulmamış olacak ki, 1929 da çıkan rusça *Türkmenistan* adlı eserde türkmen tarihine ait yazdığı mükemmel bir hulâsada, bu hususta şüpheli davrandı. Hâlbuki 1938 de çıkan *Ortazaman Türk devletlerinde hukukî senbollerdeki motifler* adlı bir mekalemde (Türk Hukuk ve İktisad tarihi Mecmuası, C. II, S. 50), bu sülâleye ait sikkelerin üzerinde bulunup şimdiye kadar nümismatik mütehasşisleri tarafından mahiyeti tâyin edilemeyen âlâmetin (Lane Pool, *The Coins of the Turkman Houses in the British Muzeum*, London 1877, P. 246, 248, 249), Mahmûd Kâşğarî ve Reşideddîn'in tesbit etmiş oldukları *Salur tamgası*'ndan başka birşey olmadığını meydana koydum. Bu suretle, bu husustaki eski nazariyem, tarihî bir hakikat şekline girdiği gibi, tamgaların *hukukî senbol* olarak kullanıldığı da, yeni bir misâl ile, teeyyüt etmiş oldu.

¹ Ahmed Tevhid, *Meskûkât-ı kadîm-i islâmiyye Kataloğu*, S. 475-519.

emin idim; nitekim Prof. W. B a r t h o l d'un da bu hususta bana iştirâki, ve büyük alman âliminin bu *Kay - Kayı* birleştirmesine iptida taraftar olanların bile bu tenkıydlerden sonra bu fikirden vaz geçmeleri, bu eski kanaatimi büsbütün arttırmıştı. Orta- Asya Türk tarihi hakkındaki geniş bilgisini daima takdir ettiğim kıymetli arkadaşım Z. V. T. 'ın, bu eski nazariyeyi, bâzı esaslı tâdillerle, yeniden ortaya atması, bana, eski tenkıydlerimi büsbütün kuvvetlendirecek yeni ve sağlam deliller ortaya sürmek fırsatını verdiği için, millî tarihimizin bu mühim mes'elesini aydınlatmak bakımından, şüphesiz çok faydalı oldu; ve, *Marquart nazariyesi*'ni —tâdil edilmiş bir şekilde bile— canlandırmak kabil olamayacağını meydana koydu; nihayet, hepsinden daha ehemmiyetli olarak, yeni araştırmacıların, şimdi artık büsbütün aydınlatılmış ve kat'î neticeye bağlanmış olan bu mes'ele üzerinde bir daha tevakkuf etmelerine lüzum ve imkân bırakmamış oldu. İlmî araştırmalar tarihinde, yanlışlığı kat'î olarak anlaşılan nazariyelerin bile büyük faydaları olması, işte bundan dolayıdır. Şimdi, bütün bu tenkıydlerden ve izahlardan sonra, birbirinden tamamiyle ayrılmış olan bu iki mes'eleyi, yâni *Kay*'lar ve *Kayı* (*Kayıg*) lar mes'elelerini, müstakil birer mevzu olarak, ayrı ayrı tetkik edelim.

VII.

MOĞOLİSTAN'DAKİ KAY KABİYESİNİN ETNİK MAHİYETİ VE TARİHİ ROLÜ.

X-XI. asırlarda Asya'nın şarkî sâhalarında, *islâm kültür dairesi*'nin dışında yaşayan birtakım göçebe Türk-Moğol kabilelerinden biri olan *Kay*'ların ismi, sarih olarak, iptida a l - B i r ü n i 'nin eserlerinde geçer: onun daha 1030 yıllarına doğru yazmış olduğu *Ķânûn al-Mas'ûdi*'sinde, bunların *Kırgız*, *Kimak* ve *Dokuz-Oğuz*'ların şarkında yaşadıkları kaydedildiği gibi ¹, yine onun *al-TaĶhîm*'inde, altıncı iklimdeki şarkî türk memleketlerinden bahsedilirken, *Kun*, *Kırgız*, *Kimak*, *Dokuz-Oğuz* (Toguz-Guz), ve *Türkmen*'lerin en başında, *Kay*'ların adı geçer ki, bu tertibe göre de, coğrafi sâhalarının en şarkta olduğu anlaşılır ². Y â Ķ ũ t 'un bunlar hakkında

¹ Bu hususta J. Marquart'ın meşhur kitabına ve V. Minorsky'nin *Hudûd al-Ķalam* haşiyelerine bakınız: S. 284.

² R. Wright neşri, 1934, S. 145; Z. V. T., bu eserin bir Paris yazmasında *Kayı* şeklinin de bulunduğunu söylüyor.

verdiği mâlûmat, doğrudan doğruya al-Bîrûnî'nin eserinden alındığı cehetle, hususî bir kıymeti haiz değildir¹. Bu eserlerin bâzı yazma nushalarında bu ismin *Kayı* şeklinde de yazılmış olması, sırf yazıcıların bilgisizliğinden ileri gelmiş olup, yoksa, bu ismin bu şekilde de söylendiğine delâlet elmez.

Bundan sonra bu isim, Maḥmûd Kâşğarî'nin M. 1077 de yazdığı mükemmel eserinde tesadüf ediyoruz. Türk kültürü ve muhtelif türk şubeleri ve lehçeleri hakkında sağlam bilgilere sahip olan bu türk müellifinin mâlûmatına göre, *Kay*'lar, türk dünyasının şark uclarında, *Yemak* (Kimak), *Başkurt* ve *Kırgız*'lar arasında yaşamaktadırlar². Kâşğarî, bunları, *Yabaqu*, *Cumul*, *Basmil*, *Tatar*'lar gibi iki dilli olarak göstermekte, yâni "ayrı bir dilleri olmakla beraber *türkçe* de bildiklerini", söylemektedir³. Vaktiyle de yazmış olduğum gibi, bu ifadeyi iki suretle tefsir etmek kabildir: ya bunların diğer türk lehçelerinden çok farklı bir lehçeleri olmakla beraber, kendileri esasen de Türk'dürler; yahut, Moğol aslından gelmekle beraber, türk kabileyeleri ile sıkı ihtilal neticesinde türkleşmeğe başlamışlardı; ve henüz eski dillerini de muhafaza etmekte idiler⁴. Bu beş göcebe kabileden *Basmil*'lerin hâlis Türk olduklarını pek iyi bildiğimiz için⁵, bunlar hakkında

¹ Yâkût, *Mu'cam al-Buldân*, I, S. 33. Orada al-Bîrûnî'ye atfen verilen bu mâlûmatın *Tafhîm*'den alındığı pek sarıhtir.

² Fuad Köprülü, *Türk edebiyatında ilk Mutasavvıflar*, S. 145.

³ *Aynı eser*, S. 146-147.

⁴ Bir kavmin, muhtelif âmiller sebebiyle, kendi dilini unutup başka bir dille konuşmağa başlaması için, iptida iki dilli olması, yâni, ana diliyle beraber yeni bir dili de öğrenmesi, iycap eder. Sonradan, yine birtakım âmiller te'siriyle, eski dilini unutup, tekrar tek dille konuşmağa başlar ve *dil değiştirme* hâdisesi böylece tamamlanır: Maḥmûd Kâşğarî'nin bahsettiği beş zümreden, ancak *Kay*'lar ile *Tatar*'ların aslen Moğol oldukları söylenebilir. Bütün bu kabyleler hakkında *İlk Mutasavvıflar*'da biraz mâlûmat verilmişse de, bunlardan bir kısmı hakkında *İslâm Ansiklopedisi*'ndeki ayrı maddelere, Marquart'ın kitabına, Minorsky'nin adı geçen eserindeki müstakil haşiyelere de müracaat edilmelidir. Daha toplu ve umumî mâlûmat için, W. Barthold'un *İslâm Ansiklopedisi*'nde Türkler'in tarih ve etnoğrafyası hakkındaki kıymetli hulâsasına ve *Orta-Asya Türk tarihi hakkında dersler* (İstanbul 1927) adlı kitabındaki mâlûmata bakmak da çok faydalı olur.

⁵ Çinliler'in *Pa-si-mi* dedikleri *Basmil*'ler, çin kaynaklarına göre *Tu-kiü*'lerle akraba olup, reisleri de onların reisleriyle aynı aileden yâni *A-che-na* ailesinden idi. İptida *Tarbagata*'da Çuguçak'ın şarkında Ho-pog ırmağı kenarında yaşıyorlardı; VIII. asırda gelüp *Beş-Balığ*'ı işgal ettiler; ve kâh *Tu-kiü*

birinci ihtimâli ileri sürmek lâzımdır; *Yabaku*'lar, vaktiyle de söylediğimiz gibi, eğer Çinliler'in *Pa-ye-ku* dedikleri büyük *Uygur* şubesi ise, bunlar hakkında da aynı fikri kabûl edebiliriz¹; mamafih, *Tatar*'ları umumiyetle *M o ğ o l* olarak kabûl etmek iycap ettiğinden, bunlar hakkında ikinci ihtimâlin tatbiykı daha doğru olur sanırız². Ancak, yine bu *Tatar* ismi altında, XI. asırda, *M o ğ o l*'larla

kâh *Uygur*'larla müttefik oldular; yahut, onların hücumlarına uğradılar. Bâzan *Dokuz-Uygur*'lar ve *Çarlık*'larla birleşerek *Onbir Kabiyle* heyetini vücade getirdiler; bunların reislerine *İduç-Çut* unvanı veriliyordu. XI. asırda, bunlar *Yabaç*'u'larla beraber, Gâzî Arslan Tegin kumandasındaki müslüman *Çara-Hanlılar*'a karşı harplerinde, fena bir mağlûbiyete uğramışlardı. Buna göre, bunların daha VIII. asırda bir *Türk* şubesi oldukları anlaşılıyor. *Barthold*'un bunları *Ducange*'in eserinde bu kelime «menşei karışık insan» mânâsında izzah edildiği için - «halis *Türk* olmayup eski medenî unsurlarla karışık mahlut bir kavim» sayması, ve *Maħmûd*'un ifadesini de bu suretle izzah etmesi, türlü bakımlardan, kabûl edilemeyecek bir iddiadır (*İlk Mutasavvıflar*'a ve *Orta-Asya Türk tarihi hakkında dersler*'e bakınız). Bunlar hakkında aşağıda (S, 261 Not 1 de) verilen malûmata da müracaat ediniz.

¹ Biz, *Yabaku*'ların, Çinliler'in *Pa-ye-ku* ve eski türk kitâbelerinin *Yırbayırku* ismi altında zikrettikleri türk kabilesi olması ihtimalini, vaktiyle *İlk Mutasavvıflar*'da ileri sürmüştük (S. 146). Eğer böyle ise, bunlar VII. asrın ilk yarısında *Uygurlar*'la beraber *Ütüken* dağlarında ve *Tu-kiü*'lere tâbi olarak yaşıyorlardı; bir ısyanları üzerine onlar tarafından 716 da *Tula* nehri yakınında mağlûp edilmişlerdi. *Gardîzî*, bunları *Halluh* (*Çarluç*)'ların bir şubesi olarak gösterir; ve bunların menşei hakkındaki bir efsaneyi zikrederek, muhtelif muhaceretlerinden bahsettikten sonra, *Yabagu Halluh*'lara mensup kabiyelerinin *Türkiستان*'da çok olduğunu söyler (*Barthold* tarafından neşredilen metne bakınız: *Mémoires de l'Académie des Sciences de St. - Pétersburg*, Série VIII, Classe hist. - philo., Vol. I. N. 4, 1897, S. 81-82). İran şairlerinin daima bahsettikleri bu *Halluh* (*Çarluç*)'lar hakkında, *İlk Mutasavvıflar*'a, *Orta-Asya Türk tarihi hakkında dersler*'e, ve *Hudûd al-Âlam* tercümesinde V. *Minorsky*'nin izzahlarına bakınız (S. 286-297).

² Daha VIII. asırda *Orhon* kitabelerinde *Otuz-Tatar* ve *Dokuz-Tatar* isimleriyle tesadüf edilen bu kavmin, *m o ğ o l* aslından olduğu muhakkaktır; ve *M. Kâşğarî*'nin ifadesi de bunu göstermektedir. Bunlar *Baykal*'ın cenub garbisinde yaşıyorlardı. Kitâbelerde bir *Türk yurdu* olarak daima adı geçen *Ütüken* (veya *Ötüken*) sâhaları, XI. asrın ikinci yarısında, *Tatar*'larla meskûn idi. Bunlardan bâzı zümrelerin *Tüklere* katılarak daha garbî sâhalara gelip yerleştiklerini biliyoruz. *Hudûd al-Âlam*'de *Tatarlar*, *Dokuz-Oğuzlar* heyetine dahil olarak gösterildiği gibi, *Gardîzî* de bunları *İrtiş* üzerindeki *Kimak* (*Yemak*)'ların bir parçası olarak bildirir. İran şairlerinin bunlardan sık sık bahis etmeleri, belki de bunlardan bir kısmının islâm sâhalarına yakın yerlere gelmeleri ile de izzah olunabilir (tafsilât için: *W. Barthold*'un *İslam Ansiklopedisi*'ndeki *Tatar* maddesine bakınız).

beraber yaşayan ve hattâ onlarla birlikte siyasî teşekküller vücade getiren birtakım türk zümrelerinin dahi bulunduğunu düşünecek olursak, bunların, ana dillerinin *türkçe* olmakla beraber *moğolca* da öğrenmiş olduklarını, ve Kâşğari'nin belki de bunu ifade etmek istediğini istidlâl eylemek, pek o kadar yanlış olmaz sanırız. *Cumul*'lar hakkında mâlûmatımız pek az olduğundan, etnik hüviyetleri hakkında şimdilik kat'î bir şey söylemek kabil değilse de, bunların da daha ziyade Türk olduklarını tahmin edebiliriz¹.

Kâşğari'de, *Kay* kabilelerine mensub *Turumtay* adlı bir kölenin kaçırılması hakkında mevcut bir şiir parçasına dayanarak, "bunlardan bâzı zümrelerin o sırada *Kara-Hanlılar* imparatorluğu içinde de bulunduğu „ hükmeden Z. V. T.'in bu mutaleası, bize pek doğru görünmüyor; bu şiir parçasından çıkarılabilecek yegâne netice, "Kara-Hanlılar sâhasında, *Kay* kabilelerine mensup *köle*'lerin bulunduğu „ dur; *Turumtay* ismine gelince, *tay* gibi moğolca'ya has bir *ek* ile teşkil edilmiş olmakla beraber, yalnız bu bir tek isimden bunların *Moğol* oldukları neticesini çıkarmak da tabii kabil değildir². XI. asırda göçebe Türk ve Moğollar arasında dil ve umumiyetle kültür bakımından birçok müşterek unsurlar bulunduğu, ve has isimlerin, yalnız akraba kavimler arasında değil, etnik bakımdan birbirine tamamiyle yabancı olmakla beraber müşterek bir *kültür dairesi* içinde yaşayan kavimler arasında bile kolaylıkla iktibas edildiği düşünülecek olursa, bu hususta ne kadar ihtiyatlı davranmak icap ettiği kolayca anlaşılır³. *Kay*'ların esasen *Moğol* oldukları hakkında iptida *Marquart*

¹ *Cumul*'ların, çin kaynaklarındaki *Tch'u-mi*'ler olduğunu, ve bunların *T'ang*'lar zamanında *Urumçı* garbında *Manas* nehri kıyılarında oturduklarını *İlk Mutasavvıflar*'da söylemiştim. O zaman ileri sürmüş olduğum bu birleştirmenin doğruluğunu, şimdi daha kuvvetle söyleyebilirim.

² Bu gibi tarihî mes'elelerde yalnız birkaç isime dayanarak bundan umumî neticeler çıkarmanın, ilmî ihtiyata çok aykırı bir hareket olduğu fikrindeyim. Evvelce edinilmiş herhangi bir fikri, bir faraziyeyi isbat için bunları delil gibi kullanmak ve akla gelebilecek sair muhtelif ihtimalleri hiç düşünmemek, çok yanlış bir harekettir.

³ XII - XVI. asırlarda, Türk olmayan müslüman birtakım unsurlar arasında halis türk adını taşıyan tarihî şahsiyetlere sık sık tesadüf olunduğu gibi, meselâ Ermeniler ve Gürcüler arasında da müslüman ve türk adı taşıyan birçok tanınmış adamlara rastlanmaktadır. Tarihî münasebetler ve medenî te'sirler, bu hususta her zaman büyük bir röl oynar.

tarafından ileri sürülüp sonra benim de iştirâke meyil ettiğim *görüş tarzı* nasıl bir tahmin'den ibaret ise, bunların *Türk* oldukları hakkında Z. V. T. tarafından ileri sürülen fikir de, yine aynı mahiyette bir tahmin'den başka birşey değildir. Hele, bunların Oğuz *Kayığ*'ları ile hiçbir münasebetleri olmadığı kat'î surette anlaşıldıktan sonra, bu ikinci tahmin, kuvvetini büsbütün kaybetmektedir.

Kay'ların XII. asırdaki coğrafi sâhaları ve tarihî rôlleri hakkında hiçbir mâlûmatımız yoktur. Buna göre, bunların XI. asrın ikinci yarısında, buldukları coğrafi sâhada yâni *Cungarya*'da göçebe hayatı sürmekte devam ettiklerini tahmin edebiliriz. Yalnız, bu kabiyleye mensup bâzı kölelerin bu asır ortalarında Selçuklu sultanları'nın saraylarında—Sancar ve Mes'ûd'un köleleri arasında — bulunduğunu yukarıda söylemiştik. Kabiyleler arasındaki daimî mücadelelerde, yahut, müslüman kara-hanlı hükümdarlarının henüz müslüman olmamış Türkler'e karşı yaptıkları harplerde, esir edilen ve bir *ticaret malı* olarak satılan köleler arasında, *Kay* kabiylesine mensup bâzı kölelerin de bulunduğu, ve XI. asırda *Mâverâünnehir*'de, XII. asırda da *Horâsân* ve *İran*'da bunlara ara sıra tesadüf edildiği, edebî vesfîkalar'dan anlaşılmaktadır. 1150 de tertip edilmiş bir süryânî haritasında, altıncı iklimin şark ucunda yaşayan türk ve moğol kabiyleleri arasında, *Kırgız* ve *Kun* isimleriyle beraber *Kay* adına da rastlanmaktadır ki,¹ bu mâlûmatın XI. asır islâm kaynaklarından alınmış olması pek muhtemeldir. Eğer bu mâlûmat bu asra ait daha yeni bir kaynağa — meselâ *nâsturi râhipleri*'nin şهادetlerine — dayanıyorsa, o zaman, bu kabiylenin daha XI. asırdaki coğrafi sâhasını muhafaza ettiği, ka'î olarak söylenebilir.

Buraya kadar verdiğimiz mâlûmattan öyle anlaşılıyor ki, islâm kaynaklarının ancak XI. asırda adını zikir ettikleri bu kabiyle, islâm âlemiyle münasebetleri bakımından, ehemmiyetli bir röl oynamamış olacaktır. Muhtelif türk şübeleri hakkında oldukça geniş mâlûmat veren IX-X. asır islâm coğrafyacılarının, bunların adını bile duymamış olmaları, ancak bu suretle tefsir olunabilir. *Avesta*'da, eski *çin kaynakları*'nda, ilk islâm tarihlerinde tesadüf edilen bâzı

¹ Bu harita, A. Mignana tarafından 19 mayıs 1933 tarihli *Manchester Guardian*'da neşredilmiştir (V. Minorsky'nin bir kaydına göre: *Hudûd al-Âlam*, S. 182 ve 284).

isimleri bu kabiyile adı ile birleştirmek hususunda Z. V. T. tarafından ileri sürülen faraziyeler, bence, sağlam esaslara dayanmadığı için, mütehasıslar tarafından yeni ve inandırıcı delillerle te'yid edilinceye kadar, bunları bir tarafa bırakmayı zaruri görüyorum.

Ka y'lar hakkında en ehemmiyetli mâlûmatı, 'A w f i'nin 1231 de yazmış olduğu *Cawâmi' al-Hikâyât* adlı iltikat mahsûlü büyük ve mühim eserindeki bir parçada buluyoruz. XV. asırda bundan iktibasta bulunan müverrih Ş ü k r u l l â h'ın bu parçasının, XVII. asırda K â t i b Ç e l e b i'nin dikkatini çektiği, *Cihannümâ*'daki küçük bir kayıttan anlaşılıyor¹. 'A w f i'nin, V o n H a m m e r'in de dikkatini çeken bu mühim parçası², XI. asırda *Uzak-Şark*'taki birtakım

¹ 'A w f i ve eserleri hakkında etraflı mâlûmat almak için benim *İslam Ansiklopedisi*'ne yazdığım mekaleye bakınız. Osmanlı müverrihi Ş ü k r u l l â h, XV. asırda yazdığı farsca *Behcet-üt Tevârih* adlı küçük tarihinde, 'A w f i'nin türk kabiyeleri hakkındaki ifadelerinden istifade ederek, *Ka y*'lar hakkında da kısaca mâlûmat vermiştir (bu müverrih ve eseri hakkında, bu eserin osmanlılara ait farsca metnini almanca tercümesiyle beraber neşir eden Th. S e i f'in şu mekalesine bakınız: *Der Abschnit über die Osmanen in Ş ü k r u l l â h's persischer Universalgeschichte*, Mitteilun. z. Osman. Geschichte, Band II, Hannover 1925, S. 63 - 128; bu eserin mukaddimesi ve Türk kabiyelerine ait küçük parçasıyla Osmanlılar'a ait kısmı, türkçe olarak, müellifin hayatına ve eserlerine ait bir mukaddime ve bâzi hâşiyeler ile birlikte, neşredilmiştir: A t s ı z, *Dokuzboy Türkler ve osmanlı sultanları tarihi*, İstanbul 1939). K â t i b Ç e l e b i'nin, doğrudan doğruya Ş ü k r u l l â h'dan istifade ettiği ve 'A w f i'nin eserini görmediği, *Cihannümâ*'daki şu satırlardan açıkça anlaşılıyor: «bâzi tevârihde kabâyil-i etrâkten sahrâ-nişin ve gayri dokuz kabiyile yazılır. Âzamı Oğuz kabilesidir; vatan-ı aslıleri Diyar-ı Hata y idi; *Selçukiyân* bu kabiledendir. Biri dahi *Kayı* kabilesidir ki kesrette Oğuz'a galiptir; zemin-i *Sarı*'dan gelüp *Ermentye* hududuna yayıldılar» (*Cihannümâ*, Müteterrika neşri S, 371 - 372). Burada, Ş ü k r u l l â h'ın ve K â t i b Ç e l e b i'nin *Kun* (قون) ismini *Guz* (غوز) okuyarak nasıl aldandıkları görülüyor. Eski kaynakları, hiçbir tenkiyde tâbi tutmadan ve ellerindeki bozuk yazmalara inanarak kullanan eski Şark müelliflerinin ne kadar aldandıklarına, bu da güzel bir misâldir. Esasen, daha eski kaynaklar elde bulunurken, sırf onlara dayanılarak ikinci, üçüncü elden yazılan bu gibi muahhar eserlere kıymet vermek, ve bunları tenkiydsiz olarak kullanmak, her bakımdan, büyük bir hatâdır.

² V o n H a m m e r, büyük *Osmanlı tarihi*'nin sonuna ilâve ettiği birtakım zeyiller arasında, muhtelif türk kabiyeleri hakkında da küçük bir yazı neşretmiştir ki (*Histoire de l'empire ottoman*, J-J H e l l e r tercümesi, Tome XVII, Paris 1841, S. 168-178), burada Reşîdeddin'in bahsettiği yedi büyük türk kabilesinin kısaca isimlerini saymış, ve D e g u i g n e s'den de istifade eylemiş-

göçebe türk (ve moğol) kabilelerinin garba doğru hareketlerini hikâye etmektedir ki, iptida Barthold tarafından neşir olunmuş¹, ve J. Marquart, yukarıda adı geçen *Komanlar* hakkındaki meşhur eserinde, hemen baştan başa, bunun izzah ve tefsiriyle meşgul olmuştur. Bu mes'eleler hakkında, sonradan, muhtelif âlimler tarafından da birçok tetkık ve tenkıydler yapıldığı da mâlûmdur. *Orta-Asya*'daki muhtelif kabilelerin birbirlerini yerlerinden oynatarak ileri sürmeleri netfcesinde, Çin hudutlarından başlayarak *Tuna* cunbuna kadar devam eden bu mühim muhaceret hareketi hakkında 'Awfî'nin verdiği mâlûmat, doğrudan doğruya Şarafuz-Zamân Tâhir-i Marwazî'nin *Tabâ'i al-Hayavân*'ından alınmıştır. Selçuklular'ın sarayında hekimlik vazifesi gören bu müellifin, ismi bilindiği hâlde şimdiye kadar nushası ele geçememiş olan bu mühim eseri, son zamanlarda Dr. Arberry tarafından meydana çıkarılmış, ve burada bu muhaceret hareketi hakkında verilen mâlûmat V. Minorsky tarafından kısaca neşir edilmiş olduğu için², biz *Kay*'lar hakkında, 'Awfî'den değil,

tir. Müellif burada 1825 de Pétersburg'da neşredilen *Origines russe* adlı eserinden de bahsetmektedir. Türk dili ve tarihi hakkındaki tetkıklerin çok geri bulunduğu bir devirde yazılan bu şeylerin, hemen baştan başa yanlış olduğunu söylemeğe lüzum bile yoktur. Muhtelif islâm tarihçilerinin eski türk kabileleri hakkındaki mâlûmatını ihtiva eden bu *Origines russes* adlı eserde, XV. asırda *Behcet-üt Tevârih* adıyla farsca küçük ve umumî bir islâm tarihi yazmış olan Şükrullâh'ın bu eserinden de istifade edilmiş olduğunu, V. H. söylüyor (bu hususta yukarıki nota bakınız). Hammer, bundan sonra, 'Awfî'nin *Cawâmi al-Hikâyât*'ında muhtelif türk kabilelerine ait mühim bir bahse tesadüf ettiğini, ve bu eserin muhtelif türkce tercümeleri olduğunu, ve en iyisinin Celâlî âde Şâlih'e ait bulunduğunu ilâve ederek, buradan alınıp Avusturya elçiliği memurlarından Raab tarafından tercüme olunan bahsi neşrediyor. Ne filolojik, ne de tarihî bir tenkıyde tâbi tutulmadan, ve hattâ asıl metinden değil türkce tercümesinden yapılan bu tercümenin, 'Awfî'nin bu çok ehemmiyetli kaydını ilk defa ilim dünyasına tanıtmış olmaktan başka, hiçbir kıymeti yoktur.

¹ W. Barthold, yukarıda ingilizce tercümesinden bahsettiğimiz *Moğol istiyâsına kadar Türkistan* hakkındaki meşhur eserinin rusca neşrine ilâve ettiği metinler kısmında (Pétersburg 1898, S. 99-100) bu metni neşretmiş ise de, tek nushaya istinad ettiği için, tenkıydsız ve tabiatıyla olduke yanlışdır. Bu metin bundan sonra Marquart'ın *Komanlar* hakkındaki meşhur eserinde neşir edilmiş ve onun tetkıkına bir esas teşkil etmiştir.

² Yukarıda (S. 231, not 1), V. Minorsky tarafından bu hususta Fransız Enstitüsü'ne yapılan küçük fakat çok mühim bir tebliğden bahsetmiştik. Bu eseri keşfeden Dr. Arberry bu metnin neşirini hazırladığı gibi, V. M. de bu eserin

doğrudan doğruya bundan yâni asıl kaynaktan istifade edeceğiz; ve böylece, bu kabiyyenin tarihte oynadığı ilk ve son mühim rôlü tebarüz ettireceğiz.

Bâzi noktalarda 'A w f i'yi tamamlayan bu yeni mâlûmata göre, *Nasturî* hristiyanlığını kabûl etmiş olan *Kun*'lar, *Ç i t a* hanı'ndan korktukları ve otlakları da kâfi gelmediği için, onun memleketinden çıktılar. Fakat bunları, arkalarından, *K a y*'lar tâkip idüp yeni otlaklarından çıkardılar; garba sürdüler. Bunlar, *Kunlar*'dan sayıca daha çok ve silâh bakımından da daha kuvvetli idiler. Bunun üzerine *Kun*'lar *S a r ı* memleketine (*Sarı*'ların yâni mogolca *şara* = sarı'ların yaşadıkları sâhaya) girdiler; *Sarı*'lar da *Türkmen*'lerin memleketine geçtiler ki, bunlar, müellifimizin tasrih ettiği göre, *müslüman O ğ u z l a r*'dı¹. Bu hücum karşısında, *Türkmen*'ler, *A r a l c i*

Türkler'e, *Çin*'e, *Hind*'e ait kısımlarının şerhli bir tercümesini yapacak, ve bu tetkik bu neşre ilâve olunacaktır. Eserin içinde muhtelif yerlerde müellifin gördüğü şeylerden bahsedilirken, 1056, 1085, 1120 tarihlerine tesadüf edildiği için, müellifin uzun müddet yaşadığı tahmin olunuyor. Eserin, *B a b u r l u l a r* hânedânı kütüphanesinden çıkarak bugün *India Office*'de bulunan tam ve eski nüshasının ilk kısmında, muhtelif kavimlerden ve coğrafyadan bahsedilmektedir ki, eserin asıl ehemmiyeti buradadır; ikinci kısımda ise zooloji'den bahis olunuyor. Bu eser meydana çıkdıktan sonra, *British Muzeum*'da bulunan başsız bir nüshanın, bu eserin bu son kısmını ihtiva eden ikinci bir yazma olduğu anlaşılmıştır.

¹ «Daha 'A w f i'nin ifadesi sayesinde, bu muhaceret hareketinin, *Çun*'ların *Çay*'lar tarafından sürülmesiyle başladığı biliniyordu. Lâkin, *Şarafuz-Zamân* buna iki mühim nokta ilâve ediyor:(1). *Çun*'lar, *n a s t u r î* hristiyanlığını kabûl etmişlerdi; (2). Onlar, asıl ilk yurtlarını, *Ç i t a* hükümdarının korkusundan terketmişlerdi. Bu suretle, *Çun* kabiyyesinin mevcudiyeti kat'î olarak anlaşıldığı gibi, *B a r t h o l d* ve *M i n o r s k y*'nin iddiaları hılâfına, bunları *Çun*'lardan ayırmak iycap ettiği de meydana çıkıyor. Bundan başka, *Çay*'ların, bunları, «asıl yurtlarını bıraktıktan sonra gelip yerleştikleri» yerden çıkardıkları da anlaşılıyor. Bundan sonra, *Çun*'lar, -'A w f i'de, türkçe mâlûm mânâda *Sarı* şeklinde kaydedilen- bir kavme taarruz ettiler ki, bu yeni metinde bu isim *al-Şarıya* şeklinde gösteriliyor. Bu iki ismi te'lif hususunda bir zorluk yoktur: çünkü moğolca'da *şara* «sarı» demektir ki, bu suretle, *M a r w a z i*'de tesadüf edilen ismin, bunun arapça nisbet şeklinden başka birşey olmadığını meydana çıkıyor. Bu ismi taşıyan kavmin-Avrupa kaynaklarının *Polovtsi*, *Walwen*, *Pallidi* gibi «solgun çehreli, yahut, sarımtırak, sarışın» mânâsına gelen isimler verdikleri-*Çoman*'lar olduğuna hükmetmek akla yakın geliyor. Yine *M a r w a z i*'ye göre, bu kabiyyenin bir şübesi, *Ç i t a*'lar payitahtına giden yol üstünde, *Sançu*'nun şark tarafında onbeş günlük bir mesafede oturuyordu; bunlar, islâm dininin mecbur ettiği *Sünnet* olmaktan kurtulmak için buraya sığınmışlardı; ve reislerinin ismi olan *Basmil* adını taşıyorlardı. Bu mâlûmat, islâm dininin *Ç a r a - H a n l ı l a r* devrinde, 1000 yıllarına doğru, kazandığı

varındaki geniş bozkırlarda yaşayan—henüz müslüman olmamış—*Oğuzlar*'ı yerlerinden çıkardılar; bu *Oğuz*'lar da Kara—Deniz kıyılarına yakın yerlerde oturan *Peçenek*'leri yerlerinden çıkararak oralara yerleştilediler; ve işte böylece, *Peçenek*'lerin garba doğru mühim hareketleri vukua geldi. Mogolistan'daki *Çay*'ların garba doğru ilerlemeleri ve önlerinde bulunan *Kun*'ları sürmeleriyle başlayan bu kabileyeler muhacereti'nin ilk *hareket noktası* mâlûm olmakla beraber, bunun *ne zaman* başladığını kat'iyetle tesbit etmek de, şimdilik, imkânsızdır. Yalnız, bunun, *K'i-tan* devletinin yâni Büyükleao sülâlesi'nin 1125 yılına doğru vukua gelen sukutundan çok zaman evvel başlamış olduğu kat'i olarak söylenebilir. Bu sebeple, bu hareketi *Garp Leaoları* sülâlesinin—yâni islâm kaynaklarındaki adıyla *Kara-Hitaylar*'ın—1125 den sonraki fütuhâtı ile alâkalı görmeğe, hiçbir suretle imkân yoktur. Esasen, Ş. T. Marwazî'nin 1056, 1058 ve en nihayet 1120 yıllarına ait bâzı hâdiselerden bahsetmesine bakılırsa, 1125 ten sonra vukua gelen ve herhâlde uzun yıllar sürmesi iycap ettiği kolaylıkla tahmin edilen bir vak'ayı hikâye etmesine imkân olmayacağı derhâl anlaşılır. *Minorsky*'nin dediği gibi, *Çin hudutları*'nda başlayan bu kabileyeler muhacereti'nin son dalgasını, 1048-1053 yıllarındaki *Peçenek* hareketi olarak kabûl etmek, şüphesiz, en akla yakın olanıdır; bu suretle, bunun başlangıcını yâni *Çay*'ların ilk hareketlerini de, yine XI. asrın ilk on senelerine koymak iycap ettiği

muvaffakiyetleri de göstermektedir» (*Minorsky*'nin adı geçen mekalesi, S. 320-321).

Marwazî'nin, bu eserde, *Türkmen*'leri «müslüman *Oğuzlar*» diye göstermesi, *Awfî*'nin bu hususta da tamamıyla ona istinad ettiğini anlatıyor ki, çok mühimdir: «bu *Oğuzlar*'ın memleketinde islâm dini zuhûr edince, bunlar müslüman oldukları ve iyi işler gördüler. Lâkin, kâfirler galebe edince, memleketlerinden uzaklaşarak islâm şehirlerine geldiler. Bunlara *Türkmen* derler. Bunlardan bir kısmı kuvvetlenerek *Cağrı Tegin* zamanında meydana çıktılar, dünyayı tuttular, padişah oldular; ve *Selçuk hân edânı* yıllarca dünyaya hükmetti» (*Awfî*'nin *Barthold* tarafından neşredilen metni, S. 99). Yirmi beş yıl evvel, *Mağmûd Kâşğarî*'ye dayanarak, *Türkmen* adının «müslüman *Oğuzlar*»a verilen bir isim olduğunu kuvvetli bir ihtimâlle söylemişim (*İlk Mutasavvıflar*, S. 152); yukarıki izahlar, bunu artık bir hakikat şekline sokmuştur. Kelimenin *Bayhaki tarihi*'nde ve *Siyasetnâme*'deki kullanılış şekli, *Awfî*'nin ifadesini tamamıyla te'yet ettiği gibi, *Gazneliler* devri şairlerinden *Unşurî*'nin de meselâ şu beytinde *Guz* ile *Türkmen*'i ayırırken bu mefhumu kastettiği muhakkaktır:

زچین وماچین یکرویه تالب جیحون ز ترک و تاجیک از ترکمان و غز و خزر

kendiliğinden anlaşılır.

Bu kabiyle adının iptidâ XI. asrın ortalarına doğru al-Bîrûnî tarafından işitilip kaydedilmesi de, belki, *Orta-Asya* tarihinde ilk defa oynadığı bu mühim röl dolayısıyla olmuştur: 1026 da *Gazne'* ye gelen bir *K'i-tan* elçisinden *Uzak-Şark* coğrafya ve tarihine ait epeyce mâlûmat almış ve eserlerinde bunlardan layikıyla istifade etmiş olan al-Bîrûnî'nin, *Kay*'lar hakkındaki mâlûmatını da yine ondan almış olması, imkânsız değildir. Ş. T. Marwazî'nin bu sefaret hakkındaki sarîh ifadelerine bakılırsa¹, kabiyleler muhacereti'nin, tabii, sadece *başlangıcı* hakkındaki mâlûmatının da dolayısıyla ondan gelmiş olması imkânsız sayılamaz; lâkin *Minorsky*'nin mutaleasına göre, bu mâlûmatın, *Kun* kabiylesine mensup olup Sultan Berk yaruş zamanında yâni 1094 yılından sonra *h^wârizmşâh* unvaniyle *H^wârizm* kıt'asını idareye me'mur edilen ve 1097 de *Merv'de* düşmanları tarafından öldürülen büyük emîr İlkinci b. *Çoçkar*'dan şifahen alınmış olması, daha akla yakındır. *Kun* kabiylesinden bir türk olması sebebiyle birçok kabiyle an'anelerine vakıf olan ve idarî vazifesi itibariyle de kendi vilâyeti hudutlarındaki hareketlere yabancı kalamıyacağı tabii bulunan bu büyük emîr'i, *Merv'de* *Horâsân Selçuklularının saray hekimliği* vazifesini gören müellifimizin tanımaması, hemen hemen imkânsız sayılabilir².

¹ 1026 de *Şark'tan Gazneliler sarayına* gelen sefaret hey'eti hakkında en vâzih mâlûmatı, yine *Marwazî'de* buluyoruz: bu, Çin imparatoru'ndan değil, *Çita* yâni *K'i-tan* hükümdarından -galiba *Leao* sülâlesine mensup olup 983-1031 yılları arasında saltanat süren *Cheng-tsunğ'dan* geliyordu; ve sefirin adı *Ç.lt.nkâ* (Çalı-Tunka?) idi. Lâkin, koyu bir müslüman olan *Maşmûd Gaznevî*, bu kâfir devleti ile siyasî münasebetlere girişmek istemedi. Yalnız, *Gazne'deki* âlimler, bundan bâzi yeni coğrafi bilgiler elde ettiler ki, al-Bîrûnî'nin eserlerinde bunu açıkça görüyoruz. Bu sefir, *Gazne'ye* gelirken, şarkî *T'ien-Şan Uygur*'larının memleketinden geçmiş, ve buranın hanı olan *Çadır-Han*, kendi sefirini de ona katmıştı, *Tabâ'i'* de her iki hükümdardan gelen -ve büyük bir ihtimâlle türkçe olan -mektupların arabça tercümeleri mevcuttur ki, bu sayede, *Uygur Hanı'nın* oğlu olan *Çagri Tegin'in* bir *Çitay* prensesiyle evlenmiş olduğu da anlaşılmaktadır (*V. Minorsky*, S. 319-320). 417 deki bu sefaretler hakkında *Gardizî* pek az mâlûmat vermektedir (*Kitâb Zaynu'l Ahbâr*, M. Nâzım neşri, Berlin 1928, S. 87).

² *Awfi* metinlerinde türlü türlü şekillerde yazılan bu Türk emîrinin adını, *Marquart*, meşhur eserinde, *İkinci b. Çuçkar* tarzında okumak lâzım geldiğini söylemiş, ve bunun, sair tarihî kaynaklarda da adı -bozulmuş bir şekilde -geçen

Ş. T. Marwazî'nin XII. asırda yazılmış eserinden alınarak XIII. asırda 'A wfî tarafından tekrarlanan bu mâlûmat, görülüyor ki, kaynakları itibariyle, XI. asrın ilk yarısına âittir; ve Kay'ların Orta-Asya tarihi'nde birinci ve sonuncu defa oynadıkları tarihî rölü aydınlatmaktadır. Buna, Kâşğarî'nin ifadelerini ve XII. asırdaki Selçuklu sultanlarının maiyetinde bu kabiyleye mensup kölelerin bulunduğunu da ilâve edersek, bu kabiyle hakkındaki mahdut bilgilerimizin tam bir tablosunu vücade getirmiş oluruz. Fahrêddîn Mubârekşâh'ın 1206 da yazmış olduğu *Târîh*'inde muhtelif türk kabiyleleri arasında zikrettiği Kay (ق) ve Gay (غای) isimlerinde, bunun muahhar bir hâtırasının bulunduğu tahmin olunabilir¹. Bundan bir asır kadar sonra Hamdullâh Mustawfî'nin *Uzak-Şark*'taki *Uygur* memleketlerini tavsif ederken, *Kasan* ve *Tarar*'larla beraber Kay'lardan da bahsetmesi, kısmen al-Bîrûnî'nin ve kısmen de XII. asır edebî metinlerinin te'sirleriyle olup, bize bu kabiyle hakkında hiçbir yeni şey öğretmemektedir. İşte görülüyor ki, XII. asrın ilk yarısından sonra, Kay'lar hakkında islâm kaynaklarında hiçbir yeni mâlûmata tesadüf edilemediği gibi, şimdilik bildiğimize göre, XII. - XIV. asırlara ait çin ve moğol kaynaklarında da, bunların adı geçmemektedir.

emîr olması iycap ettiğini de ileri sürmüştü (*Osttürk. Dialekt*, 48, 201). Z. V. T., P. Pelliot Barthold, ve Minorsky'nin de iştirâk ettikleri bu okuyuş tarzını kabûl etmiyerek, *Alakci b. Koçkar* şeklini tercih ediyor. Sırası gelmiş iken, bu isim hakkında şimdiye kadar tarihçilerin gözüne çarpmamış olan edebî bir vesîkadan bahsetmek isterim: Selçuklu devrinin tanınmış şairlerinden 'Abd'ül Vâsî-i Cebelî'nin, bunun ölümünden sonra yerine *Hwârizmşâh* olarak tâyin edilen oğlu Tuğrul Tegin Moğammed hakkındaki bir kasidesinde, onun da ismi geçmektedir (Badî'uz Zamân, *Suhan wa Suhanvarân*, Tahran 1308, hierî-şemsî, C. I, S. 330):

پهلوان ملك ايران شمس شاهان بشر
ایزد اورا فضل بر شاهان عالم سرسیر
یافت خوارزم از حضور تو فضیلت بر کور

وارث کنج و نکین میراجل طغرلتکین
میر فرزانه قاروی بن انکنجی که داد
چون مدیشه از حضور خاتم پیغمبران

Tabâ'i' al-Hayavân nushasında الکجی (Alkci) tarzında yazılması dolayısıyla bu şekli tercih ettiği anlaşılan Z. V. T.'in bu okuyuş tarzı, yukarıki manzûmede vezne pek uymadığı için, kabûl edilemez. Ben, muhtelif metinlerdeki yazılış şekillerine ve yukarıki kasîdenin veznine göre, bu ismin, şimdilik *İlkinci* tarzında okunmasını daha doğru buluyorum (bu emîr ve oğlu hakkında bakınız: W. Barthold, *Turkestan*, S. 323-324).

¹ *Târîh-i Fahrêddîn Mubârekşâh*, E. Denison Ross neşri, London 1927, S. XII.

Türk dünyasının en şark uçlarında yaşayan ve XII. asırdan beri muhtelif moğol unsurları arasında kalarak göçebe hayatının iycap ettirdiği çetin mücadeleler neticesinde zayıflayan, parçalanan, başka teşekküllere karışan, köle sıfatıyla müslüman memleketlerine - belki de *Uzak-Şark* saraylarına - götürülüp satılan *Kay*'lar, müstakil bir kabiyle olarak, yavaş yavaş tarih sahnesinden çekilmiş olmalıdırlar. Potanin'in tetkiklerine göre Garbî Moğollar'dan *Durbu*'lar arasında *Hayde* adını taşıyan oymak ile, moğol menkabelerinde geçen *Hay-Tepe*, *Kay-Tiber* gibi bâzı coğrafra adlar, *Koybal*'lar arasındaki *Haydı-Bar*, *Kayding* gibi isimler, belki bunların son hâtıralarını saklamaktadır¹. *Başkurt*'lar arasında *Kay* veya *Kaylı* adını taşıyan bir kabiyle de, belki bunların bir bakiyyesidir². İşte, şimdilik *Kay* kabiylesi hakkında, azçok müsbet olarak, bildiğimiz şeyler, bu kadardır³.

VIII.

ÖĞÜZ BOYLARINDAN KAYIĞ—KAYI KABİYLESİNİN MUHÂCERETİ VE TARİHİ ROLÜ.

Osmanlı devletinin ilk etnik çekirdeği'ni teşkil ettiği hemen umumiyetle kabûl olunan *Kay*'lerin, XI. asırdanberi *Şeyhun* civarlarında, *Mâverâünnehir*'de, *Horâsân*'da islâm medeniyeti ile çok sıkı temas hâlinde yaşayan büyük *Öğüz câmiası*'na men-

¹ Fuad Köprülü, *Oğuz entolojisine dair tarihi notlar*, S. 8, Not 1.

² *Aynı yerde*, S. 8. Riçkov, ilk defa 1762 de basılmış olan eserinde *Başkurt* kabiylelerini sayarken, *Kaza*'na giden yolun şimâl-garbî cehetinde *Yürek-tav-Kaylı*, *Qır-Kaylı*, *Edil-Kaylı*, *Aktav-Kaylı* gibi birtakım oymakların adlarını zikretmektedir ki, bugün bunların kabiyle teşkilâtı bozulmuş olmakla beraber onlara hâlâ *Kaydı* (yâni *lı=dı* olduğuna göre: *Kaylı*) diyorlar (*Urenburg vilâyeti topoğrafyası*, Son basım, 1887, S. 67-71). S. Rudenko da *Başkurtlar* hakkındaki eserinde, bunlardan başka, *Küyük-Kay* ve *Soklı-Kaylı* isimlerini saymaktadır (*Başkury*, I, Pétersburg, 1916, S. 28, 274). Bunların, eski Moğol *Kay*'ları ile alâkaları olup olmadığını aramak, daha ziyade, mütehassıs etnoğrafıların ve mongolistlerin yapabilecekleri bir şeydir. Biz, sadece, herhangi bir ihtimâlin kaydı ile iktifa ediyoruz.

³ Z. V. T. 'in, *Kay* ve *Kayı* isimleriyle, bâzı çin kaynaklarından, avestik metinlerden, hattâ islâm eserlerinden çıkarılmış birtakım şüpheli isimleri birleştirmek hususundaki tecrübeleri, bize çok hayâli mahiyette görüldüğü için, burada, sadece *fonetik bir benzeyiş*'e dayanan ve tarihî delilleri bulunmayan bu birleştirmelerden bahsetmeyi bile lüzumsuz bulduk.

sup olduğunu, ve bunların, o sıralarda hâlâ *Moğolistan*'da bulunan - büyük bir ihtimâlle *moğol* aslından - *Kay*'lardan tamamiyle ayrı bir etnik zümre sayılması lâzım geldiğini, yukarıda bütün delilleri ile göstermiş, ve bu kabiyyenin "XIII. asırda *Merv* civarındaki *Mâhân*'dan *Anadolu*'ya geldiği," hakkındaki eski *an'aneci nazariye*'nin, müsbet mahiyette hiçbir tariht esasa dayanmayan basit bir masa'l'dan ibaret olduğunu anlattıktan sonra, sair birtakım Oğuz kabiyleleriyle birlikte olan bu *Kayı* muhaceretinin hakikî mahiyetini de kısaca izzah etmiştik. Şimdi, Osmanlılar'ın etnik menşeleri mes'alesi kadar ve belki bundan daha ehemmiyetli olarak, "*Anadolu*'nun türkleşmesi," vâkıası ile de alâkalı olan bu *Kayı* kabiyesi hakkında — tariht ve toponimik vesfkaların bıraktığı imkân dairesinde — mâlûmat vermek istiyoruz.

Bu küçük tariht hulâsayı yaparken, osmanlı sülâlesi hakkında eski kronikçilerin türlü türlü şekillerde tekrar ettikleri, birbiriyle hiç tetabuk etmeyen uydurma jenealojilere ehemmiyet vermediğimiz gibi¹, Osmanlılar'ın *Anadolu*'ya gelmeleri hakkında yine aynı kaynaklarda mevcut karışık, mütenakız, tariht hâdiseler ile ve kronoloji ile te'lifi imkânsız *masallar*'a da aslâ kıymet atfetmediğimizi, bilhassâ tasrih edelim². Yalnız osmanlı tarihçileri'ni değil, daha eski müelliflere gitmemek için *Hammer*'den başlayarak, *Iorga*, *Marquart*, *Gibbons* gibi birtakım garp âlimlerini de şaşırta, hattâ, bu hususta ileri sürdüğümüz tenkiydlerin alâkalı garp tarihçileri tarafından

¹ Paul Wittek, «bu osmanlı silsilenâmelerinin muhtelif zamanlarda nasıl uydurulduğu» hakkında tenkiydî bir tecrübeyi 1925 de *Der Islam*'da çıkan bir mekalesinde (C. XIV, S. 94-100) yapmıştı. Umumiyetle Oğuz kabiylelerinin cedlerini ve onların kahramanlık destanlarını ihtiva eden an'aneler hakkında, *Reşideddin*, *Ab'ul-Gâzî*, *Hasan Bayatî* gibi müelliflerin yukarıda zikredilen eserleri, sonra *Enveri*'nin *Düstûrnâme*'si gibi eserler, elde bulunuyor. Bunların esaslı bir surette mukayese ve tetkikyı, bilhassa Oğuz destanı'nın aydınlatılması için, çok faydalı olacaktır.

² Osmanlılar'ın muhacereti hakkında ilk kaynaklardaki muhtelif, mütenakız rivayetler ve sonraki kronikçilerin bunları birbiriyle te'lif ederek vücade getirdikleri (*combiné*) şekiller hakkında hususî bir tetkiyk yapılmış değildir. Mamafih, bunlardan hiçbirinin tariht bakımından inanılmağa lâyık olmadığı, ve daha ziyade menkabe mahiyetinde telâkkıy edilmeleri iycap ettiği, en basit bir tenkiyd neticesinde meydana çıkmaktadır. Osmanlı tarihinin müsbet şekilde tetkikyı için, bu gibi menkabelerin bir tarafa bırakılması iycap ettiği, mütehasıslar arasında artık bir hakikat şeklini almıştır.

kabulünden sonra bile¹, yukarıda gösterdiğimiz veçhile, Z. V. T. tarafından — mahiyet ve kıymetleri her bakımdan *çok şüpheli* bâzi kaynaklara dayanılarak — tekrar canlandırılmak istenen bu masalların, *Kayı muhacereti* mes'elesini aydınlatamayacağı, artık iyiden iyiye anlaşılmıştır. Bu hususta Marquart ve Gibbons taraflarından yapılan ve muhtelif rivayetleri azçok *tenkıydî* bir tarzda *te'lîfe* ve tarihf bir kadro içine sokmağa çalışan *tecrübe*'lerin nasıl neticesiz kaldığını gördükten sonra, yukarıda tekrarladığımız veçhile, "*Kayılar*'ın iptida 1230 da *Anadolu*'ya geldikleri,, iddiası gibi — temelleri en basit filolojik ve tarihf bir tenkıyde dayanamayacak — masalları, artık büsbütün ortadan kaldırmak lâzımdır². Çok şüpheli ve çürük bir temel üzerine tamamiyle h a y â l î

¹ Bunun kendi tarafımızdan ileri sürülmüş indî bir iddia olmadığını göstermek için, kıymetli bir macar âliminin bu husustaki ifâdesini nakledeceğim: «Osmanlı tarihi başlangıcının ve ilk gelişme devrinin en seçkin araştırmacısı, şüphesiz ki, türk bilgini Foad Köprülü'dür; vardığı neticeler Garp tarihçiliğinde de yayılmıştır» (L. Râsoni, *Dünya tarihinde Türklük*, Ankara 1942, S. 189). Mamafih, kıymetli fransız tarihçisi F. Grenard, son yıllarda çıkardığı küçük fakat mühim eserinde, osmanlı devleti'nin ilk tekâmül safhaları hakkında benim birçok fikirlerimi kabul ettiği hâlde, galiba eski görenekten birdenbire kurtulamadığı için, «Hârizmşâhlara tâbi olan küçük bir *Qayığ* aşiyretinin 1221 deki Moğol istiyâsı karşısında *Horâsân*'dan hicret ettiğini, ve bunun Ertuğrul maiyetindeki küçük bir parçasının Sultan Alâeddin Keykâbâd tarrından Selçuklu devletinin garp uçlarına yerleştirildiğini» tekrar etmektedir (*Grandeur et décadence de l'Asie*, Paris 1939, S. 38-39). Bu yanlışlığın, sadece «eski bir alışkanlıktan» ileri geldiğini açıkça söyleyebiliriz. Sırası gelmişken şunu da ilâve edeyim: osmanlı tarihinin muhtelif ana mes'eleleri ve devletin kuruluş safhaları hakkındaki tetkiklerimizin neticeleri, Garp ilim dünyasında umumiyetle kabul edildiği hâlde, bu mevzua ait olarak şu son yıllarda memleketimizde yazılan bâzi tarih kitaplarında bunlardan tamamiyle gaflet olunmakta, ve kısmen osmanlı vak'anüvislerindeki eski masallar, kısmen de Türkler hakkında menfî düşünceler besliyen birtakım değersiz Garp müelliflerinden alınmış yanlış fikirler tekrarlanmaktadır; memleketteki neşriyattan bile bu kadar habersiz kalanların, millî tarihe ve ilmî hakikatlere karşı gösterdikleri bu korkunç alâkasızlık karşısında, yalnız ilim değil memleket hesabına da, hayret ve teessür duymamak kabil değildir sanıyoruz.

² Z. V. T., böyle bir tenkıyde hiç lüzum görmeden, sadece, yeni meydana çıkan iki eserde de bu muhaceretten bahsedilmesini kat'i bir delil gibi telâkki etmiştir. Hâlbuki, son yıllarda benim ve P. Wittek'in şiddetli tenkıydlerimizle uğrayan muhaceret masalının *historicité*'sini isbat için, evvelâ, yapılan tenkıydleri çürütmek lâzımdı; ondan sonra da, bu yeni kaynakların *vüsûk* ve *kıymet* derece-

faraziyeler kurmak suretiyle yapılmak istenen bir *tarihî inşâ*'nın, bugünkü ve yarınki araştırmacılar için, faydalı değil, bil'akis çok zararlı olduğuna inandığımız cehetle, burada *Kayı*'lardan bahsederken, bu hususta, ancak tarih ve kronoloji kadrosu içinde kalmağa çalışacağız.

Kayı'ların tarihi, pek tabîi olarak, mensup oldukları büyük Oğuz câmiyası içinde tetkîyk olunmak lâzımdır. Umumiyetle türk kabilelerinin *etnoloji* ve *tarih* bakımlarından tetkîyikleri mes'elesinin ne kadar zor olduğunu, bu zorlukları doğuran sebepleri, yanlışlıklara düşmemek için *metodoloji* bakımından ne gibi prensiplere uymak lâzım geldiğini, vaktiyle bir yazımda çok umumî bir şekilde göstermişim¹. Bu gibi tetkîyiklere girerken, umumiyetle türk kabileyte teşekküllerinin mahiyeti, bunların dağılıp toplanma ve yeni kabilelerin teşekkül tarzları, *etnik* teşekküllerle *siyasî* teşekküllerin birbirine karıştırılmaması lüzumu, bu göçebe kabilelerin coğrafi sâhalarını değiştirmekte ve yeni isimler altında yeni teşekküllere girmekteki kolaylıkları, ve nihayet, tarihî kaynakların bu türlü tetkîyikler hususundaki kifayetsizliği, aslâ gözden kaçırılmamalıdır; ve her şeye rağmen, birçok noktaların *şüpheli* veya büsbütün *karanlık* kalacağı düşünülerek, bu boşlukların hayâlî faraziyelerle doldurulmasından kat'î surette çekinilmelidir. *Oğuzlar*'ın, daha İslâmiyet'ten evvelki devirlerden başlayarak, muhtelif türk kabileleri arasında—gerek sayılarının çokluğu, gerek siyasî rôleri bakımlarından—ehemmiyetli bir mevki

leri tesbit olunmak ıycap ederdi. Z. V. T., bunların hiçbirini yapmıyarak, sadece M. D'Ohsson'un bu hususta *Müneccim başı* ve *Sa'deddin* tarihlerine dayanarak ileri sürdüğü rivayeti tekrarlamıştır (*Histoire des Mongols*, T I, La Hay, 1834, S. 294-5). Z. V. T. bunların Anadolu'ya gelişinin 1230 da Alâeddin Keykubâd I. ile Celâleddin Hârizmşâh arasında *Erzincan* civarında vukua gelen muharebe esnasında olduğu hakkında, yine aynı meşhur müellifin *Tableau général de l'Empire ottoman*'ını da me'haz olarak gösteriyorsa da, bunda da bir dalgalılık olduğu, çünkü bu muharebe hakkında bu eserde değil yine onun *Moğollar tarihi*'nde tefsîlât bulunduğu mâlûmdur (C. III, S. 45-42). Görülüyor ki Z. V. T., çoktanberi « bir menkabe'den başka birşey olmadığı » anlaşılmiş bulunan bir rivayeti, hiçbir yeni delile dayanmadan, tarihî bir hakikat gibi, kabûl etmekle çok aldanmıştır.

¹ Fuad Köprülü, *Oğuz entolojisine dair tarihî notlar*, S. 3-5. Burada sadece temas edilen bu mühim mes'ele hakkında yakında geniş bir tetkîyk neşretmek ümidindeyim.

tutmuş olmaları, Türkler'le münasebetlerde bulunan muhtelif kavimlerin tarihî kaynaklarında onlara ait epey mühim kayıtlara tesadüf edilmesini mümkün kıldığı gibi, *eski türk kitâbeleri*'nde de Oğuzlar'dan bahsedilmesi, yabancı kaynakların kontrölüne ve tamamlanmasına imkân bırakmaktadır. Mamafih, biz burada doğrudan doğruya *Oğuzlar*'ın tarihlerini değil¹, sadece *Kayı* kabilelesinin tarihini tetkik edeceğimiz için, bu kabileye adına iptida tesadüf edilen XI. asırdan daha geriye gidecek değiliz.

Oğuzlar'ın XI. asırda Gazneli sultanları ile sıkı münasebetleri, ve yine bu asırda, bunların *Kınık* şubesine mensub bir sülâlenin Büyük Selçuklu imparatorluğu'nu kurmuş olması, Gazneliler'e ait tarihî kaynaklarda *Oğuzlar*'dan bahsedilmesine sebep olduğu gibi, Maḥmûd Kâşğari'nin eserinde de, Oğuzlar'a ve Oğuz şübelerine sair türk zümrelerinden daha fazla bir yer ayrılmasını intac etmiştir. Ve işte biz *Kayı* ismine iptida burada, 22 Oğuz kabilelesinin başında, tesadüf ediyoruz : Maḥmûd, Selçuklu sultanları'nın mensup oldukları *Kınık* boyundan sonra *Kayığ* (yâni *Ḳayı*) boyunu zikrediyor ki, bundan, bu kabilenin içtimâî mevki (yâni *kabile asâleti*) bakımından diğerlerinin üstünde telâkkıy edildiği anlaşılıyor. XIV. asır başlarında müverrih Reşideddîn, bundan biraz farklı olarak, Oğuzlar'ın 24 kabilelesini zikretmektedir ki, *Kayı*'lar burada en başta gelmektedir. Oğuzlar arasında yaşayan menkabevî mahiyette birtakım tarihî rivayetler ve an'aneler yine Reşideddîn tarafından

¹ Bu hususta *İlk Mutasavvıflar*'a, Minorsky'ye, ve bilhassa Barthold'ün yukarıda adları geçen eserlerine bakınız. Bu büyük âlim, Türkmen tarihi hakkındaki mühim tetkikinin başında, bu hususta en toplu mâlûmatı vermektedir. Fakat bütün bunlara rağmen, Oğuzlar hakkında, tarihî ve etnolojik büyük ve ciddi bir monografiye ihtiyaç olduğu muhakkaktır. Oğuz kabileleri hakkında Th. Houtsma'nın artık hiçbir kıymeti kalmamış olan küçük bir mekalesi müstesna olarak (*Die Ghuzenstämme*, Wiener Zeitschr. d. Kunde d. Morgenlandes, II, 1888), hemen hiçbir şey yazılmamış, Vambéry ve Aristov'un türk kabilelerinin etnik teşekkülleri hakkındaki umumî eserlerinde de Oğuzlar kısmı çok zayıf kalmıştır. Bunlardan sonra, benim Oğuz etnolojisine ait 1925 de çıkan bir mekalem ile, *Avşar*'lar hakkında 1942 de *İslâm Ansiklopedisi*'nde neşredilen yazımdan başka, Oğuz kabileleri hakkında zikre şayan hiçbir tarihî tetkik yapılmış değildir. (W. Barthold'un *Türmen Tarihi*'nde Oğuz boylarından *Yazır*'ların siyasi rôlleri hakkında verdiği mâlûmat, çok mühim olmakla beraber, hususî bir tetkik sayılmaz).

tesbit edildiği gibi¹, XV. asırda osmanlı müellifi Hasan Bayatî² ve XVI. asırda da Abu'l-Gâzî Bahadır Han taraflarından zabtedilmiş olduğundan³, bu sayede, muhtelif Oğuz boyları ve bu arada *Kayı*'lar hakkındaki bâzı an'aneleri de öğrenebiliyoruz. Mamafî, Reşîdeddîn'in bâzı kayıtları müstesna olmak üzere, diğerlerinin, "bu kabiyle an'anelerini bâzı tariht vak'alarla bağlamak ve

¹ Tarihei Reşîdeddîn, meşhur umumî tarihindeki *تاریخ اوغوز و ترکان و حکایات* و *تاریخ اوغوز و ترکان و حکایات* یا *تاریخ اوغوز و ترکان و حکایات* yâni «*Oğuz Han'ın ve Türkler'in tarihi ve Oğuz'un cihan girliği hikâyeleri*» adlı bir kısımda, Türkler'in ve bilhassa Oğuzlar'ın menşei, oğuz imparatorluğunun kuruluşu, ve Oğuz'dan sonra yetişen hanlar hakkındaki menkabeleri kaydetmektedir. Sonlarına doğru biraz tarihî bir mahiyet alan bu *menkabeler mecmuası*'na göre, Cazneli Mahmûd'un babası *Qayı* kabiylesindedir; Hwârizmşâhlar *Begdili* kabiylesine mensubdurlar. Selçuklular'ın mensup olduğu *Qınık* kabiyesi bir tarafa bırakılırsa, oğuz padişâhları şu beş kabiyleden birine mensupdurlar : *Qayı*, *Begdili*, *Avsar*, *Imur*, *Yazır*. Fars'daki *Salgurlar* hânedânı, Selçuklular'dan evvel, buralara gelmiş olan *Salur*'lardandır; bunun diğer bir şûbesi *Ceyhun* civarında *Hwârizm* hudutlarında yurt tutmuşlardır. Anadolu Türkmenleri, yâni *Karaman-ogulları*, *Eşref-ogulları* ve diğerleri, Tuğrul Bey'in Rûm seferi esnasında maiyetinde bulunan 20.000 Türkmen suvarisinden türemişlerdir. Tuğrul bu seferden döndüğü zaman, onların başında *Qınık*'ın kardeşlerinden *Arslan Sultan* bulunuyordu». Tenkiydl bir şekilde basılması *Oğuz destanı* hakkında yeni mâlûmat verecek olan bu eserden çıkardığımız bu mâlûmat, bu mekalemizin mevzuu bakımından, bize çok mühim ve yeni şeyler öğretiyor : Sevük Tegin'in *Qayı*'lardan olduğu, başka hiçbir eski kaynakta bulunmadığı gibi, onun Anadolu Türkmenlerini «daha Tuğrul zamanında Bizans hudutlarına gelen Oğuzlar'ın torunları» sayması da, umumiyetle Oğuzlar'ın ve o arada *Qayı*'ların «daha Selçuklular'la beraber *Anadolu*'ya geldikleri» hakkındaki eski fikrimizi kuvvetlendirmekte, ve XIII. asırdaki muhaceret masalına tarihî, bir mahiyet vermek isteyenlere karşı yeni bir delil teşkil etmektedir. *Salur*'lar hakkındaki bir tetkikimizde Reşîdeddîn'in bu eserde onlara dair verdiği mâlûmatı, pek tabii, sıkı bir tenkiyde tâbi tuttuktan sonra, kullanmıştık (*Oğuz etnolojisine dair tariht notlar*, S. 9-16).

² Sultan Cem'in arzusu üzerine tertip edilmiş olan *Câm-ı Cem-Ayîn* adlı bu eser, küçük bir jenealoji ve menkabeler mecmuasıdır. Ali Emîrî efendi tarafından 1332 de İstanbul'da neşredilmiştir.

³ Abu'l-Gâzî Han tarafından (H. 1071) yılında te'lif edilmiş olan bu küçük eser de, yukarıkiler gibi, Türkmenler'in silsilenâmesi yâni menkabevî tarihidir. Türkmenler arasındaki şifahî ve yazılı an'anelerden istifade edilerek vücade getirilen bu eserin muhtelif yazmaları vardır ki, rus türkoloğu A. Samoiloviç, muhtelif yazılarında, bu nushalardan bahsetmiştir. *Tumansky* tarafından rusca'ya tercüme edilen bu esrin fena bir yazma nushasının fotoğrafik kopyası 1937de *Türk Dil Kurumu* tarafından neşir olunmuştur. Abdülkâdir İnan'ın buna yazdığı imzasız *mukaddime*'den istifade olunabilir.

azçok kronolojik bir esasa dayandırmak,, hususundaki teşebbüslerinin, tamamiyle neticesiz kaldığı açıkca görülmektedir. Bu menkabe mecmualarını bir tarafa bırakarak sırf tarihî vesikalara ve bunu geniş nisbette tamamlayan *etnoğrafya* ve *toponimi* tetkiklerine dayanınca, *Kayı*'lar hakkında pek az müsbet kayıtlara tesadüf ediyoruz ki, bunlardan çıkabilecek başlıca tarihî neticeler, şu suretle hulâsa olunabilir :

1). İlk defa XI. asırda adına rastıadığımız bu kabiylenin, Artuklular devletinin kuruluşunda tarihî bir röl oynadığı, kroniklerde bu hususta bir sarâhat bulunmamakla beraber, bunların sikkelerinden anlaşılıyor. Demek oluyor ki bu kabiyle, Selçuklular imparatorluğu'nun kuruluşuna, sair Oğuz kabileleriyle birlikte iştirâk etmiş, ve XI-XII. asırlarda Artuklular'ın maiyetinde *Şarkî-Anadolu* sâhalarında bulunmuştur.

2). Bugün Hazar-ötesi Türkmenleri arasında Göklen ve 'Ali ili zümreleri içinde *Gay* veya *Kay* ismini taşıyan küçük oymakların mevcudiyeti, *Kayı*'lardan küçük bir kısmın, XI. asırdanberi oralarda kalmış olduklarını gösteriyor.

3). XI - XIX. asırlara ait tarihî kaynaklar, *Mâverâünnehir*, *Hârizm* ve *İran* sâhalarında birtakım türk kabiylelerinin ve o arada bâzı Oğuz zümrelerinin yaptıkları hareketlerden bahsettikleri hâlde, bunlar arasında *Kayı* ismine hiç tesadüf edilmemesi, bundan başka, bugün bütün bu sâhaların *toponimi*'sinde sair muhtelif türk ve oğuz izlerini saklayan birçok yer adlarına rastlandığı hâlde bunlar arasında *Kayı* adının hiç bulunmaması, biraz evvel zikir ettiğimiz Türkmenler arasındaki birkaç küçük gurup müstesna olmak üzere, *Kayı*'ların umumiyetle garba doğru geldiklerini kat'î olarak anlatıyor.

4). Bugün *Kayı* ismini taşıyan yerlere, yalnız, pek mahdut bir nisbette *Şimalî-Azerbaycan*'da, ve en fazla *Anadolu*'da tesadüf edilmesi, bunların nerelerde yerleşmiş olduklarının yegâne izleridir. Bu yer adlarına, Artuklular'ın hâkim olduğu *Şarkî-Anadolu*'dan ziyade garp ve kısmen cenup sâhalarında tesadüf edilmesi, *Kayı* oymaklarından büyük bir kısmının, tarihî ve iktisadî âmiller sebebiyle garba doğru yürümelerinden ileri gelmiş olmalıdır. Artuklular hizmetinde kalan diğer oymakların da, askerî vazifelerle şehirler ve kasabalarda yerleşmiş, ve böylece yavaş yavaş kabiyle hayatını

ve an'anelerini unutmuş oldukları, kuvvetle tahmin olunabilir. Bunlardan bâzılarının, belki daha o sıralarda veya daha sonra, sair Oğuz şübeleri arasına karışmış olmaları da akla gelebilir ¹.

5). Gerek Anadolu Selçukluları gerek Osmanlılar devrinde, XII-XVI. asırlar esnasında *Anadolu*'daki bâzı Oğuz kabilelerinin yaptıkları birtakım hareketlere ve bu münasebetle tarihî kaynaklarda bu kabilelerin isimlerine tesadüf olduğu hâlde *Kayı* adına hiç tesadüf edilmemesi, ve XVI. asırdan bugüne kadar *Anadolu*'da yaşayan göçebe aşiyretler arasında da hemen hiçbir *Kayı* zümresine rast gelinmemesi, bunların, daha ilk Anadolu fütuhâtı devirlerindenberi, küçük parçalara bölünerek ayrı ayrı coğrafi sâhalarda yerleştirildiklerini, ve nihayet XVII. asra kadar artık göçebelikten çıkarak toprağa bağlanmak suretiyle, *tribal* hayat şekline uzaklaşmış olduklarını, göstermektedir. Yalnız, XVI. asır ortalarında, *Saruhan* eyaletinde, - bugünkü *Manisa* vilâyeti dahilinde ve galiba *Çoban İsa* taraflarında - *Kayı* adını taşıyan küçük bir türkmen oymağının henüz göçebe hayatını muhafaza ettiğine dair resmî bir vesîka mevcuttur ki, bunlar, *Kayı*'ların henüz yerleşik hayata geçmemiş son bakıyyeleri gibi sayılabilir ².

6). Gazneli Mahmûd'un babası Sevük Tegin'in *Kayı*'lardan olduğu hakkında Reşideddîn'in verdiği malûmat eğer doğru

¹ Şeref Han-ı Bidlîsî, meşhur *Şerefnâme*'sinde, Bitlis havâlisinde, Selçuk sultanları'nın ve Atabeyler'in hâkimiyeti zamanından oralarda kalmış bulunan bâzı küçük kabilelerin mevcut olduğunu söylemekte, ve kendi zamanında (XVI. asır sonlarında) *Serâciyân* adını taşıyan bir kabile isminin de *Selçûkiyân* dan galat olduğunu ilâve etmektedir: « و بروای بندة بدلیس در تصرف قزل ارسلان اتابکی بود. بهر تقدیر تاریخ شحکی عراق عرب بأقسنقر و شحکی آذربایجان بایلدکز موافق است، و ایام حکو- متشان باهم مطابق، و جماعت سرابیان که در ولایت بدلیس اند، از بقیة ایشان است، و سرابیان غلط سلجوقیان است. اولاد تاج احمد و قراکوته و قلی اوزبکان و غیره ازان طایفه اند» (*Şerefnâme*, Moḥammed Ali Avnî neşri, Kahire, S 480). XVI. asıra ait olan bu rivayetin ne dereceye kadar doğru olduğu, üzerinde çok durulmak iycap eden bir mevzûdur. Biz, sadece, bu gibi an'anelerin daha asırlarca evvel bile mevcut olduğunu göstermek için bu rivayeti buraya naklettik. Mamafî burada, kasaba ve şehirlere yerleşmiş aşiyret parçalarından değil, henüz kabile hayatını muhafaza eden zümrelerden bahis olunuyor. Ancak, *Anadolu*, *Mezopotamya*, *İran* kasaba ve şehirlerinde de, kabile isimlerini taşıyan bâzı mahallelerin mevcut olduğunu bildiğimiz gibi, bâzı şehirlerde birtakım kabilelerin yerleşmiş olduğu dair - meselâ *Târîh-i Güzte* gibi- eski kaynaklarda da mühim kayıtlara tesadüf olunmaktadır.

² M. Çagatay Uluçay, *Saruhan - oğulları ve eserlerine dair vesikalar*, İstanbul 1940, S. 41, 42, 170. Bu vesîka (H. 959) tarihlidir.

ise, bu, daha X. asırda Sâ mânfler'in saraylarında ve ordularında *Qayı*'lara mensup kölelerin bulunduğunu anlatabilir. Sâ mânfler'in Oğuz'larla münasebetleri hakkındaki tarihî bilgilerimize göre, bunun böyle olması hiç de uzak bir ihtimâl değildir. Mamafî, bu vâkıa, *Qayı* kabilesinin muhacereti hakkındaki bilgilerimize yeni bir şey ilâve etmiş değildir¹.

Muhtelif Oğuz şübelerinin XI-XIX. asırlar zarfındaki tarihine, İran etnoğrafyasına ve İran Türkleri'ne, *Şimalî-Suriye* ve *Anadolu*'nun türkleşmesine ait yapmış olduğum tetkiklerden edindiğim mâlûmatın, *Qayı*'lar hakkındaki mahdut fakat müsbet bilgilerle mukayesesinden çıkan bu netîceler, bence, şimdiye kadar bir *muammâ* hâlinde kalan *Qayı* mes'elesini oldukça aydınlatmıştır sanırım. Bu Oğuz şübelerinin tarihî rölü, şarktan garba muhacereti, iskân mıntakaları hakkındaki bu *esas noktaları*'nı böylece tesbit ettikten sonra, bunların istinad ettikleri başlıca delilleri ve iycap eden tamamlayıcı tafsilâtı vermek daha kolay olacaktır:

Seyhun nehri yukarılarında ve *Aral gölü* şimâlindeki bozkırlarda yaşayan kuvvetli Oğuz kabilelerinin, XI. asırda *Mâverâünnehir* ve *Horâsân*'a inerek Sâ mânfler, Kara-Hanlılar ve Gazneliler'le münasebetlerde bulunmaları, ve nihayet, birdenbire Büyük Selçuklu imparatorluğu'nun kuruluşüne üzerine bütün *Yakın-Şark* islâm dünyasının *türk hegemonyası* altına geçmesi, yalnız siyasî bakımdan değil etnik bakımdan da, çok büyük ve devamlı netîceler doğurmuştur. İptida bir *kabile devleti* mâhiyetinde olan ve bunun netîcesi olarak *feodal* hususiyetlerini sonuna kadar kaybetmeyen bu siyasî teşekkül, muhtelif tarihî âmiller te'siriyle, çarçabuk bir islâm imparatorluğu şeklini almakla beraber, hükümdâr sülâlesinin mensup olduğu *Oğuz Türkmenleri*'nin siyasî ve askerî nüfuzları birdenbire kırılmadı; ve merkezî idare (*Divân*), uzun müddet, bu mes'ele ile, yâni "imparatorluk idaresi ile oğuz kabileleri arasındaki münasebetlerin, bir çarpışma'ya meydan vermiyecek şekilde halli,, ile meşgul oldu. Daha devletin kuruluşundan evvel bile kendilerini bütün *Oğuzlar*'ın meşrû' reisi sayan selçuklu hânedânının bu iddiaları, öyle görünüyor ki, ayrı ayrı reisler malik olan bütün kabileler tarafından da kabûl edilmişti. Ancak, bu *râbita*, "her kabile-

¹ Yukarıda S. 270 de 1 numaralı notaya bakınız,

nin yalnız kendi reisine itaat etmesi,, prensibini ortadan kaldırmıyor, ve kabiyle reisi, hükümdara “*şahsî* olarak,, bağlı bulunuyordu. Büyük kabiyle birliklerinin başında bulunan *irsî* reis ile ona bağlı diğer küçük kabiyle reisleri arasındaki *râbîta* ne mahiyette ise, büyük reislerle hükümdar arasındaki *râbîta* da aynı mahiyette idi; yâni, selçuklu hükümdarı, Oğuz kabiylelerinin an’anevî telakkıyelerine göre, “*mutlak* surette hükmeden bir *imparator*,, değil, kendisinden daha küçük reisler gibi “kabiyle urf ve an’anelerine göre hareket mecburiyetinde olan,, bir *büyük reis*’dir; ve diğer reisler ile arasındaki fark, bir *mahiyet farkı* değil, fakat sadece bir *derece farkı*’dır. Açıkca görülüyor ki, bu, içtimaî ve siyasi bakımlardan, temamiyle *tribal* ve *feodal* bir telakkıdır.

XII. asırda *Horâsân*’da yaşayan kalabalık bir Oğuz zümresinin Sultan Sancar’a karşı büyük ısyan hareketlerinde, bu *telakkı*’yi açıktan açığa görmekteyiz: bunlar, selçuklu idaresini ve idare mümessillerini tanımayarak, “doğrudan doğruya *Sultan*’a bağlı olduklarını,, söylüyorlardı¹. Göçebe kabiylelerin bu *hukukî* telakkıyelerine rağmen, bu devleti, ‘*Abbâsîler*’de ve *Gazneliler*’de olduğu gibi “hükümdara bir nevi *kudsiyet* vererek onu Allah’ın vekili veya - mecazî olarak - *gölgesi* sayan², ve en büyük emirlerden en *ehemmiyetsiz* ferdlere kadar herkesi onun tebeası, raiyeti hükmüne koyan,, *mutlakıyetçi bir hükümdarlık* şekline sokmak isteyen ‘*Amîd al-Mülk Kündüri* ve bilhassa *Nizâm al-Mülk* gibi iranlı idare adamları, büyük zorluklarla karşılaşmışlar-

¹ M. Fuad Köprülü, *Anadolu Selçukluları tarihinin yerli kaynakları*, S. 481.

² Müverrih ‘*Utbi*’nin mühim bir fıkrasına göre, Maḥmûd Gaznevî *رض ظل الله في الارض* yâni « Allah’ın yer yüzünde gölgesi » lâkabını kullanmıştır ki, iptida E. G. Browne buna dikkat etmiştir (İshwari Prasad, *L’Inde du VII. au XVI. siècle*, Paris 1930, S. 86). Sonradan bu unvanı, bu gibi tantanalı unvanlara pek meraklı olan ‘*Alâeddîn Hwârizmşâh*’ın kullandığını da vaktiyle göstermiştik (*Anadolu Selçukluları tarihinin yerli kaynakları*, S. 479). Bu unvanın Selçuklular tarafından da kullanılmış olduğunu, Sultan Arslan b. Tuğrul hakkında *Mucîr-i Baylağânî*’nin bir kasidesindeki şu beyitten anlıyoruz (*Râvendî, Râhat’us Şudûr*, S. 302):

رکن دین الحق ظل الله مولى الخافقین کز وجودش عقیل را بنیاد و قانون کرده اند

Türk ve islâm devletlerinde *hâkimiyet* mefhumunun tekâmülü hakkında hazırladığımız bir monografide, bütün bu gibi mes’elelerin, en ince noktalarına kadar tetkik ve izahına çalışılmıştır.

dır; *Siyâsetnâme*'sinde, devletin ilk kuruluşunda büyük hizmetleri olan bu hür ruhlı Türkmenler'e karşı nasıl hareket edilmesi lâzım geldiğini anlatan büyük vezir, onları hükümdara bağlayacak tavsiyelerde bulunmaktadır¹. Mamafih neticede, Sâsânf imparatorluğunu "ideâl devlet tipi,, olarak kabul eden Niẓâm al-Mülk, daha doğrusu, onun temsil ettiği iranlı bürokrasi, maksadına muvaffak olmuş, devletin başlıca askerî mekamları, Gazneliler'de olduğu gibi, "saray kölelerinden yetiştirilmiş,, kimselere verilerek, hükümdarların ve büyük emirlerin maiyyetinde "muhtelif unsurlara mensup kölelerden mürekkep,, oldukça büyük h a s s a k u v v e t l e r i

¹ *Siyâsetnâme*'nin «Türkmenler'in de gulâmlar ve Türkler ve başkaları gibi hizmete alınmaları» hakkındaki XXVI. faslında, devletin, sayıca çokluk olan Türkmenler yüzünden çok zorluklarla karşılaştığı tasrih olunmakla beraber, devletin kuruluşunda büyük hizmetler gören ve zahmetler çeken ve hükümdar ailesiyle akraba olan bu Türkmenler'in mükâfata lââyık oldukları da îtiraf edilmektedir. Niẓâm al-Mülk'ün, «selçuklu hânedânına kırğın» olduklarını söylediği bu Türkmenleri memnun etmek ve onların taraftarlığını kazanmak için teklif ettiği çare, pek basittir: Türkmen çocuklarından bin kişi seçerek tıpkı gulâmlar gibi onları da askerî bir terbiye ile ve saray muhitinde yetiştirmek suretiyle hânedâna bağlamak (*Siyâsetnâme*, Halhâlî neşri, Tahran 1310, S. 73; Schéfer tarafından bastırılan metnin bu kısmı daha tam ve doğru olduğu cehtle, ondan da istifade ettik). Metinde tam bir sarâhat bulunmamakla beraber, saray hizmetine alınacak olan bu türkmen çocuklarının, kabiyeleri üzerinde nüfuzları bulunan aristokrat tabakalar arasından seçileceği pek tabiidir. Hakikaten çok iyi düşünülmüş olan bu tedbirin tatbiyk edildiğine dair, tarihî kaynaklarda, hiçbir işaret bulunmuyor. Acaba, asâletleriyle mağrur olan Türkmen aristokratları, çocuklarının saray köleleri gibi yetiştirilmesine râzı olmadılar mı? Bence en kuvvetli ihtimâl budur. Selçuklu idaresi, kuvvetle tahmin edilebilir ki, bunu tatbiyka herhâlde ehemmiyetle çalışmış, lâkin muvaffak olamamıştır. Mamafih, selçuklu idaresine karşı kırğın olmakla beraber, Oğuz kabiyelerinin, eski *tribal* an'anelere uygun olarak, selçuklu sultanları'nı daima *metbû'* tanıdıkları, Sancar'ı esir ettikleri zaman ona karşı gösterdikleri muameleden pek iyi anlaşılıyor. Selçuklu sultanları'nın da, yine *tribal* an'anelerin te'siri ile, merkezi idareye karşı türlü zorluklar çıkaran bu Türkmenleri yabancısı saymadıkları, yine Sancar'ın âsî Oğuzlar'a karşı askerî bir te'dip hareketi icrasına zorla râzı olmasından istidlâl edilebilir. Maḥmûd Gaznevî'nin, kendi topraklarına iltica eden Oğuzlar'ın —başlıca silâhları olan *Ok* kullanmalarını men için — parmaklarını kestirmek tavsiyesinde bulunan devlet adamlarının bu fikrini şiddetle reddetmesi de, dikate lâyıktır: acaba bunda Sevük Teğ'in'in *Kayı* Oğuzları'na mensup olduğu hakkında Reşîdeddîn'in rivayetini te'yid edecek bir mahiyet yok mudur? Maḥmûd'un bu kararında, Oğuzlar'ın kendisi ile akraba olması yâni *kavmiyet şuuru*, bir âmil olmamış mıdır?

vücade getirilmiştir¹.

Büyük kabıyla reislerinin merkezî idaredeki nüfuzlarını kırma-ya ve hükümdarlık otoritesinin kuvvetlenmesine sebep olan bu siyasî ve idarî tekâmüle rağmen, XI-XII. asırlardaki birtakım ehemmiyetli kabıyla ısyanlarından da anlaşılacağı gibi, bu göçebe aşiyretler mes'alesi, devleti daima işgal ediyordu. Selçuklu devletinin kuruluşu üzerine *Seyhun* yukarılarındaki bozkırlardan *İran*'a inen birçok aşiyretler, kendilerine yaylak ve kışlak hizmetini görebilecek uygun sâhalar istemekte idiler. O devirlerde kâfi derecede bir nüfus kesafetine malik olan *İran sâhası*, birbiri ardınca gelen bütün bu göçebe kabyleleri yaşatmağa kâfi gelmediği gibi, bu göçebe hareketleri, eskidenberi toprağa bağlanmış olan yerli halkın menfaatini de bozmakta idi. Âsâyişin bozulmasını ve devlet geliri-nin azalmasını intaç eden bu vaziyet karşısında, Oğuz aşiyretlerinden birçoğunu, hânedâna mensup prenslerin idaresi altında, "garp memleketlerine ve bilhassa Bizans hudutlarına yollamak,, siyaseti tâkıyp olundu. Bizans mukavemetinin uzun bir zaman için kırılmasını intaç eden büyük Malazgird zaferi ve Kafkasya fütuhâtı, bu kabylelere, daha içerilere ilerlemek ve kendilerine yeni topraklar bulmak için, çok müsait bir zemin hazırladı. Böylece, selçuklu devletinin göçebe Türkmen kabylelerine karşı tâkıyp ettiği idarî siyaset, onu ittihaz edenlerin hiç düşünmedikleri çok büyük bir netîceyi yâni "*Anadolu*'nun türkleşmesi,, netîcesini doğurmuş oldu. *Âzerbaycan*, *Mezopotamya* ve *Şimalî-Suriye* sâhalarına kesif Oğuz kütlelerinin gelip yerleşmeleri de, yine bu asırda başlar. Mamafih bu *islâm sâhaları*'nın istiyâlâsı, Selçuklu Dîvânı'nın plânları iycabindan olduğu hâlde, *Bizans Anadolu*'nun fethi, "Bizans mukavemet teşkilâtının içinden çürümüş olması,, sebebiyle, hudutlardaki aşiyretlerin, kendi kendilerine, adeta *tabii* bir surette ilerlemeleri sayesinde olmuş, ve merkezî idare, bu hareketi, ancak sonradan himaye ederek teşkilâtlanmasına müsait davranmıştır.²

¹ Gazneliler'e ve Selçuklular'a ait bütün kaynaklar, bunu açıktan açığa göstermekte, ve bu hususta çok mühim tafsilâtı ihtiva etmektedir. *Memlûk sistemi* hakkında yakında neşir edilecek tetkiknâmemizde, bu mes'eleler uzun uzun tetkik ve izzah edilmiştir.

² Tuğrul ve Alp Arslan zamanlarında Selçuklular'ın Bizans imparatorluğuna karşı tâkıyp ettikleri siyaset, bunu pek açık olarak göstermekte olduğu

Elde tarihî kayıtlar bulunmamasına rağmen, biz *Kayı*'ların *Horâsân*'dan garba muhaceretlerini, bu ilk fütuhât devresine ircâ etmek istiyoruz. Nitekim aynı mülâhazanın, selçuklu hânedânının mensup bulunduğu *Kınık* aşiyreti hakkında da vârit olduğu kanaatindeyiz. İ r a n *toponimisi*'nde hemen hiçbir izleri bulunmayan *Kınık*'lara, sonradan, yalnız *Anadolu*'daki aşiyretler arasında ve Anadolu yer adları içinde tesadüf edilmesi, ve tarihî kaynaklarda onlardan hiç bahis olunmaması, bu hususta çok kuvvetli bir delildir. Hakikaten, Selçuklular hakkındaki bütün tarihî kaynaklar, kâbiyle rivayetleri, ve nihayet, eski *Kınık* tamgasının bu hükümdarlar tarafından *Tuğra* olarak kullanıldığı hakkındaki tarihî kayıtlar ile sikkeler üzerinde bu alâmetin mevcudiyetini gösteren nümismatik deliller, bu sülâlenin *Kınık* kabiylesine mensup olduğunu kat'î surette gösterdiği hâlde, tarihî kaynaklarda bunların muhacereti ve iskân sâhaları hakkında hiçbir kayda tesadüf edilememektedir. XI-XIX. asırlar zarfında *İran*'daki türk aşiyretleri ve yer adları arasında bu isime hiç rastlanmıyarak, yalnız, *Anadolu* aşiyretleri ve yer adlarında *Kınık* adına tesadüf edilmesi, bunlarla *Kayı*'lar arasındaki mukadderat benzerliği'ni açıkça gösteriyor¹. *Bayat*, *Salur*, *Yazır*, *Avşar* (Afşar), *Bayındur* ve daha sair birtakım Oğuz aşiyretlerinin *İran* ve *Mezopotamya* sâhalarında asırlarca yaşadıklarını, bâzılarının kuvvetli zümreler hâlinde büyük askerî ve siyasî roller oynadıklarını, hattâ, yeni devletler kuran sülâleler yetiştirdiklerini biliyoruz². Bunlardan ayrılan

gibi, Melikşâh devrinde dahi, Bizans toprakları üzerinde - Büyük Sultan'a karşı kuvvetli isyan hareketlerinde bulunabilecek - müstakil veya yarı müstakil-Türk devletlerinin kurulması, *Selçuklu Divânı* tarafından hoş görülüyordu. Bu hükümdarın, amcazadesi Süleyman'ın bu husustaki teşebbüslerinden memnun olmadığı pek tabii olduğu gibi, imparator Alexis Komnène ile yapmak istediği ittifakın şartları hakkında Anne Komnène tarafından verilen tafsilat da bunu açıkça göstermektedir (C. Cahen, *La Campagne de Mantzikert d'après les sources musulmanes*, Byzantion, IX, 1934, S. 641; P. Wittek, *Deux chapitres de l'histoire des Turcs de Roum*, Byzantion, XI, 1936, S. 294).

¹ Bu hususta Türkiye Dahiliye Vekâleti'nin çıkardığı *Köy adları* adlı cilde, ve merhum Ahmed Refik'in *Anadolu'da Türk aşiyretleri* (İstanbul 1930) adlı vesikalar mecmuasına bakınız.

² Salgurlur, Kara-Koyunlu ve Ak-Koyunlu devletleri, *İran*'da *Avşar* ve *Kaçar* sülâleleri'nin kurdukları devletler, umumiyetle bilindiği gibi, hep *tribal menşe*'den gelen siyasî teşekküllerdir. Yine Oğuz boylarından *Yazır*'ların kurdukları siyasî teşekkül hakkında, Barthold, *Türkmen tarihi* hakkındaki ri-

ve yine aynı isimleri taşıyan diğer bâzı zümrelerin de *Anadolu*'da mühim rôller iyfa ettiklerini, son zamanlara kadar küçük aşiyretler hâlinde yaşadıklarını, ayrıca, birçok yer adlarında isimlerini bıraktıklarını, görüyoruz ¹. Hâlbuki bu zikrettiğimiz kabiyeleler, M a ħ m ü d K â ş ğ a r ı'nın XI. asırda *Kınık*'lar ve *Kayı*'larla beraber saydığı Oğuz kabiyelelerindendir. Acaba bunların—kısmen *Anadolu*'ya da hicret etmiş olmakla beraber—sair *Şark* sâhalarında bu kadar mühim rôller oynamalarına ve kabiyle şeklini asırlarca muhafaza etmelerine sebep nedir? Bunlara mukabil, *Kınık* ve *Kayı*'ların pek sönük bir tarihî varlık göstermeleri ve sadece *Anadolu*'daki yer adlarında isimlerini bırakarak çabucak ortadan kayıp olmaları nasıl izah olunabilir?.

Biz bu hâdiseyi, biraz evvel de kısaca söylediğimiz gibi, bunların toplu bir hâlde ilk Selçuklu reislerinin maiyetinde bulunmalarına, ve daha ilk fütuhât devirlerinde yine toplu bir hâlde *Anadolu* hudutlarına sevk edilmiş olmalarına isnad ediyoruz. Bugün *Göklen* ve *Ali ili* Türkmenleri arasındaki *Kayı*'lara gelince, bunların, ya o devirde herhangi bir sebeple *Horâsân*'da kalmış, yahut, daha kuvvetli bir ihtimâlle, *Seyhun* yukarılarından daha sonra inerek *Horâsân*'a gelmiş bir parça olduğu tahmin olunabilir. *Anadolu*'ya gelen asıl kesif *Kayı* ve *Kınık* zümreleri ise, kısmen buradaki harplerde büyük zayıat vererek, kısmen de şehir ve kasaba halkı arasına karışarak, eski kesafetlerini kaybetmiş olabilirler. Yukarıda adlarını saydığımız sair Oğuz kabiyelelerine gelince, bunların daha sonradan, belki parça parça ve muhtelif zamanlarda, *Horâsân*'a geldikleri, *İran*'ın muhtelif sâhalarına yerleşerek çoğaldıkları, *Anadolu*'ya da yine muhtelif zamanlarda küçük zümreler hâlinde geldikleri, büyük zayıata uğramadıkları, ve belki de daha XI. asırda kemmiyet bakımından *Kınık* ve *Kayı*'lardan çok üstün

salesinde ilk defa olarak topluca mâlûmat vermiştir. *Şafevîler*'e ait tarihî kaynaklarda, *İran* dahilindeki büyük Oğuz aşiyretlerinin askerî faaliyetleri ve rôlleri hakkında etraflı mâlûmata tesadüf olunabilir. Bir misâl olarak *Avşar*'lar hakkında *İslâm Ansiklopedisi*'ndeki mekalemize bakınız.

¹ *Köy adları*'na, *Anadolu*'da *Türk aşiyretleri*'ne, *Oğuz etnolojisine ait tarihî notlar*'a, *Avşar* mekalesine bakınız. Bunlardan başka, muhtelif asırlarda *Anadolu*'da az veya çok ehemmiyetli rôller oynamış *İva*'lar, *Cepni*'ler gibi birtakım Oğuz aşiyretleri'ne daha tesadüf edildiği gibi, *İran*'da da bâzı Oğuz şübelerinin buna mümâsil daha birçok hareketlerine, XII. asırdan başlayarak XIX. asra kadar, daima rast gelinmektedir.

oldukları, tahmin olunabilir. Yapdığımız mukayeseden çıkarılabilecek netfceler, şimdilik, bu tahminlerden ibaret bulunuyor. Lâkin bu tahminlerin bile, *Kayı*'ların muhaceretleri ve yerleşmeleri mes'elesini, eskisine nisbetle, yepyeni bir ışık altında aydınlattığını söylemek, herhâlde mübaleğalı olmaz sanırım.

Büyük Selçuklular deyrine ait tariht kaynaklarda, çok defa yalnız *Oğuz* yahut *Türkmen* adıyla zikredilen etnik guruplar, acaba *Oğuzlar*'ın hangi kabiylesine veya kabiylelerine mensup idiler? XI. asırda ve XII. asır başlarında *Arran*, *Anadolu*, *Mezopotamya*, *Şimali-Suriye* sâhalarına olan *Oğuz* muhaceretlerinden sonra, *Horâsân*'da bulunduğunu gördüğümüz kuvvetli *Oğuz* zümreleri arasında, acaba *Kayı*'lar da bulunuyor muydu? Buna cevap vermek, elde mevcut vesikalara göre, imkânsızdır. Yalnız, Sultan *Sancar*'a isyan eden *Oğuz* kütlesinin, 22 veya 24 kabiyyenin *Sağ* ve *Sol* olarak yarı yarıya ayrılmış bulunduğu iki büyük zümre'ye yâni *Boz-Ok* ve *Üç-Ok* zümrelerine ayrılmış olduğu, ve her iki zümrenin ayrı reisler maiyyetinde bulunduğu, tarihî vesikalardan anlaşılıyor. XII. asırda *Çarlık*'ların tazyığı karşısında *Mâverâünnehir*'den *Belh* civarına gelmeğe mecbur kalan bu zümreler, bu isimler altında toplanmış olan bütün kabiyyeler'e mensup gurupları mı ihtiva ediyordu? Bu hususta da sarîh birşey söylemeğe imkân yoktur¹. Ancak, bu ihtimâlin pek vârit olmadığını, ve bunların, daha sonraki asırlarda dahi *Horâsân*'daki hâdiselere iştirâk etmiş birtakım *Oğuz* kabiyyelerine mensup olup, içlerinde *Kayı*

¹ *Ibn al-Astr*, XI, S. 116. (M. 1156) da *Hvarizmşâhlar* Divânı'ndan çıkmış mühim bir vesikada da, bunlardan bahs olunmakta ve bunlara karşı iyi muamele edildiği söylenmektedir. Mamafih bu *Üç-Ohlu* ve *Boz-Ohlu* isimlerine, *Gazza*'dan *Diyarbakir*'e kadar yayılmış olan *Türkmen* kabiyyelerinden bahseden XV. asır müellifi *Halil al-Zâhirî*'nin eserinde tesadüf edildiği gibi (*Zubdat Kâşf al-Mamâlik*, Paul Ravaisse neşri, Paris 1894, S. 105), yine bu etnik menşe'den gelen *Boz-Ok* coğrafi ismi de *Anadolu*'da asırlarca devam etmiştir. Ortada bu kadar kat'i ve açık tarihî deliller durup dururken, *W. Bang* ve *G. R. Rahmetî*'nin bu ismi *Buzuk* tarzında okumak istemeleri, ve ayrıca, « böyle bir isme başka hiçbir yerde tesadüf edilmediğini » söylemeleri, çok şaşılaacak bir şeydir (*Die Legenden von Oghuz Qaghan*, Sitzungsbe. d. Preussi. Akad. d. Wissenschaften, Phil-Histo. Klasse, 1932, XXV; türkçe tercümesi: *Oğuz Kagan destanı*, İstanbul 1936). *Müverrih Reşideddîn*'in bu *Boz-Ok* ismini « bozulmuş » mânâsında izzah etmesi, galiba bunları şaşırtmış olacaktır. Hâlbuki, yukarıda verdiğimiz izzahat, *Reşideddîn*'in bu hususta, çok defa yaptığı gibi, bir halk iştikakcılığı yaptığını göstermiştir sanırım.

ve *Kınık* gibi İran'da izleri sürat'le kaybolmuş aşiyretlerin bakiyeleri bulunmadığı söylenebilir. XII. asrın ikinci yarısında, zaman zaman G o r l u l a r ve H w â r i z m ş â h l a r'la münasebetlerde bulunmuş olan bu *Horâsân Oğuzları*'ndan başka, bugünkü *Türkmenistan* hududu içinde *Yazır Oğuzları*'nın yaşadıklarını ¹, *Mâve râ ü n e h i r'*de ve *Seyhun* civarlarında birtakım Oğuz Türkmenleri'nin, moğol istiyâsı sıralarında da bulunduğunu görüyoruz ². Bu istiyânın *Horâsân*'da birçok şehir ve köyler halkını ortadan kaldırmasına rağmen, göçebe *Türkmenler*'in burada yaşamakta devam ettikleri, hattâ XIII. asır sonlarında, İlhanlı hâkimiyeti altında, büyük şehir ve kasabalarda ve köylerde, yerleşmiş birtakım *Türkmenler*'e tesadüf edildiği, ve bunlar arasında islâm kültürünün inkişaf ederek türk diliyle mükemmel şiirler yazan şairler de yetiştiği, malûmdur ³. XIV. asırda *Horâsân*'da, göçebelikten yerleşik hayata geçen bu türkmen unsurlarının yanında, *Belh*, *Merv*, *Mâhân*, *Serahs*, *Bâdgîs* civarlarındaki otlaklarda yaşayan, oldukça kuvvetli, göçebe oğuz kabîlelerinin de mevcudiyetini ⁴, *Merv*'in Moğollar tarafından tahribinden sonra o havâlinin merkezi hükmüne giren *Mâhân*'da *Sancarî* adlı bir türkmen

¹ XII. asrın ikinci yarısında ve XIII. asırda H w â r i z m ş â h l a r'la sıkı münâsebetlerde bulunan ve âdeti *yarı müstakil bir siyaset hey'et* şeklinde yaşayan bu kalabalık ve kuvvetli Oğuz kabîlesi hakkında, tarihî kaynaklarda etraflıca mâlûmat vardır. Bunlar hakkında hazırladığımız entolojik ve tarihî bir monografiyi ayrıca neşredebiz için, şimdilik fazla bir şey söylemeğe lüzum görmüyoruz. Uzun müddet muayyen bir sâhada kuvvetle yerleşen kalabalık bir kabîle hey'etinin ne mühim siyasî ve askerî rôller oynadığı, orada görülecektir.

² W. Barthold, *Turkestan*, S. 439.

³ Tarihî kaynaklarda bunlara ait birçok mühim kayıtlara tesadüf olunur. XIII. asrın sonlarında K o n y a sarayında çok mühim bir mevki kazanan şair H w â c e D e h h â n î, *Horâsân*'dan gelmiş, ve galiba oldukça uzun bir ikametten sonra, tekrar *Horâsân*'a dönmek için hükûmdarından izin istemişti. Daha Moğol istiyâsından evvel bir kısım Türkmenler'in göçebelikten çıkarak köyler kurdukları, bâzı kasaba ve şehirlerde yerleştikleri, ve bunlar arasında, hiç olmazsa XII. asrın son yarısında, İran edebiyatı te'siri altında *klâsik türk şiirinin* inkişaf gösterdiği, kuvvetle söylenebilir: *Yazır* (M a h m ü d K â ş ğ a r î'de gördüğümüz eski şekli ile: *Yazır*)'lar hakkındaki oldukça geniş ve vâzih mâlûmatımız, böyle bir istidlâlde bulunmamıza tamamiyle imkân veriyor.

⁴ K e r t'ler sülâlesi zamanında *Bâdgîs* ve *Herât* civarlarında kuvvetli Oğuz zümrelerinin mevcudiyetini bildiğimiz gibi (*Ravzat' us-Şafâ*, IV, S. 292), *Horâsân*'ın başka sâhalarındaki kuvvetli Türkmen zümreleri hakkında da, muhtelif kaynakların verdiği oldukça etraflı mâlûmata sahibiz.

kabiylesinin yaşadığını¹, ve yine bu asırda, İran Moğolları'nın inkırazını müteakip, bugünkü *Şimalî-Afganistan* ve *İran Horâsânı* sâhalarında *Cungurbânî* devletini kuran bu isimdeki kabiyle ile, bir müddet *Buğârâ* civarında da bulunmuş olan *Argun* kabiylesinin de² yine Türkmenler'den olduğunu, söyleyebiliriz.

XV. asra kadar *Horâsân Türkmenleri* hakkında verdiğimiz bu kısa mâlûmat, XI. asırdan sonra artık buralarda kuvvetli bir kabiyle hâlinde *Kayı*'lara tesadüf edilmediğini, ve binaenaleyh bunların büyükçe bir aşiyret olarak *Anadolu*'ya gelmelerini XIII. asra ircâ etmenin, tarih bakımından, kabil olmadığını anlatmak içindir. Esasen, Moğollar'ın *Hwârizmşâhlar* sâhasına hücumları, *Hwârizm* ve *Horâsân*'daki hâdiseler, daha sonra Sultan Celâleddin'in bunlarla mücadeleleri, *Nasavî*, *Cuwaynî*, *Cüzcânî* ve daha sair itimada lâyık kaynaklar tarafından etrafiyle anlatıldığı gibi, Celâleddin'in ölümünden sonra *Anadolu*'ya gelerek Selçuklu devletinin hizmetine giren birtakım büyük türk kabiyle veya zümrelerinin hareketleri hakkında da, etraflıca mâlûmata sahip bulunuyoruz. Bütün bu kaynakların hiçbirinde *Kayı*'ların muhacereti masalını te'yit edecek, tarih ve kronoloji bakımından bu iddiayı müdafaaya yarayacak hiçbir şey yoktur. XI-XIII. asırlarda- kelimenin o zamanki geniş mânâsiyle, *Şimalî-Afganistan*'ı da içine alan- *Horâsân*, her bakımından, bir Oğuz vatanı olmuştur; bu sâha ile *Anadolu* arasında, umumiyetle sanıldığından çok kuvvetli olan, ve İlhanlılar devrinde ise- aynı siyasî hâkimiyet altında birleşmek dolayısıyla- büsbütün kuvvetlenen maddî ve mânevî râbitalar, *Anadolu* Türkleri arasında bu *an'ane*'yi bugüne kadar yaşatmış, ve *Anadolu*'daki bütün kabiylelerin, bütün büyük sofilerin hep *Horâsân*'dan geldiği rivayetlerini doğurmuştur³. Büyük Selçuklular

¹ W. Barthold, *Uluğ Bey ve zamanı*, türkçe tercümesi, İstanbul 1930, S. 15.

² W. Barthold, bunlar hakkında, Türkmen tarihine dâir küçük mekalesinde biraz mâlûmat vermiştir. *Cungurbânîler* hakkında hazırladığımız hususî bir tetkikte, bunların siyasî ve askerî faaliyetlerinden başka, XIV. asırda *Horâsân* ve *Mâverâünnehir*'deki birtakım türk kabiyleleri — ve o arada, yukarıda adları geçen *Sancarî*'ler ve *Argun*'lar—hakkında da etraflıca mâlûmat verilmiş, ve buraların yalnız siyasî değil etnik vaziyeti de oldukça aydınlatılmıştır.

³ Bugün bile *Anadolu*'daki birtakım göçebe Türkmen kabiyleleri, dedelerinin *Horâsân*'dan geldiği an'anesini muhafaza ederler. *Anadolu*'nun muhtelif yerlerinde *Horasanlı* adını taşıyan bâzı köylerin mevcudiyeti de buna bir delildir.

devrinin ilk muhaceret an'aneleri'ni ve ayrıca Anadolu Selçuklularının cediti Süleyman'ın hâtırasını açıkça saklayan bu *Kayı muhacereti* rivayetleri, en basit bir filolojik ve tarihî tenkiyde tâbi tutulunca, bu netice kendiliğinden meydana çıkıyor. *Kayı*'ların, "Celâleddîn'in ölümünden sonra Anadolu'ya gelen Hwârizmliler arasında bulunmaları,, ihtimaline gelince, bunların Anadolu, Suriye ve Filistin sâhalarındaki muahhar hareketleri, tarihî kaynaklar sayesinde tamâmiyle mâlûm olduğu cehetle, ne tarihî veskaların ne de topomini tetkiklerinin te'yit etmediği böyle bir faraziyyenin müdafaasına imkân kalmamaktadır¹.

Yukarıda da söylediğimiz gibi, bugün halâ *Göklen* ve *Ali ili* Türkmen kabileleri arasında yaşayan ve kendilerinin Osmanlılar'la akraba oldukları hâtırasını saklayan *Kay* (Gay) oymaklarıyla²

Hacı Bektaş Velî (bu hususta *İslâm Ansiklopedisi*'ndeki mekalemize bakınız) başta olmak üzere, Anadolu ve Rumeli'de tekkeleri ve mezarları bulunan birçok söfîlerin *Horâsân*'dan geldikleri, hakkındaki rivâyetlerin eskiliği, onlara ait menakıb kitaplarından ve Evliya Çelebi'nin hemen her sahife-de tesadüf edilen ifadelerinden pek iyi anlaşılıyor.

¹ Anadolu'nun muhtelif sâhalarında *Horzom*, *Horzomlu* gibi isimler taşıyan birtakım köyler vardır ki, bunlar, XIII. asırda Anadolu'ya gelen Hwârizmliler türk aşiyretlerinin son izleridir. Anadolu'da bu ismi taşıyan bâzı oymaklara da hâlâ tesadüf olunur. Bundan başka, bu aşiyretler arasında bir kısım Oğuzlar bulunsa bile bunların pek az olduğu, ve ekserisinin sair birtakım türk kabilelerine mensup bulunduğu muhakkak gibidir. XIII. asır başlarında, Hwârizmşâhların ordularındaki mühtelif türk kabileleri hakkında elimizde mevcut mâlûmat da, bunu tamamiyle te'yit etmektedir.

² *Amu-Darya*'da *Ali ili* arasında bulunan *Gay* = *Kay* oymağı ile (*Obzor Sakapsijskoj Oblasti*, 1890 yılı, Pétersburg 1892, tablo 2), *Atrek*'de *Göklen* kabilesi arasında bulunan *Gay* = *Kay*'lar (*Zapiski Kavkazskago otdelenja Russ. Géografii. Obşçestva*, XI, S. 10, 11), herhâlde, Oğuz *Kayı* = *Kayığ*'larının bir bakıyyesidir (Bu sonuncular hakkında bakınız: *Rabino, Mâzandarân and Astarâbâd*, G M N S, VII, 1928, S. 101. Ayrıca *Vanbéry* ve *Aristov*'da bakınız). Bu Türkmenler arasında, kendilerinin Osmanlılar'la akraba oldukları hakkındaki an'ane daima devam etmiştir: meşhur İngiliz seyyahı *Burnes*, *Salur* kabilesinden -bu gibi an'aneleri bilen- birinin, kendisine «osmanlı devletini *Salurlar*'ın kurduğunu» söylediğini yazar (*Travels into Bukhara*, II, 214, 282); *Vambéry* de, Türkmenler'in, kendisine «Osmanlılar'la kardeşliklerinden» bahsettiğini kaydeder (*A. Samoiloviç, Merv Hâtıraları* [rusça], *Jivaya Starina*, IV, 1909). Yalnız *Salur*'lara veya *Kay*'lara değil umumiyetle Türkmenler'e ait olan bu an'ane, onlar arasında eskidenberi mevcut olduğunu bildiğimiz yazılı Oğuz şecerelerinin ve onlara dayanan ağız rivayetlerinin canlılığını göstermektedir (yukarıya bakınız: S.270, Not 3 de). Yoksa, İngiliz seyyahının ifadesini, «Osmanlılar'ın

bugün *Şimali-Azerbaycan*'daki *Kayı* isimli birkaç kabıyyeyi bir tarafa bırakacak olursak¹, *Kayı*'ların son izlerini bilhassa *Anadolu*'da, azçok dağınık bir hâlde, buluyoruz; bu vaziyet, bu kabiyenin muhacereti ve yerleşmesi hakkında yukarıdanberi müdafaa ettiğimiz fikirlerin en kuvvetli bir delilini teşkil ediyor. Türkiye Dahiliye Vekâleti'nin neşretmiş olduğu *Köylerimiz* adlı eserde de, şarkta Erzincan'da Refahiye'den başlayarak, garbda Tekirdağı'na kadar "Erzincan, Çankırı, Ankara, Eskişehir, Isparta, Burdur, Niğde, Afyon, Kütahya, Sivas, Çorum, Zonguldak, Giresun, Denizli, Konya, Bolu, Kastamonu, Tekirdağı", vilâyetlerinde 27 *Kayı köyü*'ne tesadüf olunuyor². Mamafî bu listenin tam olmadığı, ve bugünkü Türkiye hudutları içinde—biraz evvel saydıklarımıza ilâve olarak—Muğla, Aydın, Ödemiş, Fethiye, Düzce, Mihaliç, Orhaneli sâhalarındakiler de dahil olmak üzere, tam 58 *Kayı* adının mevcut bulunduğu, bu hususta haritalar üzerinde yapılmış bâzı araştırmalar neticesinde meydana çıkmıştır³. Bu ismi taşıyan köylere *Anadolu*'da daha XIV-XV. asırlarda bile tesadüf edildiği hakkında yukarıda verilen mâlûmat, bütün bu isimlerin, hattâ daha evvelki asırlardan kalmış olduğunu gösterebilir. Kendilerine mensup olan Artuk-oğulları devleti sâhasında yâni *Şarkî-Anadolu*'da kalmıyarak daha ziyade garba ve kısmen cenuba ilerlemiş olan *Kayı* zümrelerinin, göçebelikten çıkıp köyler kurmaları, herhâlde daha sonraki zamanlarda ve tedricî surette olmuş, ve bu sâhalarındaki türk fütuhâtiyle müvazi gitmiştir ki, bunun son merhalesini, şimdilik bildiğimize göre, Tekirdağı'ndaki *Kayı* köyünde görmekteyiz. Gelecekte *Balkan toponimisi* hakkında yapılacak esaslı araştır-

Salurlar'a mensup olduğu tarzında tefsir etmek, yanlış olur. Nitekim, *Göklen*'ler de kendilerinin *Kayı-Han* neslinden geldiklerini söylerler. Yukarıda adı geçen *Şecere-i Terâkime*'de *Kayı = Kayı* boyuna mensup bir *Caruk* oymağından bahsedilmektedir ki (A. Samoiloviç, *Un manuscrit de l'Arbre généalogique des Turkomans par Abul-l-Gasi-Khan*, Comptes-Rendus de l'Acad. d. Sciences de l'URSS, 1927, N. 2, P. 39-42), bunun, daha Maḥmûd Kâşğarî'de adı geçen *Caruk* adlı bir kabiyenin bir kısmı olduğu, kuvvetle söylenebilir (*İlk Mutasavvıflar*, indeks'e bakınız).

¹ Mehmed Hasan Baharlı, *Azerbaycan*, Baku 1921, S. 71.

² *Köylerimiz*, İstanbul 1933.

³ Avni Ali Candar, *Kayı ulusu*, Hakimiyet-i Milliye gazetesi, 27 kânunievvel, 1933.

malar, belki bu muhaceretin daha garbî ve şimalî sâhalarındaki bâzı izlerini de meydana çıkaracaktır.

IX.

P. WITTEK'İN "OSMANLILAR'IN KAYI'LARDAN OLMADIĞI,
NAZARİYESİ; VE BU NAZARİYENİN TENKİYDİ.

Mekalemizin yukarıki kısımlarında, osmanlı vak'anüvisleri tarafından ortaya atılarak XIX-XX. asırlarda bütün Şark ve Garp tarihçileri tarafından hemen umumiyetle kabûl edilen, ve fakat son yıllarda tarafımızdan ileri sürülen kuvvetli tenkiydlerden sonra, salâhiyetli ilim adamlarınca, "bir masaldan ibaret olduğu,, kat'î surette anlaşılan "*XIII. asırda Kayı'ların Horâsân'dan Anadolu'ya muhaceretleri* „ nazariyesinin, Z. V. T. tarafından tekrar canlandırılmak istendiğini, lâkin bunun, hiçbir ciddi delile dayanmadığını uzun uzun gösterdik. Şimdi de, mekalemizi tamamlamak için, osmanlı tarihçilerinin adetâ *resmî* bir mahiyet almış olan-bu an'ane cî nazariyesi ile taban tabana zıt diğer bir nazariyeyi, yâni Dr. Paul Wittek'in şu son yıllarda hararetle müdafaa ettiği "*Osmanlı sülâlesinin Kayı'lardan olmadığı*„ nazariyesini tahlil ve tenkiyd etmek istiyoruz.

Osmanlı devleti'nin ilk kuruluş safhalarına ait ve *tarihî* olmaksızın ziyade *menkabevî* mahiyeti haiz rivayetlere, masallara, uydurma jenealojilere, ve bunlar arasında *XIII. asırdaki Kayı muhacereti* hikâyesine pek haklı olarak inanmayan bu kıymetli tarihçi, osmanlı sülâlesinin *Kayı* boyuna mensub olduğunu da kabûl etmemektedir. Osman Gâzî'nin nesebini -bâzan *Kayı Han* vasıtasıyla *Oğuz Han*'a kadar çıkaran muhtelif silsilenâme'lerin tetkiyk ve mukayesesi netfcesinde, "bunların tamamıyla uydurma olduğu,, netfcesine varan P. Wittek'e göre, Osmanlılar'ın *Kayı*'lardan olduğu iddiası, iptida Murad II. devrinde başlayan bir nevi *romantik* ceryanın te'siriyle, XV. asır osmanlı tarihçileri tarafından uydurulmuş, ve bu muahhar *an'ane* osmanlı sarayında muhafaza edilerek, bu hükümdarın bâzı sikkelerine *Kayı damğası* vurulmuş, hattâ bâzı silahların üzerine de aynı damga konulmuştur; Fâtih devrinde bu Oğuz an'anesi o kadar moda olmuştu ki, onun torunlarına Oğuz isimleri konmuş, hattâ Sultan Cem, *Mekke*'de rast-

ladığı Hasan b. Maḥmūd Bayatî adlı bir müellife, Oğuz an'anelerini ihtiva etmek üzere *Câm-ı Cem-Âyîn* adlı küçük bir eser yazdırmıştı¹. İşte bütün bu mutaleaları yürüten aziz arkadaşım, benim, Osman'ın jenealojisi ve XIII. asırdaki muhaceret masalı gibi rivayetleri, pek haklı olarak, kökünden yıkıp temizlediğim hâlde, devleti teşkil eden ilk çekirdek olarak bir *Ḳayı* kabilesini kabûl etmemi, hayretle karşılamaktadır². Osmanlılar'ın jenealojilerindeki tezdaları göz önüne alan ve en eski osmanlı vekayinâmesi adettiği *İskendernâme*'nin Osmanlılar'a ait faslında bu *Ḳayı* an'anesine hiç yer verilmemesine büyük bir ehemmiyet isnad eden P. Wittek, bu devletin, herhangi bir kabileyle teşekkülü tarafından değil, doğrudan doğruya "hudutlardaki *Gâzîler* tarafından kurulduğunu,, söylemekte, ve işte bu nazariyesini müdafaa için ayrıca uzun tafsiylâta girişmektedir.

Osmanlı imparatorluğu'nun menşe'leri hakkındaki tetkîykerimin neticelerini, çok kısa fakat toplu ve vâzih bir şekilde, gösteren kitabımda, bu hudut *Gâzîleri*'nden ve onların bu husustaki mühim rôllerinden de bahsettiğim için, şimdilik, alâkalıların oraya müracaatlarını tavsiye ile iktifa edeceğim. Bu mühim mes'elenin, yalnız Osmanlılar devrindeki değil, bütün Ortaçağ boyunca tek mil islâm-türk memleketlerindeki tezahürlerini bütün sebepleri ve neticeleriyle gösterecek ve bununla sıkı sıkıya bağlı sair birçok mes'eeleri de aydınlatabilecek geniş bir tetkîy-kımı yakında çıkarmak ümidinde olduğum için, şimdilik bu hususta hiçbir tenkıyde girişecek değilim yalnız, *Osmanlı devletinin kuruluşu*

¹ P. Wittek, *Deux chapitres de l'histoire des Turcs de Roum, Byzantion XI* (1936), S. 303-304; yine onun, *De la défaite d'Ankara à la prise de Constantinople*, *Revue des études islamiques*, 1938, I, S. 28, Not. 1 (türkçe tercümesi: *Belleten*, C. VII, N. 27, S. 557-579); yine onun, *The Rise of the Ottoman Empire*, R. A. S. Monographs, Vol. XXIII, London 1938, S. 10-11.

² P. Wittek, benim *Ḳayı menşei* fikrine taraftar olmamı, «uydurma *silsilenâme*'lere inanmaktan değil, fakat sâdece, *toponimi* tetkîykeriminin neticelerine kıymet vermekten» ileri geldiğini düşünmemiştir. Bundan başka, herhangi bir yanlış telâkkiye meydan vermemek için, bu menşe' mes'elesinin, «osmanlı devletin kuruluşu ve siyasî tekâmülü üzerinde hiçbir te'siri olmadığını» ehemmiyetle kaydetmiştim. Kendi yazılarında, «*Anadolu*'ya gelen Oğuz kabilelerinin gâzîler teşkilâtına kuvvetli unsurlar verdiğini» kabûl eden P. W., Osman'ın herhangi bir küçük oymağın reisi olduğunu da mı kabûl etmiyor? Bu nokta onun yazılarında vâzih olarak tesbit edilmiş değildir.

gibi çok karışık bir hâdiseyi, benim, her türlü âmillere lâıyk oldukları ehemmiyeti vermek suretiyle izyaha çalışmama mukabil, arkadaşımın tek cepheli bir izyah ile iktifa etmesinin doğru olmadığını, ve umumiyetle bütün bu gibi *unilatéral* izyahların, mahiyetleri itibariyle çok muğlâk olan *tarihî réalite*'leri ister istemez tahrif ettiğini tekrarlamaktan kendimi alamıyacağım. Bu küçük mukaddimeden sonra, şimdi, doğrudan doğruya P. Wittek'in bana tevcih ettiği tenkıyidin tahliline, yâni Osmanlılar'ı *Kayı*'lara mensup telâkkiy etmemdeki birtakım sebeplerin izyahına geçebilirim.

Yalnız, bundan daha evvel, şu ceheti bilhassa tasrih etmeliyim ki, beni bu neticeye götüren düşünceler, *sonradan uydurulmuş jenealojilere inanmak* gibi basit ve iptidai bir mülâhaza değildir; Osmanlılar'ın ilk devirleri hakkındaki bir yığın menkabevi rivayetlere aslâ *tarihî bir mahiyet isnad edilemeyeceğini*, o zamana kadar umumiyetle hâkim olan müşterek kanaatlara rağmen, ilk defa ileri süren bir adamın, böyle bir mülâhazaya kapılmayacağı pek tabiidir. Nitekim ben de, bir zamanlar P. Wittek'in yukarıda hulâsa ettiğim düşüncelerinden farksız mülâhazalara dayanarak, "osmanlı sultanları'nın *Kayı*'lardan olmadığı, ve bunun, sonraki müellifler tarafından hususî bir maksatla uydurulduğu,, mutaleasında idim; ve daha 1925 yılında bu fikrimi kısaca ortaya atmıştım¹. Şimdi burada, 1934 de Paris Üniversitesi'nde verdiğim konferanslarda bu fikirden vaz geçmemin sebeplerini etrafiyle izyah ederken, sevgili arkadaşımın tenkıydlerine de cevap vermiş olacağım. Gerçi o konferansları ihtiva eden küçük kitabımda, bu fikrin dayandığı delillerden de çok kısa bir surette bahis edilmişti; lâkin bu zarurî kısaltılış, bu mes'eleyi galiba biraz müphem ve şüpheli bırakmış olacak ki, P. Wittek'i iknâ edememiştir. Şimdi ileri süreceğim delillerin ve mülâhazaların, kıymetli arkadaşımı belki inandırabileceğini tahmin ediyorum.

Daha şair Aşmedî'den başlayarak Osmanlılar hakkında yazılmış olan birtakım *vekâîinâmeler*, bunların sadece *Oğuz*'lardan

¹ «Tarih ve etnoloji sâhasında *Kayı*'ların hemen yegâne ehemmiyeti sebebi, osmanlı imparatorluğu müessislerinin bunlardan olması, daha doğrusu, muahhar müverrihler tarafından, sultanlar sülâlesinin, bir maksad-ı mahsusla, bu boya isnat edilmesi dolayısıyledir» (*Oğuz etnolojisi sine dair tarihî notlar*, S. 5).

olduğunu söylerler. *İskendernâme*'de, anonim *Târîh-i âl-i Oşman*'ların birçoğunda, *Behcet'üt Tevârih*'te, *Âşıkpaşazâde tarihi*'nde *Oruc bey tarihi*'nde, hep bu rivayet mevcuttur; yâni, bunların *Oğuz*'ların hangi boyuna mensup oldukları tasrih edilmez. Hâlbuki, Murad II. devrinde yazılan Yazıcıoğlu 'Ali'nin *Selçuknâme*'sinde, *Edirneli Rûhî tarihi*'nde, *Lutfi Paşa tarihi*'nde, ve nihayet İdris Bitlîsi'nin *Heşt - Behişt*'inde, osmanlı hânedânının ve bunların maiyyetindeki kabiyyenin *Kayı*'lardan olduğu tasrih olunur; *Dede Korkut Kitabı*'nın Osmanlılar devrinde tesbit edilmiş nüshasında da, Osmanlılar'ın *Kayı*'lardan olduğu, yukarıki veķâyinâmelerde olduğu gibi, bu kabiyyenin şerâfet ve asâletine ait bâzı rivayetlerle birlikte, ileri sürülür. Sultan Cem'in emriyle tertip olunan *Saltuknâme* romanında ise, Osmanlılar'ın *Oğuz*'lardan olup Bayezîd Han ve Korkut Ata neslinden geldikleri tasrih edilir¹. İdris'in eserinden sonra, osmanlı kronikçileri arasında, bu *Kayı an'anesi* âdetâ resmî bir mahiyet almış, sonraki Şark ve Garb tarihçileri tarafından da, yukarıda gösterdiğimiz gibi, hemen umumiyetle kabûl edilmiştir. Bu meşhur rivayetlerin dışında, Osmanlılar'ın alelâde bir gemici'nin, yahut, şöhretli bir korsan'ın neslinden gelmiş oldukları², yahut, Osmanlılar'ın *Cuk* (Çığ) adlı

¹ *Saltuknâme* hakkında bakınız: M. Fuad Köprülü, *Anadolu Selçukluları tarihinin yerli kaynakları*, Belle ten, N. 27, S. 430-441. Burada, vekayinâmelerden tamamiyle farklı surette, Osmanlılar'ın ceddî olarak Bayezîd Han ve Korkut Ata'nın gösterilmesi, bence, bunun bir Türkmen rivayetine dayandığını açıkca anlatmaktadır. *Bayezîd* isminin herhâlde bir istinsahyanlığı olduğunu zannediyorum: بايزيد Bayezîd şekli, بايات Bayat, بايندر Bayındur, yahut بايزر Yazır, hattâ قاي Kayı şekillerinden birinin bozulmuşu olabilir. Oğuz hikâyelerinin büyük rivayeteisi Korkut'a gelince, bunun «Osmanlıların ceddî» olduğuna dair, başka hiçbir rivayet yoktur. Yalnız, birtakım *Şecere-i Terâkime* nüshalarında (meselâ basılmış nüshada ve Tumansky tercümesine esas olan nüshada), bunun *Kayı*'lardan olduğu tasrih edilmektedir. Buna göre, *Saltuknâme* muharririnin, belki buna benzer yazılı bir rivayetten istifade ettiği ve Osmanlıları *Kayı*'lardan saydığı meydana çıkabilir ki, bu an'änenin saray muhitinde çok kuvvetle yaşadığı bir devirde yazılan bir eser için, bu, pek tabiidir; buna göre, Bayezîd'in *Kayı*'dan bozulmuş olması ıycap eder. Hâlbuki Reşîdeddîn'in *Oğuzlar'a* ait parçasında, Korkut'un *Bayat*'lardan olduğu tasrih edilmektedir: و این قورقوت از نسل باياتس پسر قراخواجه و او عظيم عاقل و دانا و صاحب كرامات بوده است.

² Timur, Yıldırım Bayezîd'i tehdit ve tahkir maksadiyle gönderdiği bir mektupda, onun «gemici bir Türkmen neslinden geldiği keyfiyetinin kendisince mâlûm olduğunu, ve bütün Mısır, Suriye, Anadolu halkının da bunu bildiğini» ifade eder (Şerefeddîn 'Ali Yezdî, *Zafarnâme*, Bibli. Indica,

zengin ve kahraman bir çoban'ın nesli olduğu¹, yahut, *Dâvûd* adlı

Calcutta 1888, II, S. 259). Sırf hakaret maksadını güden bu ifadenin tarihi bir ehemmiyet ve kıymeti olamayacağı, pek tabiidir. Bizanslı tarihçi Chalcocondilas, Osman'ı, «1298 de donanması ile Mora, Eğriboz ve Şarkî-Yunanistan'ı tehdit eden Oğuz reisi Ertuğrul'un» oğlu ve «1310 daki Rodos seferinin kahramanı» gibi göstermiş ise de, XVIII. asırda Hezârfen Hüseyin'in de tekrarladığı bu rivayetin esassızlığını H. A. Gibbons daha yıllarca evvel meydana koymuştu (*Osmanlı imparatorluğu'nun Kuruluşu*, türkce tercümesi, İstanbul 1928, S. 30-31, 238-239). M. H. Yinanç'ın *Düstürnâme* medhalindeki haklı tenkidleri de, bu ilk osmanlı beylerinin denizcilikleri hakkında - bir zamanlar Lebeau ve Muralt gibi ciddi müelliflerin eserlerine de girmiş olan-masallar üzerinde artık hiçbir münakaşaya yer kalmadığını göstermektedir.

¹ Gibbons, *aynı eser*, S. 239. Burada, bu rivayeti kaydeden bütün kaynaklar gösterilmiştir. Burada *Cuk* kelimesinin bir kabileyne adı olması ihtimâli de düşünülemez. J. Marquart, *Komanlar* hakkındaki eserinde böyle bir kabiyenin mevcudiyetine inanmış ise de (S. 135), bu faraziyenin doğruluğu meydana çıksa bile, bununla Osman arasında uzak yakın bir münasebet te'sisi, imkânsızdır. Osmanlı sülâlesi'nin «bir çobanın çocukları olduğu» rivayeti, öyle anlaşılıyor ki, Şafevîler sarayında yaşamıştır. Şah İsmail'in oğlu Sam Mirzâ, *Tuhfe-i Sâmî* adlı şairler tezkeresinde, Selim ve Kanunî Süleyman'dan bahsederken, Osman'ın adını Delü Osmân diye yazar. Onun rivayetine göre, Osman, zengin koyun sürülerine malikti; ve sofrakurup fakirleri doyururdu. Maksadını soranlara «saltanat hazırlığı yaptığını» söylerdi. Bunu duyan Padişah, eğlenmek maksadıyla, onu huzuruna çağırttı, ve bunun aslı olup olmadığını sordu. Osman, maksadını hiç saklamıyarak, «yanına kâfi bir kuvvet toplarsa, hudutdaki düşman memleketlerini Padişah'ın ülkesine katacağını» söyledi. Padişah bu fikri tasvib etti; ve zındandan çıkarttığı 200 kişiyi onun maiyyetine verdi. Bu sırada hudutdaki kâfir vilâyetinin hâkimi, iyi bir tesadüf eseri olarak, vilâyetinin başka bir ucuna gitmişti. Bunu fırsat bilen Osman, orayı zabtetti; ve yavaş yavaş o vilâyet kâfirlerini hükmü altına aldı; istiklâl kazandı. Ölünce, yerine oğlu اردوغرول Ertuğrul geçti. Şöhreti her tarafa yayıldı. Bu sırada Padişah ölünce, oğlu olmadığı ve padişahlığa lâyık başka kimse bulunmadığı için, emirler, söz birliğiyle, onu padişah yaptılar (hususî kütüphanemizdeki 989 tarihli yazmadan; bu eserin Va'hîd Dastgârdi tarafından 1314 hicri-şemsîde bir tek fena yazma nushaya göre Tahran'da yapılan neşrinde, bu mâlûmat mevcut değildir; ve Delü Osmân yerine Kara Osmân yazılıdır). Çok eski çoban-hükümdar motifini ihtiva eden ve Kara Osman'ı Ertuğrul'un babası olarak gösteren bu masalın, tarihi bir ehemmiyeti olmayacağı söylemeğe lüzum yoktur; ancak, kabileyne an'anelerinin çok kuvvetli olduğu Şafevîler sarayında, rakıybleri olan Osmanlılar'ı «zengin sürülere malik bir çoban-bey'in torunları» olarak gösteren bu türlü bir rivayetin mevcudiyeti, dikkate lâyıktır. Bu rivayetin, esas itibarıyla, Şafevîler devrinde İran'a gelen bâzı kızılbaş Türkmen kabileyne tarafından getirilmiş olması, uzak bir ihtimâl sayılamaz. Tarihi *réalité'*ye büsbütün yabancı olmayan bu rivayet, şimdiye kadar hiçbir araştırmacının dikkatini çekmediği için, bunun üzerinde biraz durmak lüzumunu hissettim.

zengin bir kabiyle reisinin maiyyetinde *Cenubi-Rusya* bozkırlarından deniz yoluyla *Anadolu*'ya geldikleri ve Osman'ın onun oğlu olduğu¹ tar-

¹ Osmanlılar'ın menşei ve Anadolu'ya muhacereti hakkında şimdiki kadar her nedense mutahassısların dikkatini çekmemiş olan bu rivayetten, kısaca, bahsetmek isterim. *Habib'üs-Siyer* gibi, XVI. asırdanberi Şark'ta ve XIX. asırda Garb'ta müsteşrikler arasında büyük rağbet kazanmış bir eserde mevcut olduğu hâlde hiç göze çarpmıyan bu rivayeti, müellif, «yazılı bir kaynaktan değil, *Rûm* memleketinden gelen ve oraların ahvâlini bilen kimselerden» öğrendiğini kaydediyor. Rivayetin hulâsası şudur: Anadolu selçuklu sultanları'nın sonuncusu olan *Alâeddîn Keykâubâd* zamanında, *Çıpaç* sahrâsında yaşayan *Türkmenler*'den *Dâvûd* adlı birinin maiyyetinde bulunan 10,000 çadır halkı, herhangi bir sebeple, *Kefe* yoluyla yâni denizden *Anadolu*'ya geçerek münasip bir yerde yerleştiler. İki sene sonra o taraflardan geçen hükümdar, bunları görerek, kim olduklarını öğrenmek istedi. Zeki ve talâkatlı bir adam olan *Dâvûd*, Sultan'ın adâletini ve gariplere yâni yabancılara karşı gösterdiği lutf ve keremleri duyarak *Çıpaç* bozkırlarından buraya geldiklerini, ve onun sayesinde rahat rahat yaşadıklarını söyledi; ve, «hükümdar kendilerine misafir olmak lutfunu esirgemezse, bu ziyaretin kendileri için büsbütün uğurlu olacağını, kendilerinin de kulluk şartlarını yerine getirmeğe çalışacaklarını» ilâve etti. *Dâvûd*'un bu sözlerinden hoşlanan Hükümdar, oraya indi. *Dâvûd* ile kabiyenin ileri gelenleri, sözbirliği ederek, usûlden olduğu üzere, Sultan'a ziyafetler çektiler ve türlü türlü kıymetli hediyeler verdiler (arap atları, iyi cins develer ve katırlar, güzel köleler, kıymetli kumaşlar ve birçok para). *Dâvûd*, bu köleler arasında oğlu *Osman*'ı da hükümdar hizmetine verdi. *Osman*'ın necâbet ve kahramanlık parlayan yüzünde onun büyük istikbâlini okuyan hükümdar, kendisine takdim olunan hediyelerin hepsini *Osman*'a verdi; ve *Dâvûd* ile kabiyalesinin, o sıralarda *frenk* kâfirlerinin elinde bulunan *Bursa* ve *Edirne* (Iznık?) *huddularında* oturmalarını ve oraları îmar edüp ziraatle meşgul olmalarını emretti. *Osman*, Sultan'ın verdiklerini kabiyenin gençlerine dağıtarak hepsini silâhlandırdı. Birkaç defa kâfir memleketlerine muvaffakiyetli akınlar yaptı. Sultan ile sulh hâlinde bulunan *frenk* serdarları, bundan Sultan'a şikâyet ettiler. Hiddetlenen hükümdar, *Osman*'ı yanına getirmek için bir elçi yolladı. *Osman* bu sırada avda bulunuyordu. Bu vaziyetten telâşa düşen *Dâvûd*, oğluna haber göndererek, kendisi bu işi düzeltmeden evvel bu taraflara gelmemesini bildirdi. *Osman*, sırf din uğrunda yaptığı bu *gazâ*'lardan dolayı islâm padişâhının hiddetlenmesinin sebebini anlamadı; ve padişâhın yanına gidip mes'eleyi anlatmak niyeti ile, babasının yanına geldi. Bu sırada ikinci bir elçi gelerek, hükümdar'ın, «*Osman*'ı oğlu yerinde tuttuğunu, ve iltifatlarına mazhar olmak üzere hemen yanına gelmesini», bildiren bir emir getirdi. İkinci emrin gelmesinde, Sultan'ın akıllı ve dindar zevcesi müessir olmuştu. Hükümdar, yanına gelen *Osman*'a iltifatlarda bulunarak onu evlendirdi; ve memleketine döneceği zaman, hazineye girerek her ne beğenirse almasını emretti. *Osman*, kıymetli şeylerden hiçbirine el sürmüyerek, bâzı zarurî eşya ile bir *kılıç* aldı. Bundan memnun olan ve *Osman*'da bir padişâh olmak istîdâdını gören Sultan, ona bir *sancak* verdi ki, bunun sahibi—Anadolu'

zında bâzı rivayetlere XVI. asır islâm kaynaklarında tesadüf olunduğu gibi, osmanlı sülâlesinin *Komnen* hânedânına mensup mühtedî bir prensin çocukları olduğu¹ tarzında, türlü türlü maksatlarla uydurulmuş birtakım hıristiyan rivayetleri de yok değildir. Bütün bunlara ilâve olarak, *Bezm - ü - Rezm* müellifinin, Osmanlılar hakkında *moğol* sıfatını kullandığını da söyleyelim².

daki urf ve an'ane göre — 50.000 kişiye hüküm ederdi. Geri dönen Osman, gazâlarına başlayarak, *Iznık* ve sair bâzı kaleleri aldı; *Bursa*'yı muhasara ettiği sırada, Sultan öldü; oğlu olmadığı için bütün emîrleri Osman'ın yanına geldiler ve hep birden onu sultan yaptılar (*Habîb'üs-Siyer*, Hind basması, 1847, Cilt III, Cüz 3, S. 54-55).

Osmanlı devletinin kuruluşunda kabîyle gençleri'nden mürekkep gâzîler'in rolünü tebarüz ettiren bu *tarihî destan*'da, Osman'ın mensup olduğu kabîylenin *Cenubi-Rusya* bozkırlarından gelmiş gösterilmesi, tarihî bir hakikat olmamakla beraber, birtakım tarihî vak'aların destanî bir ifadesidir. Çünkü, XIII. asırda *Cenubi-Rusya* limanları ile *Anadolu* arasında çok sıkı ve daimî münasebetler bulunduğu, ve türlü türlü iycaplarla zaman zaman bir taraftan diğer tarafa oldukça kalabalık insan kütlelerinin gittiği mâlumdur. Meselâ, Moğol istiyâsı karşısında, zengin bir ticaret merkezi olan *Sogdağ*'tan birçok halkın -*göçebe* değil, *şehirli* ve zengin halkın- bütün menkul servetleriyle Anadolu'ya geçtiğini İbn al-A sîr 618 yılı vak'aları arasında bilhassa kaydeder (ilkönce M. Defrémery ve D'O hsson bu kayda dikkat etmişlerdir). Bütün bunlarla beraber, Osmanlılar hakkındaki yukarıki rivayetin tarihî bir mahiyeti olamayacağı meydandadır.

¹ Gibbons, *Osmanlı imparatorluğu'nun Kuruluşu*, türkçe tercüme, S. 239.

² *Bezm-ü-Rezm* S. 382. Burada Osman -oğlu'nun yâni osmanlı hükümdarının cahil ve basit bir moğol olduğunu söyleyen müellifin bu ifadesi, mecazî bir mânâda tefsir olunmak iycap eder. Hâmisi olan Kâzî Burhâneddîne'ye yaranmak için, hemen bütün Anadolu beyleri aleyhinde ağır bir lisan kullanan, ve bilhassa Osmanlılar'a karşı garazkârlığı açıkça görülen iranlı müellif, bununla, Osmanlılar'ın aslen moğol olduklarını iddia etmek istememiş, ve sadece onların «basit ve cahil insanlar olduğunu» anlatmak, ve daha ziyade *tribal* menşelerini tebarüz ettirmek arzusuna düşmüştür. O sırada Anadolu'da birtakım Türkmen ve Moğol aşiyretlerinin yaşadığı, ve bunların başında umumiyetle birtakım basit ve cahil kabîyle reisleri bulunduğu, başka vesikaları göz önüne almasak bile, Astarâbâdî'nin bu mühim eserinden açıkça anlaşılmalıdır. O, Osman -oğlu'nun «ilim ve hikmetten mahrum, sade bir Moğol» saymakla, Sivas Sultanı'na nisbetle onu bir aşiyret beyi derecesine indirmek istemiştir. İlhanlılar'ın ortadan kalkmasından sonra, *Moğol* tâbirinin ne kadar itibardan düştüğüne, bu da bir misâldir. Müellifin bu maksadını nedense anlamayan Kilisli Rif'at bey'in, bütün nüshalarda kat'î surette *Moğol* مغول şeklinde yazılmış ve hattâ harekelenmiş olan hu kelimeyi, arapça «kahraman» mânâsına gelen *migvel* tarzında okumak istemesi, tamamiyle yanlış ve mânâsızdır; herhâlde *Astarâbâd*'lı müellifin, Os-

Biz, bütün bu rivayetler arasında, osmanlı kronikçileri tarafından ileri sürülen rivayeti, yâni Osmanlılar'ın *Oğuz*'lardan olduğu rivayetini, tarihî vâkıalara en u y ğ u n buluyoruz. Muhtelif *Oğuz* kabileleri arasından *Kayı* boyunu "Osmanlılar'ın cediti," olarak gösteren ikinci rivayete gelince, birinci rivayetle t e z a d teşkil etmeyen ve sadece onu t a m a m l a y a n ve t a v z i h eden bu rivayeti, kat'i surette ç ü r ü t ü p a t a b i l m e k için hiçbir delile malik değiliz. Benim vaktiyle düşünmüş olduğum gibi, P. Wittek de osmanlı hükümdarlarının kendilerini *Kayı*'lara mensup göstermelerinin sebebini, "Oğuz boyları arasında bunların en şerefli mevkii hâiz olmalarına," isnad ediyor. Hakikaten, *Oğuzlar*'ın *tribal* an'anelerine göre, XI. asırdanberi, kabile *hiérarchie*'sinde bunların birinci mevkii işgal ettikleri, Ma ğ m ü d K â ş ğ a r'ının ve daha sonra Re ş î d e d d î n'in ifadelerinden anlaşılmaktadır: Ma ğ m ü d'un listesinde bunların *Kınık*'lardan sonra zikredilmeleri, açıkça anlaşılıyor ki, bu müellifin selçuklu hânedân'ına karşı gösterdiği zarurî bir hürmet neticesidir; ve hakikatte, *Oğuzlar*'ın *Sağ kol* kabilelerinin başında *Kayı*'lar gelmektedir. Bunlara sair *Oğuz* kabilelerinin üstünde bir yer veren bu eski an'aneyi göz önünde tutan P. Wittek, "âhır zamanda hâkanlığın *Kayı*'lara geçeceği," hakkında *Dede Korkut Kitabı*'nın başlangıcında mevcut rivayeti bile *eski bir an'ane* olarak kabûl ediyor¹. Hâlbuki bu fıkrayı, bu kitapdaki rivayetleri O s m a n l ı l a r devrinde

manlı hükümdarlarını — daha J. Marquart'tan asırlarca evvel — *moğol* addettiğini sanmak, onun bu mecazî ifadesini anlamamak olur.

¹ P. Wittek, *Deux chapitres de l'histoire des Turcs de Roum*, S. 303, Not 1. *Oğuz* an'anesine ait sair kaynaklarda tesadüf edilmeyen bu *kehânet*e yalnız burada tesadüf edilmesi, osmanlı devrinde tesbit edilmiş olan bu rivayetin, sırf hânedâna hoş görünmek için uydurulmuş olduğunu açıkça anlatmaktadır. Biz bu rivayeti, sonradan, XV. asırda Edirneli Rûhî'nin tarihinde buluyoruz ki, bunun da *Dede Korkut Kitabı*'ndan alınmış olması pek tabiidir: «Korkut Ata'dan nakil ederler ki demiş imiş ki: hanlık *Oğuz Han* vasiyeti mucibince âhir *Kay Han* evlâdına düşse gerektir». *Rûhî tarihi*'nden istifade ettiğini aşağıda da söylemiş olduğumuz *Müneccimbaşı* (S. 295, not 3) da bu rivayeti nakletmektedir: «Türkmen kabâili beyninde Korkut Ata nam bir ehl-i hâl aziz vardı; birgün buyurdu ki: saltanat âkıbet *Oğuz Han*'ın vasiyeti üzere oğlu *Kay Han* evlâdına nakledip ilâ-âhır'üz-zaman berdevâm olur» (C. III, S. 267). Re ş î d e d d î n'de ve A b ' u l - G â z ' i ' d e bulunmayan bu rivayetin, sonradan O s m a n l ı l a r z a m a n ı n d a uydurulmuş olduğuna, bunlar da ayrıca birer delil teşkil edebilir.

toplayan meçhûl toplayıcının bir ilâvesi gibi kabûl etmek, bence, daha doğrudur. Her ne olursa olsun, P. Wittek'in bu mülâhazalarına karşı, "Osmanlılar'ın *Qayı*'lardan olması," nazariyesini şu delillerle müdafaa edebiliriz :

I. Oğuz an'anesinde, *Qayı*'ların birinci mevki işgal ettikleri muhakkaktır. P. Wittek'in bu hususta ileri sürdüğü delillere ilâve olarak, eski türkmen menkabelerini ihtiva eden *Şecere-i Terâkime*'de, bu boya mensup birçok — tabii, *menkabevî* — hükümdarlar'dan bahis edildiğini de söyleyebiliriz.¹ Lâkin bütün bunlara rağmen, yine Oğuz an'anesi'nde, "hükümdarların, *Qayı*'lardan başka birtakım boylardan da yetiştikleri," telâkkısının mevcudiyetini, Reşîdeddîn'in ifadesinden anladığımız gibi², yine *Şecere-i Terâkime*'deki birtakım menkabevî türk hanları arasında meselâ *Şalur*'lardan yetişenleri de görüyoruz. Eğer osmanlı padişahları, kendilerine, devletin kuruluşundan bir asır sonra, yalandan bir *silsilenâme* uydurmak isteselerdi, yalnız Anadolu'da değil bütün *Yakın-Şark* türk ve islâm dünyasında *Sultanlar sülâlesi* olarak telâkkıy edilen Selçuklu hânedânını yetiştirmiş bulunan *Qınık* kabilesine mensup olduklarını iddia etmezler mi idi³? Bundan başka, *Oğuz*'ların menkabevî cedleri Oğuz Han'a kadar çıkarılan ve göçebe türkmen kabileleri arasında — meselâ *Hazar-ötesi*'ndeki *Türkmenler*'de— asırlarca türlü türlü

¹ Tumansky tercümesine ve basılmış metne bakınız.

² Reşîdeddîn'in şu ifadesi «و پادشاهان از نژاد اوغوز از پنج پسر بوده اند، نخست قای، یعنی «Oğuz padişahlarının, başta *Qayı* olmak üzere, *Begdili*, *Avşar*, *İmur*, *Yazır* kabilelerinden yetiştiği» iddiası, «tarihi hakikatten ziyade an'aneye dayanan» bir rivayet gibi telâkkıy olunabilir. Selçukluları yetiştiren *Qınık* kabilesinden bahsettiği gibi, yukarıdaki ifadesinden sonra *Salgur*'lardan da bahseden Reşîdeddîn'in bu *tenâkuz*'unu, yukarda (S.270, Not 1) da söylemiş olduğumuz gibi, başka suretle iyzah, imkânsızdır. Daha sonra, *Baharlu* kabilesinin Baranlı şubesinden Kara-Koyunlu, ve *Bayındur* kabilesinden de Ak-Koyunlu sülâlelerinin çıkması, bu gibi an'anelerin fi'li hiçbir kıymeti olmadığını açıkça göstermektedir. Herhâlde, Osmanlıların, kendilerini —hiç aslı ve esası olmadan— *Qayı*'lara isnad etmeleri için, ortada hiçbir sebep ve zarûret bulunmadığı muhakkaktır.

³ Selçuklu sultanları'nın, bütün Oğuz kabileleri üzerinde *hâkimiyet* iddia ettiklerini, daha Tuğrul Bey zamanından başlayarak, gördüğümüz gibi, Oğuz kabilelerinin de —hattâ Sancar'a karşı muvaffakiyetli bir ısyan yaparak onu esir ettikleri esnada bile— bu hâkimiyeti, nazârî bile olsa, kabûl ettiklerini, ve bunun mahiyetini yukarıda söylemiştik (S. 272 ve sonrası).

şekillerde devam eden bu *silsilenâme*'lerin, zannolunduğu gibi sadece hükümdar ailesine değil, bütün bir kabiyleye ait olduğu da aslâ unutulmamalıdır. Demek oluyor ki, osmanlı sülâlesi'nin *Qayı Han*'a çıkarılan jenealojisi, yalnız bu hânedâna değil, onun mensup olduğu *Qayı* kabiylesine aittir. Eğer Osmanlılar bunu hiç yoktan uydurmuş olsalardı, o sırada *Anadolu*'da bulunan *Qayı* aşiyretine mensup oymaklar, hattâ diğer aşiyretler buna inanmıyacaklardı. Çünkü, XV. asır başlarında *Anadolu*'da, henüz kabiyle an'anelerini saklıyan göçebe kabiyleler pek çoktu; ve bunlardan yerleşik hayata geçüp köyler kuranlar, hattâ şehirlerde ve kasabalarda yerleşmiş olanlar, arasında da kabiyle an'aneleri henüz canlı idi: Sivas Sultanı *Qâzî Burhâneddîn*, kaç nesildenberi şehir hayatına geçmiş bir aileye mensup olmasına rağmen, dedelerinin *Salur*'lardan olduğunu pek iyi biliyordu¹. Bütün bu şartlar dairesinde, eğer bir kabiyle an'anesine dayanmamış olsa, Osmanlılar'ın *Qayı*'lara mensubiyet dâvâsında bulunmalarına hiç imkân olmadığı gibi, böyle bir imkân mevcut olduğu kabul edilse bile, bu takdirde de meselâ *Qınık*'lar gibi — saltanatlarını daha fazla meşrû gösterecek — bir kabiyleyi seçmemelerine bir sebep yoktu.

II. Osmanlılar'ın, devletin kuruluşundan hemen bir asır sonra, kendilerini *Qayı*'lara çıkaran bir silsilenâme uydurmalarının sebepleri ne olabilir? Bu hususta şunlar hatıra gelmektedir:(1) Hâkimiyetleri altındaki sâhalarda yaşayan Oğuz kabiyleleri üzerindeki saltanatlarının kabiyle an'anelerine uygun olduğunu göstermek. (2) Osmanlı hudutları dışındaki Oğuz kabiyleleri arasında kendilerine karşı bir sevgi yaratmak. (3) Bütün bu gibi amelî menfaat düşüncelerinin üstünde, o esnada osmanlı sarayında ve yüksek sınıflar arasında moda olan edebî ve fikrî ceryanların te'siri ile, kendilerini böyle asil bir kabiyleye mensup saydırmak. Bu ihtimâllerden hangisi veya hangileri te'sir etmiş olursa olsun, hemen hemen muhakkak olan bir şey varsa, o da XV. asır başında *Anadolu*'da *tribal* mahiyette urf ve an'anelerin canlılığı'dır. Bu devirde osmanlı sarayında eski Oğuz an'anelerine ait eserlere kıymet verilmesi yâni bir millî romantizm'in uyanma-

¹ *Azîz b. Ardşîr-i Astarâbâdî, Bezm-ü-Rezm, İstanbul 1928, S. 42-43.*

sı da, ancak bu suretle izzah olunabilir. Muhtelif unsurlara mensup ve kemmiyetçe çokluk hıristiyan tebeaya malik olan osmanlı devleti'nin siyasî bünyesi, bir taraftan—eski *gulâm* yâni *memlûk* sisteminin, demoğrafik vaziyete ve iktisadî iycaplara büyük mehâretle uydurulmuş bir şekli olan—*devşirme* usûlünün tatbiykı, diğer taraftan da, hıristiyanlıktan dönme kölelerin en yüksek mevkilere geçirilerek eski Türk beyzâdeleri'nin yerlerini tutmaları sayesinde, muhtelif unsurlara dayanan *mutlakîyetçi bir monarşi* şeklini almağa başladığı bir sırada, eski Oğuz an'anelerini canlandıran millî bir romantizm'in inkişafı, birdenbire çok garip görünebilir. Lâkin, hakikatte, bunu pek tabii bulmak lâzımdır: Ankara hezîmetinden ve şehzâdeler kavgasından sonra, tıpkı babası gibi *merkezîyetçi devlet* sistemini kuvvetlendirmeğe çalışan Murad II., bunun tatbiykatından memnun kalmayan türk halkına ve aşiyret beylerine bir nevi ta'vîz olmak üzere, menşe'i daha XIV. asır sonlarına çıkan bu romantizm hareketini himaye ediyordu. Yazıcıoğlu'nun *İbn Bibî tarihi*'nden tercüme ettiği parçalar arasına, Oğuz an'anesine ait olarak—kısmen Râven'd'den, kısmen de Reşideddin'den aldığı—birtakım şeyleri koyması, ve ayrıca, Selçuklular'ın büyük ricalinden bâzılarının *Kayı*'lardan olduğunu tasrih etmesi¹, bâzı sikkeler üzerine *Kayı tamgası* konulması, hep bu temayülün bir netîcesidir. Bu an'enenin, osmanlı tarihçileri arasında olduğu gibi, osmanlı saray'ında da devam ettiği, XVI. asırda hükümdarlara mahsus hayvanlara *Kayı tamgası* vurulduğu hakkında şehnâme'ci Loğman'da tesadüf ettiğimiz bir kayıt-

¹ T. Houtsma tarafından neşir edilen *Recueil de textes relatifs à l'histoire des Seldjucides*, I-IV, (Leide, 1886-1902) külliyatının üçüncüsü olarak çıkarılan metne bakınız. Burada, meselâ büyük emir Hüsameddin Çoban Bey gibi bâzı mühim şahsiyetlerin *Kayı*'lardan olduğunun tasrih edilmesi, Selçuklu ordusundan bahsedilirken buna dahil birtakım kabiyle kuvvetlerinin mevcudiyetinin söylenmesi, bâzı sâhalarda bâzı kabiylelerin bulunduğuna dair kayıtlara tesadüf olunması, acaba müellifin uydurduğu şeyler midir? Buna esas olan *İbn-Bibî*'de *Ağaçeri* ve *Çepni*'ler hakkındaki pek mahdut birkaç kayıt bir tarafa bırakılırsa, ne *tribal* an'anelerin, ne de kabiyle isimlerinin bulunmadığı mâlûmdur. Bu vaziyet karşısında, yeni vesikalarla te'yit edilinceye kadar, bu ilâveler hakkında şüpheli davranmak zaruridir. Mamafî, asıl *İbn-Bibî* metninde de, Anadolu Selçuklularının ordularında, «Oğuz kabiyleleri'nin bulunduğunu» gösteren mühim kayıtlara tesadüf edilmektedir (S. 285). Yazıcıoğlu'nun, bu eseri tercüme ederken, *Anadolu*'ya ait sair bâzı kaynaklardan dahi istifade etmiş olması imkânsız değildir.

tan pek iyi anlaşılıyor¹.

III. XV. asır başlarında osmanlı sarayı'nda kuvvetle mevcut olduğunu gördüğümüz bu *Kayı an'anesi*, ister tarihî bir esasa dayansın ister dayanmasın, bize şu hakikati gösteriyor: bu devirde Anadolu Türkleri arasında ve göçebe Türkmenler'de, Oğuz an'aneleri henüz kuvvetini muhafaza ederek yaşamaktadır. Göçebe Türkmenler arasında bu gibi an'anelerin ve menkabevî mahiyette birtakım rivayetlerin ve jenealojilerin nasıl devam ettiği, eserlerini yazmak için bu ağız rivayetlerinden istifade etmiş olan Abû'l- Gâzî'nin sarih ifadelerinden açıkca anlaşıldığı gibi, türk etnoğrafyası hakkındaki bilgilerimiz de bunu te'yit etmektedir. XV. asır başlarında, *Anadolu*'nun coğrafi bakımdan bu hayat şekline uygun sâhalarında, göçebe —daha doğrusu yarı göçebe— Türkmen kabilelerinin ne kadar çok ve kuvvetli olduklarını, tarihî kaynaklar sayesinde, pek iyi bildiğimiz gibi, bunlar arasında *tribal* urflerin devam ettiğine ait delillere de malik bulunuyoruz: Abdülkadir İnan'ın bu husustaki güzel bir tetkiki, bu mühim mes'eleyi oldukça aydınlatmıştı².

Buna ilâve olarak, kabile *jenealoji*'lerinin unutulmadığını gösteren birtakım deliller daha gösterebiliriz: osmanlı müverrihi Edirneli Rûhî'nin —sonradan Müneccimbaşı tarafından biraz ilâve suretiyle nakledilen— bir fıkrasına göre, Sultan Gıyâseddin Keyhüsrev, 675 de *Haşır-oğlu* fitnesini bastırdıktan sonra, uc beylerinin sadâkatini te'min maksadiyle, onlardan rehîneler almış; bu arada Ertuğrul da Osman'ın oğullarından birini Sultan'a yollamış; bir müddet *Kahta* kalesinde hapis edilen bu çocuk, sonra oradan çıkarılmış ve kendisine *Pığı* nahiyesi tımar suretiyle verilmiş; Yıldırım Bayezîd *Malatya*'ya geldiği zaman, bunun torunlarından Halil (Haylî), Bayat ve Ahmed beyler gelüp “akraba olduklarını,, bildirmişler ve hükümdarın ihsanlarına mazhar olmuşlar³.

¹ Eski Top-Kapı sarayı kütüphanesindeki meşhur *Hünernâme* nüshasında. Kabile tamgalarının bu işte dahi kullanıldığı hakkında Maḥmûd Kâşğarî'nin ifadesi ve umumiyetle türk etnoğrafyası hakkındaki mâlûmatımız, bununla yeniden te'yit edilmiş oluyor.

² *Orun ve Ülüş mes'alesi*, Türk Hukuk ve İktisad Tarihi Mecmuası, C. I, İstanbul 1931, S. 121-131.

³ Edirneli Rûhî ve eseri hakkında J. H. Mordtmann'ın şu mühim mekalesine bakınız: *Rûhî Edrenewî*, Mitteilungen zur Osmanischen Geschichte, Band II, Heft 1-2, Hannover 1925, S. 129-136.

İkinci bir delil daha: osmanlı müverrihi S ü k r ü l l â h, (H. 852) de Murad II. tarafından sefir sıfatıyla *Kara-Koyunlu* hükümdarı M f r z a C i h a n ş â h'a gönderildiği zaman, bu hükümdar, osmanlı padişahıyla akraba olduğunu söylemiş, ve iddiasını te'yit için, maiyetindeki تاریخ خوان yani tarih okuyucusu Mevlânâ İsmâîl'i çağırtrmış, ve oğuz şeceresine ait uygur alfabesiyle yazılı bir *Oğuz tarihi* getirterek ona okutmuştu¹. Yukarıda söylediğimiz gibi, K â z î B u r h â n e d d î n'in *Salur*'lardan olduğunu unutmaması, sonra, Â ş ı k p a ş a z â d e 'nin —hiç şüphesiz, a ğ ı z rivayetlerine dayanarak— *Kilikya* türkmen kabileyelerinin, Osmanlılar'ın menkabevi ceddî S ü l e y m a n Ş â h'ın ölümünden sonra, başka kabilelerden ayrılarak *Çukurova*'ya geldikleri, ve o zaman Y ü r e g i r'in bunların başında bulunarak diğerlerine kışlaklar tahsis ettiği hakkındaki ifadesi² de, bu fikrimizi te'yit etmektedir. Jenealojik kabile an'anelerinin, yalnız kabile ihtiyarları değil hattâ o kabilelerden yetmişmiş h ü k ü m d a r l a r arasında bile, bu kadar canlı ve ehemmiyetli olduğu bir asırda, osmanlı padişahları'nın, mensup olmadıkları bir kabileye ait yalan bir *silsilenâme* tertip ettirmelerine i m k â n olamayacağı, ve hattâ buna l ü z u m da olmadığı, meydandadır. Çünkü, bütün Oğuz kabileleri, zikrettiğimiz misâllerden anlaşılacağı gibi, yalnız kendilerinin değil diğer kabilelerin *silsilenâme*'lerini de pek iyi bilmekte idiler. Oğuzlar'a mensup oldukları umumiyetle kabûl edilen O s m a n l ı l a r'ın, XV. asırda *Kayı* an'anesine ehemmiyet vermeleri, bunun birdenbire uydurulmuş olduğuna değil, olsa olsa, eski zamanlardanberi mevcut bir an'enenin tekrar canlandırıldığına delil olabilir.

¹ Bu mühim fıkrayı, iptida *İlk Mutasavvıflar*'da —(Nuruosmaniye kütüphanesi, No. 3059) daki farsca *Behcet'üt Tevârih*'den iktibas ederek— neşir etmiş idim (S. 278). Bu eserin 1939 da çıkan türkce tercümesinde, bu parçanın çevrilişinde küçük bir yanlışlık vardır. Doğrusu, yukarıda yazdığımız şekildedir. XIV-XV. asırlarda birçok türk saraylarında «hükümdarlara tarih okuyan ve onların devrine ait vak'aları zapteden» hususî me'murlar bulunduğunu biliyoruz. *Cihanşâh*'ın kuvvetli bir edebî kültür sahibi olduğunu düşünürsek, kendi sülâlesinin ve umumiyetle Oğuzlar'ın millî an'anelerine ve tarihlerine alâka göstermesinin sebebini daha iyi anlarız. Bu münasebetle, Timur'un maiyyetinde, hükümdarın vak'alarını *uygur yazısı* ile zabta me'mur *bağşi*'ler (bu kelime hakkında *İslâm Ansiklopedisi*'ndeki mekalemize bakınız) bulunduğu hakkında Ş e r e f e d d î n Y e z d î n'in ifadesini hatırlatalım.

² *Âşıkpaşazâde Tarihi*, Â l i B e y neşri, İstanbul 1332, S. 225.

IV. elimizde “Osmanlılar’ın hangi kabileyeye mensup olduklarına,, ait XIV. asırda mevcut rivayetleri tesbit eden eski tarihf eserler bulunmadığı için, “*Kayı an’anesi*’nin XV. asırda birdenbire ortaya çıktığı,, tarzında bir mutalea ileri sürmek, aslâ doğru değildir. Yalnız A h m e d î’nin meşhur eserine dayanarak, XV. asırdan evvel böyle bir an’anenin bulunmadığını kestirip atmak, elimizde XIV. asıra ait sair kaynakların bulunmaması—yahut henüz, ele geçmemesi—dolayısıyla, ilmî ihtiyata tamamiyle aykırı ve indî bir hareket olur. Bundan başka, biraz evvel anlattığımız veçhile, *Anadolu*’da o sıralarda yaşadığı muhakkak olan jenealojik an’anelere zıt düşecek böyle uydurma bir şecere tertibi de, her bakımdan, imkânsız ve mânâsızdı. P. W i t t e k, belki de A h m e d î’den başlayarak muhtelif osmanlı kroniklerinde *Kayı*’lar yerine sadece *Oğuzlar*’dan bahsedilmesini, kuvvetli bir delil gibi kullanmak istiyor. Hâlbuki, yukarıda kısaca işaret ettiğimiz gibi, bu da doğru değildir: Osmanlılar’ın *Oğuzlar*’dan olduğunu yazan tarihçilerin bu ifadesi, hiçbir suretle, bunların *Kayı*’lardan olmadığını göstermez. Herhâlde şurasını da unutmamak lâzımdır ki, “*Kayı menşei*,, rivayetinin çok kuvvet kazanmış olduğu XV. asırda bile, birtakım kronikçiler bu rivâyeti kayda lüzum görmeyerek, sâdece “Osmanlılar’ın *Oğuzlar*’dan olduğunu,, söylemekle iktifa eylemişler, hattâ *Düstürnâme*’de olduğu gibi, muhaceret mes’elesi hakkında da, türlü efsanelerle karışık garip rivâyetler kaydetmişlerdir. S u l t a n C e m’in emri ile vücade gelen iki mühim eserden birinde, yâni *Câm-ı Cem-Âyîn*’de bu *Kayı an’anesi* zikredildiği hâlde, *Saltuqnâme*’de b ü s b ü t ü n başka bir rivayete yer verilmiştir¹. Eğer osmanlı hükûmdarları, kendileri için yalan bir şecere uydursalardı, “hiç olmazsa saraya mensup tarihçilerde aynı rivayetin mevcut olması,, iycap ederdi. Demek oluyor ki, M u r a d II. veya Fâtih devirlerinde *resmî bir silsilenâme* uydurulduğu ihtimali, hemen hemen vârit değildir. İşte gerek bu m ü l â h a z a l a r gerek toponimi tetkîyklarının verdiği sârih netfceler karşısında, Osmanlılar’ın, *Kayı* âşiyretinin uclarda yaşayan küçük bir parçasına mensup olduğu, çok kuvvetli bir ihtimâlle, söylenebilir.

V. Yalnız “kaynakların filolojik tenkiydi,,ne değil “H o r â s â n’ dan B i z a n s h u d u t l a r ı’na kadar bütün *Yakın-Şark*’ın XI-XIV.

¹ Yukarıda (S. 287, Not 1) verilen izahatı hatırlayınız.

asırlardaki her türlü hayat şartlarını göz önünde tutan tariht bir anlayış,,a ve *toponimi*'ye dayanarak yaptığımız objektif tetkiklerin neticesi, işte bundan ibarettir. Yalnız, bu tetkikiimize son vermeden evvel, P. Wittek'in kısaca ortaya atıp üzerinde fazla durmadığı çok mühim diğer bir mes'eleye de temas etmek istiyorum: bu kıymetli tarihçi, yalnız, "osmanlılar'ın *Kayı*'lardan olmadığı,, iddiasını ileri sürmekle kalmayarak, "osmanlı devletinin ilk çekirdeğini bir Oğuz kabilesinin—yahut bir kabileyle parçasının—teşkil etmiş olduğu,, hakkındaki fikrimi de tenkiyd ediyor; onun bu hususta dayandığı iki delilden birincisi, birbirine aykırı osmanlı *jenealoji*'lerinin XV. asırda uydurulmuş olması, ikincisi de, A h m e d f'de yalnız *hudut gâzileri*'nden ve osmanlılar'ın da bunlara mensup olmalarından bahsedilerek, herhangi bir *tribal menşe*'e delâlet edecek başka hiçbir kaydın bulunmamasıdır.

P. Wittek'in bu mutaleasını tahlil ve tenkiyde girişmeden evvel bilhassa şunu söylemeliyim ki, Ertuğrul'un ve sonra O s m a n'ın maiyetinde Bizans uclarında yaşayan küçük ve zayıf bir âşiyret parçasının osmanlı devleti için *ilk çekirdeği* teşkil ettiğini ifade ederken, bunun, sonradan, kurulan devletin siyasi bünyesi üzerinde hiçbir suretle müessir olmadığını, yâni, osmanlı devletinin, daha siyasi tekâmülünün ilk safhalarında bile, *tribal* bir mahiyet arzemediğini, açıkca söylemişim; ve bu küçük kabileyle parçasının rölünü, "içlerinden bir devlet kurucusu çıkarmak ve başlangıçta ona bir destek teşkil etmek gibi, biraz da tesadüfe bağlı bir şey,, olarak tavsif etmişim. Hattâ, *Kayı*'ları Moğol sanan J. M a r q u a r t'ın, *Osmanlılar'ın psikolojisi* hakkında bundan düşm a n c a netfeler çıkarmasını, ve J. N e m e t h'in de bâzı filolojik istidlâllerde bulunmasını, şiddetle tenkiyd etmişim¹. Bundan başka, Osmanlılar'ın etnik menşei ve muhaceretleri mes'elelerinin "osmanlı imparatorluğu'nun kuruluşunu anlamak için e s a s m â h i y e t t e mes'eleler olmadığını,, bilhassa tasrih ederek, bunu anlayabilmek için herşeyden evvel "uclar'ın dahilî hayatını, oradaki içtimaî şartları, dinî, iktisadî ve siyasi âmilleri öğrenmeğe ihtiyaç olduğunu,, söylemiş, ve böylece, o zamana kadar tetkiyk edilmek şöyle dursun hattâ birer *problem* olarak açıkca ortaya konmamış mes'eleleri de izyah etmişim². O s m a n'ı

¹ Fuad Köprülü *Anadolulu'da İslâmiyet*, S. 81.

² Fuad Köprülü, *Les Origines de l'Empire ottoman*, S. 85.

“hudutlarda yaşayan küçük bir aşiyretin reisi,, olarak kabûl ederken, kabiyleler arasında birbirinden farklı şekillerde mevcut menkabevî jenealojilerin ve riyayetlerin, sonraki osmanlı kronikcilerinin ellerinde aldığı şekillere, pek tabii, tarihî bir mahiyet isnad etmiş olamazdım. O hâlde, beni bu kanaate sevkeden asıl sebepler ne idi ? Kitabımın çok dar çerçevesi içinde, sair birçok mes'eleler gibi, ayrıca izyaha imkân bulamadığım ve sadece netfcelerini anlatmakla iktifa ettiğim bu düşünceleri, şimdi burada sırası gelmiş iken —yine kısaca — izyah edeyim :

Kitabımda, Osman'ın, Ertuğrul'un “ asıl oğlu,, olmayıp “göçebe olmayan ve sünñl islam akıydelerine bağlı bulunan yerleşik unsura mensup bir şahsiyet olduğunu,, ileri süren bâzı garip fikirlerin tamamıyla esassızlığını söylerken de ¹, bu gibi düşüncelerin neden ileri geldiğini tahlile imkân bulamamıştım. Bir devlet kurmak için *yerleşik* bir unsurun *göçebe* bir unsurdan daha elverişli bir vaziyette olduğunu, ve esasen osmanlı devletinin, daha başlangıcındanberi, *tribal* bir mahiyet göstermediğini göz önüne alan bâzı tarihçiler, bu devletin kuruluşu *muammâ*'sına böyle bir *hal çaresi* bulmak istemişlerdi. P. Wittek de “ osmanlı devletinin *tribal* menş'eden gelmediğini,, iddia ederken, belki aynı düşünceye kapılmış olmalıdır. Lâkin, ne bu tarihî mülâhazanın, ne de ilk kaynakların mahiyeti hakkında filolojik tenkıyd'lerden çıkan netfcelerin, benim ileri sürdüğüm fikri çürütmeğe kâfi gelmediğini, şimdi ortaya koyacağım bâzı deliller ve mülâhazalar, çok açık bir surette gösterecektir.

Bütün XV. asır osmanlı kroniklerinin, Osmanlılar'ın menşeinin *yarı göçebe* küçük bir Oğuz kabiylesine isnad ettiklerini düşünür ve Ortaçağ'da kurulan birçok türk ve moğol devletlerinin *tribal* menşei hakkındaki kat'î bilgilerimizi de göz önüne alırsak, bunu reddetmek için hiçbir sebep bulunmadığını derhâl anlarız: Büyük Selçuklu imparatorluğu'ndan başlayarak, Artukoğulları, *Fars*'daki *Salur* (Salgur) devleti, *Cengiz* imparatorluğu, buna en mühim misâllerdir; *Anadolu*'da da, yine uclarda yaşayan bir *Auşar* şûbesi tarafından teşkil edilen ve uzun zamanlar *Anadolu Beylikleri*'nin en kuvvetlisi olan *Karaman-*

¹ J. H. Kramers, *Wer War Osman ?*, Acta Orientalia, Vol. VI. 1927, S. 242 - 254.

l ı l a r ı da, diğ er bir misâl olarak, gösterebiliriz. Bu siyasi teşekkül-lerden bâzıları, *hukukî* bakımdan, ilk devirlerinde gösterdikleri *tribal* mahiyeti sonradan terk ettikleri hâlde, bâzıları, inkırazlarına kadar, bu karakteri muhafaza etmişlerdir. Bunlardan her birinin siyasi tekâmülleri üzerinde müessir olan muhtelif *tarihî âmiller* gözden geçirilirse, bu ayrılıkların sebepleri ve neticeleri kolayca anlaşılır. Osmanlılar'a gelince, bunların ilk zamanlarda yarı göçebe hayatı sürdürdükleri, yâni yaylak ve kışlakları olduğu, *Âşıkpaşazâde*'nin *Bilecik* fethi hakkında verdiği tafsilâttan pek iyi istidlâl olunmaktadır¹. Ancak, hemen ilâve edeyim ki, bu rivayetin *tarihî* olmaktan ziyade *menkabevî* bir mahiyeti olduğunu, hattâ, bunun esasını teşkil eden "herhangi bir kaleye hiyle ile asker sokarak, bir baskın neticesinde orayı zaptetmek,, motifinin, Şark'ta ve Garp'ta türlü türlü şekilleri (*variante*) bulunan ve XVII. asır islâm müelliflerine kadar birçok kroniklerde tesadüf olunan çok eski ve çok yayılmış bir *masal mevzûu* olduğunu bilmez değilim². Bununla beraber, XIV. asır osmanlı an'anelerini çok iyi bildiği muhakkak olan *Âşıkpaşazâde*'nin büyük bir safvetle anlattığı bu *masal*'dan, "Osman Gâzî'nin, *yarı göçebe* hayatı süren küçük bir aşiyretin başında bulunduğu,, neticesini çıkarmak, hiç de hatâlı bir istidlâl sayılamaz.

İşte ben Osman Gâzî'yi, sair birtakım küçük uç beyleri gibi "Bizans hudutlarında yaşayan ehemmiyetsiz bir *Kayı* oymağının beyi,, olarak kabûl ederken, bütün bu gibi delillere istinat ediyordum. Lâkin, vaktiyle de ısrarla söylemiş olduğum gibi, devletin kuruluşunda, bunun hemen hiçbir te'siri olmamış, ve *Osmanlı Beyliği*'nin siyasi tekâmülünde, hattâ ilk safhalarda bile, hiçbir *tribal te'sir* kendini göstermemiştir. İşte bundan dolayıdır ki, imparatorluğun kuruluşundaki maddî ve mânevî her türlü âmilleri birer birer tetkik ederken, bu büyük hâdisede hiçbir rölü olmayan bu *tribal menşe'* mes'alesinin ehemmiyetsizliğini açıkca tebarüz ettirmekten hiç çekinmemiştim. Bu küçük tetkikın neşrinden

¹ *Âşıkpaşazâde Tarihi*, *Âli Bey* neşri, S. 15-16. Osmanlılar'ın menşe'leri hakkındaki türlü türlü rivayetlerden, bunların yarı göçebe hayatı geçirmekte oldukları, pek açık olarak anlaşılacaktır.

² *Tarihî* bir mes'ele olmaktan ziyade, eski bir destan motifi olarak dikkate lâyık olan bu mevzû hakkında ayrı bir küçük tetkik neşredeceğim için, burada bunun üzerinde durmaya lüzum görmedim.

sonra, *Osmanlı imparatorluğu*'nun etnik menşei hususunda hâlâ ihtilâf mevzûu olan birtakım mes'elelerin ve birtakım hayâlî nazariyelerin mahiyetleri ve tarihî değerleri artık tamamiyle aydınlanmıştır ümidindeyim.

Son bir mutalea daha: Osmanlılar'ın mensup oldukları Oğuz kabilelerinin "Moğol istiyâsı önünde XIII. asırda *Horâsân*'dan *Anadolu*'ya muhacereti," hakkındaki eski menkabevi riyayete tarihî bir mahiyet isnad ederek, bunu, *Hwârizmşâhlar* devletinin son yıkılma safhalarıyla alâkalı bulan bâzı garp müelliflerinin, Osmanlılar'ı—*Hwârizmşâhlar* ordusunda çok ehemmiyetli bir unsur olan—*Kanglı* kabilelerine mensup saymalarının, hiçbir tarihî esasa dayanmadığını ayrıca izyaha hiç lüzum görmüyorum. Çünkü, Osmanlılar'ın menşei hakkında eski kroniklerde zikredilen türlü türlü rivayetler arasında böyle bir şeye hiç tesadüf edilmediği gibi, osmanlı tarihinin ciddi mütehassısları arasında da hiçbir zaman böyle bir iddiada bulunan olmamış, hattâ H. A. Gibbons "Osmanlılar'ın *Hwârizmşâhlar*'la münasebetleri hakkında tarihî kaynaklarda hiçbir kayda tesadüf edilmediğini," daha yıllarca evvel, pek haklı olarak söylemiştir¹.

¹ H. A. Gibbons, *Osmanlı imparatorluğunun Kuruluşu*, türkçe tercümesi, S. 241. Osmanlılar'ı, *Kanglı* kabilelerine mensup saymak isteyenlerin, nasıl çocukca bir istidlâl neticesinde bu iddiayı ileri sürdüklerini yukarıda söyledim. Hâlbuki, Gibbons'un yaptığı gibi basit bir tenkiyd, yâni *Nasawî*'nin Fransızcaya tercüme edilmiş olan *Celâleddin Hwârizmşâh tarihi*'nin tetkikiyle bile, *Hwârizmşâhlar*la Osmanlılar arasında hiçbir alâka bulunmadığını isbat edebilirdi (bu hususta yukarıda S. 281 - 282 de verdiğimiz izyaha bakınız). Osmanlıları *Kang*'lardan saymak isteyenler, şark dillerini bilmedikleri için osmanlı tarihi hakkında asıl kaynaklardan istifade edemeyen, ve ancak «mahdut ve ekseriyetle yanlış» tercüme üzerine çalışan —meselâ *Léon Cahun* gibi— alelâde müelliflerdir. Son yıllarda bu iddianın, mütehassıs bir tarihçi değil fakat çok zeki ve iltikatçı bir muharrir olan *René Grousset* tarafından ileri sürüldüğünü gördük (*Histoire de l'Asie*, Paris 1920, Vol. I, S. 273-274; Vol. III, S. 423). *Ferdinand Lot* gibi büyük bir Ortaçağ mütehassısının —meselâ *İslâm Ansiklopedisi* yahut benim *Osmanlı imparatorluğunun Menş'eleri* gibi en yeni ve en sağlam me'hazler meydanda dururken — kendisine tamamiyle yabancı olan bu mes'elede *R. Grousset*'ye aldanarak aynı yanlışlığı tekrarlaması, çok gariptir (*Les Invasions Barbares*, Paris 1937, Vol. II, S. 121). *F. Grenard*, «Osmanlılar'ın *Kayığ*'lardan olduğunu», benim adı geçen kitabıma dayanarak söylemekle beraber, yine bu eski an'anedin büsbütün ayrılamayarak, *Kayığ*'ları «*Hwârizmşâhlar*'a mensup» saymakta devam etmiştir (*Grandeur et décadence de l'Asie*, Paris 1939, S. 39) ki, bunun yanlışlığı yukarıda gösterilmiştir.

X.

BU TETKİYKLERDEN ELDE EDİLEN NETİYCELER

Osmanlılar'ın etnik menşeler'i ve osmanlı devletinin ilk kuruluş safhaları ile uğraşan mütehassısların dışında, umumiyetle okuyucular için oldukça uzun ve yorucu bir mahiyet alan, ve arasıra, mevzu ile yakından alâkalı olmasına rağmen şimdiye kadar hiç düşünülmemiş birtakım esaslı *tarihî mes'eleler*'e de temas etmek mecburiyetinde kalan, bu yazımızı bitirirken, bütün bu tahlillerden, tenkıydlerden, münakaşalardan elde edilen müsbet netiyceleeri, bir defa daha umumî surette hulâsa etmeyi faydalı buluyoruz. Vardığımız başlıca netiyeceler, şimdilik şunlardır :

1). Osmanlı sülâlesi, Oğuzlar'ın *Kayı* boyuna mensup küçük bi aşiyret parçasının başında bulunan Osman tarafından kurulmuştur; ve bunu red etmek için (*P. Wittek nazariyesi*) ortada hiçbir tarihî sebep yoktur. Bu *Kayı*'ların, XI. asırda türk âleminin şark uclarında yaşayan Moğol cinsinden *Kay*'larla aynı etnik zümreye mensup olması iddiası (*Marquart nazariyesi*) tamamiyle esasız olduğu gibi, bu *Kay*'ların XII. asırda Kara-Hıtaylar'ın hâkimiyetleri esnasında *Mâverâünnehir*'e gelerek sonradan *Horâsân*'a geçtikleri, ve Osmanlılar'ın mensup buldukları *Kayı*'ların işte bunlar olduğu iddiası da (*Z. V. Togan nazariyesi*) hiçbir esasa dayanmaz.

2). *Kayı*'lar, *Anadolu*'nun ilk fethi sıralarından başlayarak, sair birtakım Oğuz boylarıyla beraber buraya gelmişler, ve kendilerine mensup olan Artuk-oğulları devletinin kuruluşunda mühim bir röl oynamışlardır. Bunların, sonradan, *Anadolu*'nun cenub-şarki sâhalarına ve bilhassa merkez ve şimâl-garbf sâhalarına gelip yavaş yavaş yerleştikleri anlaşılıyor. *Horâsân*'da bunların çok ehemmiyetsiz bâzı oymakları kalmış, ve küçük bir grup da *Şimalî-Azerbaycan*'da yerleşmiştir. XVI. asırda *Anadolu*'da henüz yarı göçebe hayatı süren küçük bir *Kayı* oymağına tesadüf edilmesi, bunların o asra kadar hemen umumiyetle toprağa yerleşmiş olduklarına, açık bir delildir.

3). *Kayı*'ların, XIII. asrın ilk on yıllarında, büyük Moğol istiyâsı önünde *Horâsân*'dan kaçarak *Anadolu*'ya geldikleri rivayeti (*an'aneci nazariye*), osmanlı kronikcilerinin uydurdukları bir masal

dan ibarettir. Türlü türlü şekilleri bulunan bu rivayette, Selçuklular devrindeki ilk Oğuz muhaceretleri'nin hâtrasını saklayan izlere de tesadüf olunuyor.

4). Osman'ın maiyyetinde *Anadolu*'nun türk-bizans uclarında yaşayan küçük *Kayı* oymağının, XIV. asır başlarında henüz yarı göçebe hayatı sürdüğü muhakkaktır. Bu bakımdan, Osman'ı "şehirli unsurlara mensup,, saymak isteyen görüş tarzının hiçbir tarihi esasa dayanmadığını söyleyebiliriz.

5). Kuruluşunda maddî ve mânevî ne gibi kuvvetlerin ne türlü şartlar dairesinde âmil olduğunu, *Osmanlı imparatorluğunun menşeleri* adlı eserimizde, gösterdiğimiz osmanlı devleti'nin bu kuruluş hâdisesinde, bu küçük etnik çekirdeğin hiçbir röl oynayamaması, pek tabiidir; ve işte bundan dolayıdır ki, osmanlı devleti, siyasî tekâmülünün ilk safhalarında bile, aslâ *tribal* bir mahiyet göstermemiştir.

Ankara — 16 Eylül 1943

UMUMİ İNDEKS.

[Has isimler düz, müellif isimleri ile başka maddeler *italik* olarak dizilmiştir.]

A

(Â, A, 'Â, A)

°Abbâsiler 230, 234, 241, 246, 247, 274.
°*Abdülkâdir al-Efesusi* 229.
Abdülkadir İnan 270, 295.
Abd'ül-Vâsi' Çebeli 264.
Abu'l Fatḥ (lâkab) 245.
Abu'l-Gâzi Bahadır Han 266, 270.
283, 291, 295.
Abu'l Ma'âli al-Râzi 243, 244, 245.
A-che-na (Türk hükümdar ailesi) 255.
Âflâkt 252.
Afganistan 281.
Afyonkarahisar 283.
Agaceri (Kabiyle) 294.
Ahmed Bey 295.
Ahmedî (Şair) 286, 297, 298.
Ahmed Refik 248, 277.
Ak-Koyunlular 253, 277, 292.
Aksaray 229.
Aktav-Kaylı 265.
°Alâeddîn (H'wârizmşâh) 274.
°Alâeddin Keykobâd 229, 267, 268, 289.
Alexsis Komène 277.
°*Âli* (Gelibolulu, müverrih) 243.
°*Âli Bey* (°*Aşıkpaşazâde* nâşiri) 300.
°*Ali* (Yazıcıoğlu, müverrih) 230, 246, 287, 294.
°Ali İli (kabiyle) 229, 271, 278, 282.
Alp Arslan 276.
Amu - Darya 229, 232, 247, 282.
Anadolu 219, 220, 223, 229, 231, 235.
238, 245, 246, 248-250, 252, 253, 266-268, 270-273, 276-284, 287, 289, 290, - 292-295, 297, 298, 301, 302.

Angara suyu 229.
°Amid al-Mülk kündürü 274.
Ankara 283, 294.
Anne Komène 277.
Arberry 260.
Aral gölü 273.
Argun (Kabiyle) 281.
°Ârif Çelebi, (Emîr) 252.
Aristov 259, 282.
Arran 279.
Arslan (Sultan) 270.
Arslan Tegin (Gâzi) 256.
Arslan b. Tuğrul 274.
Artuklular (bk. Artuk-oğulları) 250, 253, 271.
Artuk - oğulları 250, 252, 283, 299, 302.
°*Aşâ* (Hâkimiyet senbolü) 252.
Astarâbâd 282.
Asya 254.
°*Aşıkpaşazâde* 296, 287, 300.
Atabeyler 272.
Atrek 282.
Atsız 259.
Awft 219, 223, 225, 230, 231, 234, 237-240, 244, 245, 259-264.
Avni Ali Candar 283.
Avşarlar 249, 269, 270, 277, 278, 292.
Avusturya 260.
Aydın 283.
Âzerbaycan (Şimali) 248, 249, 271, 272, 276, 282, 302.
°*Aziz b. Ardştr-i Astrâbâdî* 290, 293.

B

Baburlular kütüphanesi 261.
Baburlular sarayı 243.

Badâvunt (Müverrih) 244.
Bâdgîs 280.
Balak (Artuklu) 252.
Balhan 252.
Balkan 248, 283.
Bang (W.) 219, 279.
Baranlı (Kabiyle) 292.
Barthold (W.) 220, 224, 225, 227,
 234, 253, 254-256, 260-262, 264,
 269, 277, 280, 281.
Basmil (Kabiyle) 223, 231, 234, 255, 261.
Başkurt 223, 255, 265.
Baudouin II. 252.
Bayat 277, 287.
Bayat Bey 295.
Bayezid Han 287.
Bayezid (Yıldırım) 248, 287, 295.
Bayhâkt 244, 262.
Bayındır 253, 277, 287, 292.
Baykal 256.
Bayındır tamgası 253.
Bedi'üz-Zamân 264.
Begdili 270, 292.
Bektaş (Hacı-Velî) 282.
Belğ 238, 279, 280.
Berkyaruk (Sultan) 263.
Beş-Balığ 255.
Bidlis (Bitlis) 272.
Bilecik 300.
Bîrûmî (al-) 219, 221, 223, 225, 230,
 246, 254, 255, 263, 264.
Bizans 246, 251, 270, 276, 297, 298,
 300.
Bolu 283
Bondârî (Müverrih) 251.
Boz-Ohlu 279.
Boz-Ok 279.
Brockelmann (C.) 221-224.
Browne (E. G.) 237, 274.
Buhârâ 231, 235, 281, 282.
Bulgar 244.
Burdur 283.
Burhâneddîn (Kâzî) 290, 293, 296.
Burnes 282.
Bursa 280, 290.
Bozuk (bk. Boz-Ok) 279.

C

Cağrı Tegin 262, 263.
Cahen (C.) 252, 277.
Cahun (Y.) 301.
Câhız 243.
Caruk (Kabiyle) 223, 283.
Celâleddin Hwârizmşâh 229, 252, 268,
 281, 282.
Cem (Sultan) 270, 284, 287, 297.
Cengiz imparatorluğu 299.
Chalcocondilas 288.
Cheng-tsung 263.
Ceyhun 262, 270.
Cihanşâh (Mîrzâ) 296.
Cuk (Cığ) 287, 288.
Cumul (Kabiyle) 223, 234, 255, 257.
Cungurbânî (Kabiyle) 281
Cuwaynî (Müverrih) 281.
Cüzcânî (Müverrih) 281.

Ç

Çağatay Uluçay 272.
Çankırı 283.
Çepniler 278, 294.
Çiğil (Kabiyle) 236, 244.
Çin 230, 232, 244, 260, 263.
Çinliler 255, 256.
Çoban İsâ 272.
Çomak (Hakimiyet senbdü) 252.
Çorum 283.
Çuğuçak 255.
Çukur-ova 296.
Çungarya 230, 231, 258.

D

Dâvûd 288, 289.
Defrémery (M.) 290.
Dequignes 259,
Dehhânî (Hwâce) 280.
Dehli Türk Sultanlığı 242.
Denizli 283.
Diyarbakir 279.

D'Ohsson (M.) 252, 268, 290.
 Dokuz-Oğuz (Toguz-Guz) 221, 223,
 254, 256.
 Dokuz - Tatar 256.
 Dokuz-Türkler 259.
 Dokuz - Uygur 256.
Ducange 256.
 Durbut (Kabiyle) 265.
 Düzce 283.

E

Edil - Kaylı 265.
 Edirne 289.
 Eğriboz 288.
 Emeviler 230, 234.
Emîrî (ʿAli) 250, 270.
Enverî (Müverrih) 266.
 Ermeniler 257
 Ermeniye 259.
 Ertuğrul 229, 235, 246, 250, 267.
 288, 295, 298, 299.
 Erzincan 268, 283.
 Eskişehir 283.
 Eşref - oğullar: 270.
Evliya Çelebi 282.

F

Fahreddîn Mübarekşâh 264.
Farruhî (Şair) 243.
 Fars 299.
 Fâtih (Sultan Mehmet II.) 284, 297.
Ferdî (Kâtib) 250.
 Fethiye 283.
 Filistin 282.
Firdevst (Şair) 244.
Fuad Köprülü 222, 223, 226, 229,
 235, 238, 243, 244, 250, 252,
 255, 265, 267, 268, 277, 287, 298.

G

Gardîzi (Müverrih) 244, 256, 263.
Gâziler Teşkilâtı 285, 290.
 Gazne 263, 269, 279.

Gazneliler 236, 241, 245, 262, 263,
 269, 273-276.
 Gazza 279.
 Gay 227, 229, 230, 232, 233, 264, 271
Gibbans (H. A.) 266, 267, 288, 290,
 301.
Giese (F.) 220,
 Giresun 283.
 Gıyay (Gey) 230.
Gıyâseddin Keyhusrev 295.
 Gırlular (Sülâlesi) 280.
 Göklen 233, 271, 278, 282, 283.
Grenard (F.) 267, 301.
Grousset (R.) 301.
Gulâm (veya memlük) sistemi 241-
 245.
 Guzlar 239, 244, 259, 262.
 Gürcüler 257,

H

(H, Ĥ, Ħ)

Haçlılar 252.
Ĥalhâlt 275.
Ĥalil al-Zâhîrî 279.
 Ĥalîl Bey (Ĥaylî bey) 295.
 Ĥalluĥ (Karluk) 256.
Ĥamdullâh Mustawfî 231, 234, 237,
 239-241, 253, 864.
Ĥamîdeddin ʿÖmer b. Maĥmûd 239.
Ĥammer (Von) 259, 260, 266.
 Ĥwârizm 264, 264, 270, 271, 281.
 Ĥwârizşâhlar (bk. Ĥwârizmliler).
 Ĥwârizmliler 230, 246, 267, 270, 279-
 282, 301.
Ĥasan b. Maĥmud Bayâtî 266, 285.
 Ĥatay (Ĥıtay) 259.
 Ĥaĥîr-oğlu 295.
 Hayde 265.
 Haydi - Bar 265.
 Hay - Tepe 265.
 Hazar-Ötesi (bk. Türkmenler) 223,
 227, 233, 244, 247, 262, 271,
 292.

- Heller* (J. J.) 259.
 Herat 280.
 Hırhız (Kırgız) 244.
 Hind 261.
 Hindistan 243.
 Hirth (F.) 221.
 Hiuen - Tsang 230.
 Ho - pog (Irmak) 255.
 Horâsân 220, 223, 227, 230, 231,
 233 — 235, 237 — 244, 246,
 240, 241, 242, 243, 247, 251,
 252, 258, 263, 265, 267, 274, 277-
 282, 284, 297, 301, 302.
 Horasanlı (Köy) 281.
 Horzom 282.
 Horzomlu 282.
 Hottal 244.
 Houdas (O.) 252.
 Houtsma (Th.) 251, 269, 294.
 Hukukt Senbölller 250.
 Husameddîn Çoban Bey 294.
 Hüseyin (Hezârfen-müverrih) 288.

İ

(İ'î, I, 'I)

- İbn Abi 'Uşaybi'a* 252.
İbn al-Aşîr 279, 290.
İbn Bîbî 230, 246, 294
İdrîs Bidlîsi 287.
İkbâl, (M.) 245.
 İldeniz 272
 İlhanlılar devleti 280, 281, 290.
 İlkinci b. Koçkar 263, 264.
 İmur 270, 292.
Jorga (N.) 266.
 'Irâk ı-'Arab 272.
 İran 243, 244, 256, 258, 271-273, 276-
 278, 280, 281, 288.
 İrtiş 256.
Ishvari Prasad 274.
 İsmâil (Târîh - h^wan) 296.
 İsmâil (Şah - Şafevî) 288.
 İsparta 283.
 İsrâil (Selçuklu) 251, 252.

- İstanbul 225.
 İva'lar 278.
 İznık 289, 290.

K

(K, K̇)

- Kaçarlar 236, 277.
 Kadir-Han 263.
 Kafkasya 276.
 Kahta (Kalesi) 295.
 Kalı-Tunka (?) 263.
 Kanglı (Kabiyle) 301.
 Kara-Deniz 262.
 Kara-Hanlılar 231, 256, 257, 258, 261,
 273.
 Kara-Hıtaılar 227, 231, 235, 237-
 240, 246, 262 277, 292, 296.
 Karaman 229.
 Karamanlılar 229.
 Karaman-Oğulları 270.
 Karluk (Kabiyle) 256, 279.
 Kâsân (Kasan) 240, 241, 264.
 Kastamonu 283.
Kâtib Çelebi 259.
 Kaşvân 237, 238.
 Kay (her yerde)
 Kayding 265.
 Kayı (her yerde)
Kayı tamgası 284, 294.
 Kayığ (her yerde)
 Kayıgılığ (Abbâsi emiri) 230.
 Kayı - Han 232, 283, 284, 291, 293.
 Kayı - Hanlılar 230.
 Kayık 229.
 Kayılığ 230.
 Kaykân (Kıykân) 230, 232.
 Kay - Tiber 265.
 Kazan 265.
 Kertler (Sülâlesi) 280.
 Ki - Kianglar 230.
 Kilikya 296.
 Kimak (Yemak) 223, 244, 254-256.
 Kınık 250, 251, 269, 270, 277, 278, 280,
 291 - 293.

Kınık tamgası 251,
 Kıpçak (kabiyesi) 244.
 Kıpçak (Memleketi) 289.
 Kırgız 221, 223, 224, 229, 244, 254,
 255, 258.
 Kır - kayılı 265.
 Kıta (Kıtay) 261, 263.
 K'i-tan devleti (bk. Leao sülâlesi).
 K'i-tan'lar 262, 563.
Kıvâmeddin Burslan 251.
Kıvâmi-i Râzi (Bedreddin) 251
 Kızıl - Arslan 272,
 Kıomanlar 219, 220, 221, 260, 288.
 Komnen (ailesi) 290.
 Konya 229, 280, 283,
 Korkut Ata 287, 291.
 Koybal (Kabiyle) 526.
Kramers (J. H.) 299.
 Kun (Kabiyle) 258, 261-263.
 Kurî (Kabiyle) 261.
 Kümüçi (Kabiyle) 244.
Kûşkaki (Hakîm) 235, 239-241, 244,
 245.
 Kütahya 283.
 Küyük - Kayılı 265.

L

Leao sülâlesi (bk. K'i-an'lar) 262, 263.
Lebeau 288.
 Leningrad 225.
Lekman (şehnâmecî) 294.
Le Prévost 252.
Lot (Ferdinand) 301.
 Lutfi Paşa (Müverrih) 287.

M

Mâhân 229, 231, 266, 280.
 Maḥmûd Gaznevî (Sultan) 251, 263,
 270, 272, 274, 275.
Maḥmûd Kâşgari 221- 226, 231, 233,
 234, 246, 247, 251, 253, 255, -
 257, 262, 264, 269, 278, 280, 283,
 291, 295.

Makdîsi 244,
Makrizî 244,
 Malatya 295.
 Malazgird 276.
 Manas nehri 257.
 Mağnisa 272.
 Mardin 250.
Marquart (J.) 219 - 222, 224 - 227,
 231, 235, 248, 254, 255, 257, 260,
 263, 266, 267, 288, 291, 298, 302.
Marquart (nazariyesi) 225, 227, 228,
 232, 234, 235, 247, 253, 254.
Marwazî (Ş. T.) 246.
 Mâverâünnehir 231, 232, 234, 235,
 243, 258, 265, 271, 279-281.
 Mâzandarân 282.
Mehmed Ali Avnî 272.
 Mehmed Bey (Aydın-oğlu) 252.
 Mehmed I. (Sultan) 248.
 Mehmed II. (bk. Fâtih)
Mehmed Hasan Baharlı 283.
 Mekke 284.
 Melikşâh I. (Selçuklu Sultanı) 245, 276.
 Memlûkler imparatorluğu 244.
Memlûk sistemi 241 - 245.
 Mes'ûd b, Mohammed (Selçuklu Sul-
 tanı) 245, 258.
 Merv 229, 263, 266, 280, 282.
Mevlânâ Celâleddin Rûmî 252.
 Mezopotamya 272, 276, 277, 279.
Mignana 258.
 Mihaliç 283.
Minorsky (V.) 226, 230, 231, 244, 254,
 256, 258, 260, 264.
 Mısır 242 287.
Miskolczy (J.), 220.
 Moğol (her yerde)
 Moğolistan 229, 254, 262, 266.
Moḥammed Kazvîni 239, 240.
Moḥammed Şerif İsmâil 229.
 Mora 288.
Mordtmann (J. H.) 295.
Muctr-i Baylakânî (Şair) 274.
 Muğla 283.

Muhannâ (İbn) 230.
 Murad II. 284, 287, 294, 296, 297.
 Muralt 288.
 Mükrimin Halil Yınalç 229, 248, 252,
 288.
 Müller 252.
 Müneccimbaşı (Müverrih) 268, 295.
 Müteferrika (İbrahim) 259.

N

Nasawî (Müverrih) 252, 281, 301.
 Nâşir Husrev (Şair) 244.
 Nastürîlik (Kun'larda) 261.
 Nastürî papasları 258.
 Nâzım, (M.) 263.
 Németh (J.) 221, 223, 298.
 Niğde 283.
 Nizâm al - Mülk 242, 274, 275.
 Nizâm al-Mülk köleleri 242.

O

Oğuz (her yerde)
 Oğuz Han 270, 284, 291, 292.
 Ok ve yay (hukukî senböl) 251, 252.
 Orhaneli 283.
 Orhon 256.
 Orta - Asya 226, 227, 231, 235, 254-
 256, 260, 263, 264.
 Oruç Bey (Müverrih) 287.
 Osman I. (bk. Osman Gâzî) 223.
 Osman (Gâzî) 284, 288, 289, 290,
 295, 298 - 300, 303.
 Osman, (Delü: Osman Gâzî) 288.
 Osman, (Kara: Osman Gâzî) 288.
 Osmanlılar (her yerde).
 Osman-oğlu (bk. Osmanlılar) 290.
 Otuz - Tatar 256.
 Oyratlar (Kabiyle) 244.

Ö

Ödemiş 283.
 Ön - Asya 230, 231, 234, 246, 248.
 Özbekler 272.

P

Pallidi 261.
 Paris 226, 286.
 Pa-si-mi (bk. Basmil) 255.
 Pa-ye-ku (bk. Yırbayırku) 256.
 Peçenek 262.
 Pelliot (Paul) 220, - 225, 264.
 Pığı (Nahiyesi) 295.
 Polovtsi 261.
 Pool (Lane) 253.
 Potanin 265.

R

Raab 260.
 Rabino (H. L.) 282.
 Rahmetî (G. R.) 279.
 Râsonyi (L.) 267.
 Ravaisse (Paul) 279.
 Râvendî (Müverrih) 251, 252, 274, 294.
 Refahiye 283.
 Reşîdeddîn (Müverrih) 221, 252, 253,
 259, 266, 269, 270, 272, 275,
 279, 287, 291, 292, 294.
 Riçkov 265.
 Rif'at (Kilisli) 290.
 Rodos 288.
 Ross (Denison) 264.
 Rudenko (R.) 265.
 Rûht (Edirneli) 291, 295.
 Rûm (bk. Anadolu) 229, 270.
 Rumeli 248, 249, 282.
 Rusya (Cenubi) 288, 289, 290.

S

(S, Ş, S)

Sa'deddîn Hoca (Müverrih) 268.
 Şadreddîn ^cAli (Müverrih) 245.
 Şafeviler (Sülâlesi) 278, 288.
 Şalâhaddîn Eyyûbî 252.
 Salgur (bk. Salur) 251, 252, 270
 277, 292, 299.
 Şâlih (Celâlzâde) 260.
 Salur (bk. Salgur) 252, 253, 270

- 277, 282, 283, 292, 293, 296.
299.
Salur tamğası 252.
Sâmânîler 241, 242, 273.
Sâm Miazâ 288.
Samoiloviç (A.) 270, 282, 283.
Sancar (Selçuklu Sultanı) 235, 237,
241, 244, 251, 258, 274, 275, 279,
292.
Sancarî (Kabiyle bk. Şarı) 280, 281.
Sancu 261.
Sarı'lar (Kabiyle) 261.
Saruhan 272.
Sâsânîler 275.
Schéfer (Ch.) 275.
Seif (Th.) 259.
Selçukiyân (bk. Selçuklular) 272.
Selçuklular (her yerde).
Selim I (Sultan) 288.
Semerkand 231, 235, 237,
Seraciyân (Kabiyle) 272.
Serahs 280.
Sevük Tegin 270, 272, 275.
Seyhun 265, 273, 276, 278, 280.
Sind 230, 232.
Sivas 283, 293.
Sogd 237.
Sogdak 290.
Soklı-Kaylı 265.
Stein (Aurel) 230.
Strang (G. Le) 237, 240.
Sultan Öyüğü 248.
Suriye 242, 248, 273, 276, 279, 282, 287.
Sûzenî-i Nesefî 243, 244.
Süleyman (Anadolu Selçuklularının
ceddi) 282.
Süleyman (Melikşah'ın amcazadesi)
277
Süleyman Şah (Osmanlılar'ın cediti)
296.
Süleyman (Kanunî) 288.
Süssheim (K.) 252.

Ş

- Şahâbeddin Ahmed Semerkandî* 243.
Şâriye (Kabiyle- bk. Sarı) 261.

- Şerefeddin Ali Yezdi* 287, 296.
Şeref Han Bidlisti 272.
Şeref'uz-Zaman (bk. Tâhir-i Marwazî)
Su'ûbtye cereyanı 243.
Şükrullah (Osmanlı müverrihi) 258,
296.

T

(T, T̄)

- Tabarî* 230.
Tacik 262.
Tâhir'i Marwazî (bk. Şeref' uz-Zamân)
230, 260, 264.
Tahran 288.
Takiyeddin al - Surûcî (Şair) 244.
Tamga 250-253.
Tang Sülâlesi 257.
Tarbagatay 255.
Tatar 223, 230, 231, 234, 237, 238,
240, 241, 244, 255, 256, 264.
Tch'u - mi'ler (bk. Cumul) 257.
Tekirdağı 248, 283.
Tevhid (Ahmed) 251, 253.
Tevkîf 251.
T'ien - Şan 263.
Timur 287, 296.
Trakya 248.
Tuğra 251, 277.
Tuğrâî (Kıvâm al - Mülk) 251.
Tuğrul Bey (Selçuklu Sultanı) 251,
252, 270, 276, 292.
Tuğrul Tegin Moğammed 264.
Tu-kiü'ler 255, 256.
Tula 256,
Tumansky 270, 287, 292.
Tuna nehri 260.
Turumtay 257,
Tutı-Bey (Oğuz reisi) 238.
Türk (Her yerde)
Türkçe 263.
Türk Si'ri 280.
Türk Hakan 230.
Türkistan 236, 252, 256, 260, 264.
Türkiye 283.

Türkmenistan 253, 280.
 Türkmenler 223, 227, 229, 232, 233,
 244, 247, 253, 254, 261, 262,
 269, 270, 272. 273, 275, 277,
 279-282, 287, 288, 290-292, 295,
 296.

U

(U, U)

‘Unşuri (Şair) 243, 262.
 Urumçı 257.
 ‘Utbî (Müverrih) 274.
 Uygur 223, 256, 263, 264.
 Uzak - Şark 227, 234, 246, 247, 259,
 263, 264, 265.

Ü

Üç - Ohlu 279.
 Üç - Ok 279
 Ünsî (Şair) 229.
 Ütüken 256.

V

Vhîd Dastgardî 288.
 Vambéry 269, 282.

W

Walwen 261.

Wittek (Paul) 248, 266, 267, 277, 284-
 286, 291, 293, 297-299, 302.
 Wolf (Fritz) 244.
 Wright (R.) 254.

Y

Yabaku (bk. Pa-Ye-Ku) 223, 23, 234,
 255, 256.
 Yagma (Kabiyle) 236, 244.
 Yakın - Şark 241, 273, 292 297.
 Yâkûl Hamawî 237, 254, 255.
 Yazır (bk. Yazgır) 277, 280, 287, 292.
 Yazgır (bk. Yazır) 270.
 Yenisey 229.
 Yezdî (Mohammed al- Huseyin)
 252.
 Yezdî (bk. Şerefeddîn ‘Ali)
 Yir-bayırku (bk. Yabaku) 256.
 Yunaniston 288.
 Yüregir 296.
 Yürektav-Kaylı 265.

Z

(Z, Z)

Zafer-i Hemedânî (Şair) 243.
 Zeki Velidî Togan 226-236, 238-241,
 244-250, 253, 254, 257-259, 264,
 265, 267-268, 284, 302.
 Zül-Allâh (Unvan) 374.
 Zonguldak 283.

UMUMÎ FİHRİST

I.

(S. 219 — 222)

J. Marquart'ın «Osmanlılar'ın Moğolluğu» nazariyesi
ve *Ḳay* = *Ḳayı* birleştirmesi.

II.

(S. 222 — 226)

Marquart nazariyesinin tenkıydi : *Ḳay* = *Ḳayı*
birleşmesinin yanlışlığı.

III.

(S. 226 — 228)

Marquart nazariyesinin tâdil edilmiş yeni şekli :
Z. V. Togan nazariyesi.

IV.

(S. 229 — 232)

Z. V. Toga'nın yeni nazariyesinin hulâsası.

V.

(S. 232 — 245)

Bu nazariyenin tenkıydi : *Ḳay* = *Ḳayı* birleştirmesinin
ve «XII. asırda *Mâverâünnehir*'de *Ḳay*'ların
mevcudiyeti» iddiasının esassızlığı.

VI.

(S. 246 — 254)

Bu nazariyenin tenkıydine devam : «*Ḳay*'ların *Anadolu*'ya
XIII. asırda geldikleri» iddiasını çürüten filolojik,
toponimik ve tarihî muhtelif deliller.

VII.

(S. 254 — 265)

Moğolistan'daki *Ḳay* kabilelerinin etnik mahiyeti
ve tarihî rolü.

VIII.

(St 265 — 284)

Oğuz boylarından *Ḳayıg* = *Ḳayı* kabilelerinin
muhacereti ve tarihî rolü.

IX.

(S. 284 — 361)

P. Wittek'in «Osmanlılar'ın *Ḳayı*'lardan olmadığı»
nazariyesi, ve bu nazariyenin tenkıydi.

X.

(S. 302 — 303)

Bu tenkıydlardan elde edilen neticeler.

UMUMÎ İNDEKS

(S. 302 — 305)

